

VAASAN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Nykysuomen ja kääntämisen laitos

Juuso Jylhä

Eräsanaston erikoiskielisyys ja muuttuvat merkitykset

Nykysuomen pro gradu -tutkielma

Vaasa 2008

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	3
1. JOHDANTO	5
1.1 Tavoite	5
1.2 Aineisto ja menetelmät	5
2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS	7
2.1 Etymologinen tutkimus	7
2.2 Merkitysten muovautuminen	8
2.3 Kriittinen diskurssianalyysi	9
2.4 Erikoiskielten tutkimus	10
3 ERÄKIRJALLISUUDESTA ERÄELÄMYKSEEN	14
3.1 Eräsanasto lingvistin näkökulmasta	15
3.2 Kirjailijan ja ajan tyylipyrkimykset	16
4 ERÄAINEISTOA JA ETYMOLOGIOITA	21
4.1 Sanat eräaineistossa	24
4.2 Eräsubstantiiveista	25
4.2.1 (Karhun)metsästyssubstantiiveista	28
4.2.2 (Lohen)kalastussubstantiiveista	34
4.3 Eräverbeistä	41
4.3.1 (Lohen)kalastusverbeistä	48
4.3.2 (Karhun)metsästysverbeistä	53
5 TULKINTAA JA TULOKSIA	65
TUTKIMUSAINEISTO JA LÄHTEET	67
Liite 1. Tutkimusaineisto jaoteltuna eräkirjailijoiden mukaiseen järjestykseen	69

 VAASAN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Laitos:	Nykysuomen ja kääntämisen laitos
Tekijä:	Juuso Jylhä
Pro gradu -tutkielma:	Eräsanaston erikoiskielisyys ja muuttuvat merkitykset
Tutkinto:	Filosofian maisteri
Valmistumisvuosi:	2008
Työn ohjaaja:	Esa Lehtinen

TIIVISTELMÄ:

Tarkastelen tutkielmassani eräsanaston erityispiirteitä ja niiden muutoksia viimeisten 140 vuoden aikana. Selvitän miten eräsanaston erikoiskielisyys ja eräperinteen kulttuuriset muutokset ovat vaikuttaneet eräkirjallisuuteemme eli eräkirjailijoihin ja heidän tuotantoonsa. Hypoteesini on, että sanastolliset ja tyyllilliset muutokset voi hyvin havaita eräkirjailijoiden tuotannossa. Tarkastelen muutoksia lähtökohtaisesti sanatasolla, jolla lähdän liikkeelle eräsanaston erikoiskielisyydestä ja semantiikasta. Lisäksi tutkin eräsanojen kokonaismerkitysten muutoksia eri eräkirjailijoiden välillä.

Aineistoni olen kerännyt seuraavista teoksista: Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* 1997 (1870), Juhani Ahon *Lastut IV* 1953, *V* 1954 sekä *Lohilastuja ja kalakaskuja* 1956, Pentti H. Tikkasen *Eräelämyksiä lapista* 1978, eräantologia *Kitisen Kontio* 1989; Seppo Hyytinen, Aini Tahvanaisen *Sopulien yö ja muita erätarinoita* 1990 sekä antologiat *Erämaailma 1999–2000* ja *2003–2004*. Aineistoni avulla vertailen kielen eri varianttien käyttöä erilaisissa teksteissä. Mielenkiintoista nimittäin on, milloin kirjailija käyttää murretta osana eräteksiään ja milloin hän turvautuu yleiskieliseen ulkoasuun. Tässä tutkimuksessa yhdistän kaksi kiinnostukseni kohdetta, nimittäin eräkirjallisuuden erikoiskielisyyden ja eräsanaston semantiikan.

Teoreettisena viitekehyksenäni on eräsanojen etymologian ja semantiikan analyysi. Näkökulmani aineistoon on lingvistinen ja hermeneuttinen. Tutkimukseni on pääosin kvalitatiivista, mutta tarpeellisilta ja täydentäviltä osiltaan myös kvantitatiivista. Tutkimusmetodinani on dialektinen induktio eli vertailen aineistoa ja lähteitä toisiinsa sekä pyrin tutkimusaineistoni pohjalta kokoamaan havaitsemani tulokset yhteen.

Yksittäisistä substantiiveista karhu vaikutti saaneen eniten synonyymeja, kuten Hyytiäisen erauspoika (eli 1-vuotias karhu), Kiven kivi, kontio, peto, ruokavieras ja vihollinen sekä Tikkasen nalle, otso ja (ihme)saalis. Lohestakin löytyi muutamia sangen osuvia ilmauksia, kuten Ahon mullonen tai veden valio. Verbeistä yleisimpiä olivat ottaa ja saada eri muodoissaan ja yhteyksissään. Yleisesti voisi sanoa, että erilaisia apuverbejä oli eräteksteissä varsin runsaasti, mutta kuitenkin pääällimmäisinä mieleen jäivät erilaiset murteellissävytteiset tai osin vanhentuneetkin sanat: näre, sippiukko, meuruta ja varrota.

 AVAINSANAT: eräkirjallisuus, sanastontutkimus, erikoiskielisyys, semantiikka

1. JOHDANTO

1.1 Tavoite

Tarkoitukseni on tässä tutkimuksessa semanttisen ja kriittisen analyysin avulla selvittää, miten eräsanaston erikoiskielisyys ja eräperinteen kulttuuriset muutokset ovat vaikuttaneet eräkirjallisuuteen viimeksi kuluneiden 140 vuoden aikana. Hypoteesini on, että sanastolliset ja tyyllilliset muutokset ovat havaittavissa eräkirjailijoiden tuotannossa. Tarkastelen muutoksia lähtökohtaisesti sanatasolla, jolla lähdän liikkeelle eräsanaston erikoiskielisyydestä ja semantiikasta. Pyrin esimerkiksi selvittämään, missä vaiheessa pyyntikulttuuriin tulivat mukaan erityiset lajikohtaiset rajoitukset ja onko tämä havaittavissa erätekstien keskeisessä sanastossa. Lisäksi tutkin eräsanojen kokonaismerkitysten muutoksia eri eräkirjailijoiden välillä. Avaamalla aineistoani useammasta näkökulmasta tarkastelen erätekstejä monipuolisesti ja kattavasti niin kielen- kuin kirjallisuudentutkijankin silmin. Mielestäni tutkimuksen rajaaminen vain kieleen tai ainoastaan kirjallisuuden kaventaa ja köyhdyttää aihetta liikaa, jotta riittävän laajan kokonaisnäkökulman muodostaminen olisi edes mahdollista. Niinpä olen sangen avoin aineistoani kohtaan yrittäen samalla välttää mahdollisia vääriä ennakko-oletuksia sekä niiden edelleen usein aiheuttamia virhetulkintoja ja -päätelmiä.

1.2 Aineisto ja menetelmät

Aineistoni olen kerännyt seuraavista teoksista: Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* 1997 (1870), Juhani Ahon *Lastut IV* 1953, *V* 1954 sekä *Lohilastuja ja kalakaskuja* 1956, Pentti H. Tikkasen *Eräelämyksiä lapista* 1978, eräantologia *Kitisen Kontio* 1989; Seppo Hyytinen, Aini Tahvanaisen *Sopulien yö ja muita erätarinoita* 1990 sekä antologiat *Erämaailma 1999–2000* ja *2003–2004*. Aineistoni avulla vertailen kielen eri varianttien käyttöä erilaisissa teksteissä. Mielenkiintoista nimittäin on, milloin kirjailija käyttää murretta osana erätekstiään ja milloin hän turvautuu yleiskieliseen ulkoasuun. Tässä tutkimuksessa yhdistän kaksi kiinnostukseni kohdetta, nimittäin eräkirjallisuuden erikoiskielisyyden ja eräsanaston semantiikan. Ihminen sisäistää murteen käytön jo oppiessaan puhumaan, mutta kirjakielen hän oppii lopulta vasta koulussa. Murteella vaikut-

taa olevan eräkirjallisuudessa, jo historiallisestikin, olennaisen vankka asema. Aineistossani esiintyy harvakseltaan murteellisia sanoja, jotka luovat eräteksteihin mielenkiintoisen ja luonnonläheisen sävyn, joka peilautuu myös laajemmin koko erälajityypin teksteihin. Vaikka murteenkäytön alkujuriakin eräkirjallisuudessamme olisi kiehtovaa selvittää, en tässä pro gradu -tutkimuksessani paneudu siihen, vaan keskityn eräkirjailijoiden sanastollisiin yhtäläisyyksiin ja eroihin luonnonläheisissä teksteissään

2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Teoreettisena viitekehystenäni on eräsanojen etymologian ja semantiikan analyysi. Näkökulmani aineistoon on lingvistinen ja avoin. Tutkimukseni on pääosin kvalitatiivista, mutta tarpeellisilta ja täydentäviltä osiltaan myös kvantitatiivista. Tutkimusmetodinani on dialektinen induktio eli vertailen aineistoa ja lähteitä toisiinsa sekä pyrin tutkimusaineistoni pohjalta kokoamaan havaitsemani tulokset yhteen.

2.1 Etymologinen tutkimus

Etymologisessa tutkimuksessa käytän lähteinä Kaisa Häkkisen teoksia *Nyky-suomen sanakirja 6: Etymologinen sanakirja* (1987), *Mistä sanat tulevat, suomalaista etymologiaa* (1990) ja *Nyky-suomen etymologinen sanakirja* (2004), jotka osoittavat eräsananastoon olevan kieleemme vanhinta kerrostumaa. Aulis J. Joen (1989: 12) mukaan suomen vanhoiksi omaperäisiksi sanoiksi voidaan katsoa ne, jotka periytyvät ainakin kantasuomesta ja joilla on ikää suunnilleen 3000 vuotta. Kaikin puolin hyväksyttäviä yhteisuralilaisia etymologioita on noin 140. Niistä noin 80 on nominivartaloita, noin 30 verbijuuria, 10 yksitavuisia pronomineja tai osoitussanoja ja lisäksi 9 noomenverbunia.

Merkitysten puolesta tämä ydinsanasto muotoutuu seuraavasti: ruumiinosia ja fysiologisia toimintoja kuvaavia sanoja on noin 20, **luonnonympäristöä** määrittäviä (myös kasveja ja **eläimiä** nimeäviä) yli 30. Sukulaisia tarkoittavia termejä, jotka vahvistavat kivi-kauden ihmisen vahvaa perhe- ja sukusidonnaisuutta, on noin 10: esimerkiksi '(iso)isä', '(iso)äiti', 'eno', 'setä', 'a(no)ppi', 'miniä', 'vävy', 'käly' ja 'nato'. Neoliittisen yhteisön elämästä kertoo yli 20 sanayksilöä, jotka liittyvät ainakin tulentekoon, keittämiseen ja **metsästyksen**: 'jousi', 'jänne', 'nuoli' ja *kuras* eli 'veitsi'. Kielikuntamme itälaidalta, Siperian pienistä samojedi- ja ugrilaiskielistä on jo aikojen saatossa oletettavasti kadonnut yhteistä sanaperintöä enemmän kuin populaatioiltaan paljon vahvemmista ja suhteellisen pitkään kirjallisestikin viljellyistä kielistä: unkarista, suomesta ja virosta. (Joki 1989: 13.)

2.2 Merkitysten muovautuminen

Merkityksien muotoutumista ja muutoksia käsittelee John Lyonsin *Semantics 1* ja *2* (1977), Heikki Kangasniemen *Sana, merkitys, maailma* (1997) sekä Mikko Lehtosen *Merkitysten maailma* (1996) avaintösten avulla. Etymologia ja semantiikka limittyvät käytännön tarkastelussa usein luonnolliseksi jatkumoksi. Merkityksen muutoksien polut ja syyt ovat usein osoitettavissa tarkastikin sanan etymologian avulla. Vielä pitää muistaa, että erätekstit erikoiskielisinä ovat osa kaunokirjallisuutta ja taiteellista tyyliä.

Polysemia ja homonymia ovat kaksi eri kielen ilmiötä. Polysemia tarkoittaa saman sanan kahta eri merkitystä, jotka jollakin tavoin liittyvät toisiinsa (pohtia: ajatella tai erottaa vilja akanoista). Homonymialla puolestaan tarkoitetaan kahden erimerkityksisen sanan samanasuisuutta (esimerkiksi kuusi: puu / lukusana). Kielessä on kuitenkin paljon tapauksia, joissa on sängen vaikea ratkaista, edustavatko ne polysemiaa vai homonymiaa. Eräänä kriteerinä polysemian ja homonymian erottamisessa on pidetty sitä, että polyseemisiksi katsottavat sanat ovat etymologisesti yhteistä mutta homonyymisiksi katsottavat sanat eri alkuperää. Tähän etymologiakriteeriin liittyy kuitenkin sekä käytännöllisiä että periaatteellisia ongelmia. Läheskään kaikkien sanojen alkuperästä ei toistaiseksi ole varmaa tietoa. Sana *jahti* merkityksessä 'pyynti, metsästys' (ensi kerran Kaarle-herttuan julistuksessa 1593) ja toisaalta merkityksessä 'yksimastoinen, iso purjealus' (ensiesiintymä ulkomaisen tartuntataudin leviämisen estämistä koskevassa asetuksessa 1770) ovat molemmat germaanisista lainasanoja, jotka ovat Ruotsin, Alasaksan tai Hollannin kautta kulkeutuneet Suomeen. Sanat ovat eriytyneet jo lainanantajakielessä, vaikkakin etymologisesti ne ovat kuluneet yhteen (Kangasniemi 1997: 52–53; Häkkinen 2004: 271–272.)

Erittäin osuva englanninkielinen esimerkki homonyymista on 'port', joka voi merkitä joko satamaa tai tiettyä viinilaatua: etymologia on kuitenkin yhteinen, sillä viinialue sijaitsee Porton satamakaupungin läheisyydessä. Suu sen sijaan, niin ruumiinosana kuin sisäänkäyntinä, edustaa kuitenkin selvästi polysemiaa (Lyons 1977: 550–551.) Murreerot erilaisten sanojen ääntämisessä ovat varsin yleisiä monissa kielissä. Talo voidaan

englanniksi kirjoittaa joko yleisesti 'house' tai kuten skottimurteessa 'hoose'. (Lyons 2 1977: 254.) Lähteä ja läkseä ovat samanlainen suomen kielen vastine Aleksis Kivellä.

Metaforat ovat kielikuvia, jotka luovat merkityksiä analogioiden avulla, selittämällä tai tulkitsemalla yhtä asiaa toisen kautta. Metaforassa johonkin olevaiseen, ajatukseen tai tekoon viitataan sanalla tai ilmauksella, joka tavallisesti merkitsee jotain toista oliota, ajatusta tai tekoa. Näin osoitetaan, että näillä kahdella olisi jokin tai joitain yhteisiä ominaisuuksia. 'Metafora' sanana on itsekin metafora, merkiten kirjaimellisesti 'ylikantamista'. Metafora toimii paradigmaattisen vertailun keinoin. Erona vertailuun (kuin) on kuitenkin se, että metafora piilottaa oman vertausluonteisuutensa ja esittää itsensä todellisena lausumana (Lehtonen 1996: 132).

Metonymia puolestaan on Lehtosen (1996: 133) mukaan kielikuva, jossa tuotetaan merkityksiä yhdistelemällä. Kun metafora siirtää ominaisuuksia paikasta toiseen, metonymia yhdistelee toisiaan lähellä olevia merkityksiä. Metonymiassa yhden olion nimi korvataan jollain läheisesti siihen liittyvällä. Jokin termi identifioituu joko läheisyytensä tai yleisen konvention perusteella toisen termin kanssa merkiten sitä.

2.3 Kriittinen diskurssianalyysi

Kriittinen lingvistiikka (tai laajemmin kriittinen diskurssitutkimus) korostaa kielen ja ideologisen suhteen merkitystä tekstien analyysissä ja tulkinnassa. Kriittisen lingvistiikan käsitys kielestä noudattelee pitkälti Hallidayn systeemis-funktionaalista kielenkuvausta. Hallidayn teoriassa keskeinen käsite on kielellinen valinta, joka toteutuu kielisysteemin kaikilla tasoilla. Kriittisen lingvistiikan perusajatuksia on se, että aikaisemmat kokemuksemme, arvo- ja uskomusjärjestelmämme ja sitoutuminen sosiaaliseen yhteisöön kahlitsevat meitä, rajoittavat mahdollisuuksiamme tehdä kielellisiä valintoja tai tulkita toisten puhetta. Kriittisen lingvistiikan ja kriittisen diskurssianalyysin tutkimuskohteina on periaatteessa kaikki kielenkäyttö, käytännössä tätä alaa edustavat tutkijat ovat käsitelleet voittopuolisesti sanomalehtien ja muiden tiedotusvälineiden kieltä, jonkin verran myös institutionaalisia keskusteluja sekä koulun kieltä. (Kalliokoski 1994: 106–107.) Eräkirjallisuus lähenee subjektiivisuudessaan keskustelun litterointia (siltä

osin, kun eräkirjailija käyttää suoria lainauksia, repliikkejä tai kommentteja kertovan tekstin lisäksi), joten on tärkeää tutkia sen välittämiä arvoja, uskomuksia ja merkitysten ilmenemismuotoja.

2.4 Erikoiskielten tutkimus

Erikoiskielten osalta tukeudun Niemikorven (*Liekepostista tuikeilmaisimeen ja sulhasta kuraenkeliin 1996 ja Erikois- ja ammattikielten teoriaa ja käytäntöä 1999*) sekä Saukkosen (*Mistä tyyli syntyy 1984*) teoksiin. Niemikorven (1996: 13) mielestä erikoiskielten tutkimuksessa ansaitsevat huomion vähintään seuraavat niihin tiiviisti liittyvät seikat:

- 1) Erikoiskielten muuttuvat merkitykset historiallisesta perspektiivistä (kehitys kirja- ja puhekielen osana, käsityöläiskielet, -slangit eli jargonit) ja niiden normittaminen.
- 2) Erikoiskielten variointi niitä koskevan tiedon alan perusteella: voidaan ensinnä puhua suurista tieteenalojen muodostamista kokonaisuuksista, kuten luonnon- tai ihmistieteistä ja toisaalta niiden osa-alueista sekä vielä soveltavista aloista, edeten ammattikäytännön erityistilanteisiin ja niihin liittyviin teksteihin (vaikka kokin antama riistaruokaresepti).
- 3) Erikoiskielten muuntelu niitä työssään käyttävien ihmisryhmien (ammattikalastajat) ja erikoistuneiden harrastusalojen (mm. perhokalastus, jousiasemetsästys) parissa.
- 4) Erikoiskielten tilanteinen vaihtelu.
- 5) Erikoiskielten osuus yksilön kielivalikoimassa (yleiskielen etäännyminen murteista).

Erikoiskielten teoriapohjaisessa tutkimuskysymystenasettelussa joudutaan viittaamaan moniin kieli- ja viestintätieteiden teorioihin. Osuvia tulkintatapoja antavat yleisen kielen kuvauksen eli kieliopin ohella erityisesti leksikologia, termi- ja tekstioppi, semiotiikka, semantiikka sekä informaatioteoria, jopa kybernetiikkakin, eikä tyylintutkimusta kuten muutakaan kielen vaihtelun tutkimusta ei voi tässä yhteydessä unohtaa. Aineistoa voi lähestyä sekä kvalitatiivisesta että kvantitatiivisesta näkökulmasta. Tutkijan perspektiivi on siis syytä pitää tarpeeksi avoimena niin erilaisten aineistojen kuin menetelmienkin suhteen. (Niemikorpi 1996: 13.)

Erikoiskielen tyylillistä varieteetikysymystä voi lähestyä monenlaisista näkökulmista. Suppeimmillaan sitä saattaa tutkiskella sanakirjojen tavoin ainoastaan termien käyttöön liittyvänä kysymyksenä, mutta laajemmin sen voi kokea kielen rakennetta, jopa tekstin yleistä muodostusta koskevana pohdintana, jolloin mietittäväksi jää erikoiskielen suhde kielijärjestelmään, murteisiin sekä teksti- ja tyylilajivalintoihin. (Niemikorpi 1996: 97.)

Edellä aiheena oli jo murre. Sanakirjojen ja toisten kielen vaihtelua käsittelevien teosten kuvausten perusteella murre määriteltiin Suomessa 1960–70-luvuille lähinnä alueellisin perustein määräytyväksi kielen käytön lajiksi, jonka lisäksi sosiaaliset murteet koettiin yleensä tarpeellisiksi mainita ainoastaan eräänlaisena täydentävänä lisäyksenä (ks. esim. Hakulinen & Ojanen 1970: 152, 153). Nykyisin on kielen vaihtelun monipuolisemman tutkimuksen pohjalta murteen käsitettä merkittävästi laajennettu siten, että murre aika yleisesti voidaan kokea kielenkäyttäjään itseensä liittyvästä vaihtelusta riippuvaksi kielen muuttujaksi vastakohtana kielenkäyttötilanteesta (kontekstista) johtuvalle vaihtelulle (rekisteri). (Niemikorpi 1996: 97.)

Monien kielitieteilijöiden näkemyksen mukaan kielessä voidaan erottaa kaksi toisistaan periaatteeltaan eroavaa vaihtelutyyppiä. Muiden muassa M.A.K. Halliday (1978) kertoo murteellisesta eli **dialektisesta** muuntelusta erotuksena **diatyyppisestä** variaatiosta. Ensin mainittu edustaa puhujaan tai puhujiin liittyviä jokseenkin pysyviä tekijöitä. Täten voidaankin puhua eri kielenkäyttäjien perusteella yksilö-, sosiaali-, paikallis-, ikäluokka-, sukupuoli-, standardi-, etnisestä murteesta tai tietyn aikakauden murteesta eli erilaisista dialekteista. (Niemikorpi 1996: 98.)

Tilanteittain kielenkäyttötilanteisten muuttujien perusteella vaihtelevista varieteeteista Halliday ja Saukkonen käyttävät monia nimityksiä kuten *diatyyppi*, *rekisteri* tai *tyylilaji*, jotka edelleen ovat kielen käytön mukaisia osa- tai pienoisjärjestelmiä. Ne ovat suoraan johdettavissa siitä sosiaalisesta tilanteesta eli kontekstista, jossa kielenkäyttäjä on, ei siis ainakaan ensisijassa kielenkäyttäjän omista yksilöllisistä ominaisuuksista tai yhteisöstä. (Saukkonen 1984: 172.) Päämuuttujia jälkimmäisessä ovat roolisuhteet, tilanne sekä viestinnän tarkoitus jne. Erona murteiden vaihteluun on sekin, ettei kukaan varsinaisesti synny tiettyä diatyyppistä varieteettia suosivaan yhteisöön eli omaksu jonkin diatyyppin

mukaista kielellistä järjestelmää. Jokainen suomalainen esimerkiksi syntyy joltain alue-, tai niihin verrattavaa murretta tai kielimuotoa puhuvaan yhteisöön ja omaksuu tämän mukaisen kielen rakenteen, kieliopin ja sanaston. Tämän ohella hän kehittyessään oppii muuntelemaan käyttämäänsä kieltä eri tilanteissa epävirallisesta viralliseen kieleen sen perusteella, mitä viestinnän tarkoitus ja muut konventionaaliset tekijät milloinkin vaativat. Koulussa hän oppii kirjakielen ytimen ja yleismurteen. (Niemikorpi 1996: 98.)

Hallidayn (1978: 31, 35) mukaan rekisteri on semanttisten valintojen tulos. Rekisteri on sellaisten tekstien joukko, joilla on samat kontekstin kategoriat. Rekisteri on käyttökelppoinen abstraktio, jolla kielen vaihtelu voidaan liittää sosiaalisen kontekstin vaihteluun. Saukkosen (1984: 171–172) mielestä rekisteri on esimerkki kielenkäytöstä, jolloin sitä voidaan kuvata jokaiselle tekstile ominaisten fonologisten, leksikaalisten ja kieliopillisten merkkien ja teksteille yhteisten ydinpiirteiden avulla.

Kun murteet ovat Hallidayn (1978: 34–35) mielestä tapoja ilmaista sama asia (vaikka murre-eroissa on osin kysymys erilaisesta semanttisesta hahmotuksesta), niin rekisterit ovat keinoja sanoa eri asioita. Ero rekistereiden välillä on silti samalla eroa sen suhteen, mitä sanotaan, ja toisaalta sen suhteen, miten sanotaan, koska näitä kahta ei voi erottaa toisistaan. (Tämä merkitsisi sitä, että vaikka murre-eroissa on osin kysymys erilaisesta semanttisesta hahmotuksesta, kuten eri aura- tai sirppityypit vaihtuvine nimityksineen suomen murteissa, niin eri murteita hyödynnettäessä on mahdollista keksiä aitoja saman merkityksen sisältäviä ilmaisuja, mutta rekisterin muutos tarkoittaa aina merkityksenkin vaihtumista. Kommentti Niemikorven 1996: 98).

Erikoiskielten rakenteellinen perusta on kansallisissa kielimuodoissa ja lisäksi osittain kansainvälisesti käytetyissä konventioissa (matemaattis-luonnontieteelliset symboliset esitysmuodot), mutta samanaikaisesti erikoiskielisissä voidaan nähdä funktionaalisesti katsottuna eri tyylejä (kuten tieteellinen, taiteellinen tai tiedottava). Yleiskielen tavoin erikoiskielisiä tekstejä voidaan käyttää eri kielen funktioissa: ainakin informatiivisessa, preskriptiivisessä ja performatiivisessa tapauksessa. (Niemikorpi 1996: 99).

Oleellista on miten voidaan kuvata kielitieteellisesti taiteellisten tekstien ja tietotekstien rakenteellista tehtävää kielen merkitysrakenteen kannalta. Kielen rikkautta saatetaan tutkia sanaston ja tekstin tasoilla. Vertailtaessa eri tekstilajien sanastoa tilastollisesti, päädytäänkin siihen, että lehti- ja tietokirjallisuustekstien sanasto on rikkaampaa kuin radio- ja kaunokirjallisuustekstien. Tämä sanaston rikkaus näyttää edelleen korreloivan positiivisesti substantiivien ja negatiivisesti verbien lukumäärän kanssa. Taiteellisissa teksteissä verbit näyttävät ominaisimmilta, kun taas tietoteksteille tyypillisimpiä sanoja ovat substantiivit (Ahon lehtimiestausta ja verbien välttely; Saukkonen 1984: 95–99).

Taiteellisten tekstien keskinäiset erot johtuvat lähinnä näkökulmasta, tietotekstien erot referentistä eli tarkoitteesta. Tekstien kielellistä rikkautta mietittäessä päädytään siihen, että tietotekstit ovat sanastollisesti monimuotoisempia kuin taiteelliset, mutta taiteelliset (erä)tekstit hyödyntävät monipuolisemmin kielellisten ilmausten eri sävyjä. Voidaankin puhua sanastollisesti rikkaista tietoteksteistä ja sisältöriikkaista taiteellisista teksteistä. (Niemikorpi 1999: 136.)

3. ERÄKIRJALLISUUDESTA ERÄELÄMYKSEEN

Markku Varis valaisee eräkirjallisuustutkimuksen nykytilaa sangen monipuolisesti teoksessaan *Ikävä erätön ilta* vuodelta 2003. Vanhin eräkirjallisuutemme edustaa niitä klassikoita, joita kouluissamme on tähän asti luettu muista paitsi eränkäynnin näkökulmasta. Eräkirjallisuus on ikaikaisen suullisen kertomaperinteen ja koristeellisten luolamaalaus-ten kenties säilynein relikti, joka on pitänyt pintansa kirjallisuutemme alkuhämärästä aina nykyaikaan asti. Eräkirjailijat tuovat tunnelmia eräpoluilta ja kalavesiltä kaiken kansan tietoisuuteen ja siirtävät tekstiensä välityksellä omia kokemuksen vankistamia tietojaan ja taitojaan tuleville sukupolville. Näin myös kaupunkilaisnuoriso pääsee eräelämysten äärelle kirjallisuuden avulla. Monet kuitenkin joutuvat etsimään eräelämyksiä perhettään kauempaa. Kun aiemmin suvussa kulkenut eräperinneketju on jo monin paikoin katkennut, ovat eräkirjat mainio väylä kiinnostuneelle nuorelle etsiä tekstejä ja kertomuksia luonnosta ja sen tapahtumista. Näin perimätietona aiemmin kulkenut tieto liikkuukin monien kirjojen ja lehtien sekä sähköisten eräsivustojen kautta yhä uusille lukijoille. Kaikille lukijoille tarkoitettuja antoisia eräelämyksiä on onneksi Suomessa saatavilla maanlaajuisen maksuttoman kirjastojärjestelmämme ansiosta ja lukijatutkimukset osoittavat, että eräkirjat kiinnostavat. Ei ole täysin oivallettu, että suomalainen yhä on metsäkansaa ja etsii lukunautintojaan metsäaiheisista tarinoista.

Nykyisen luonnon pirstoutumisen ja erämaiden kutistumisen vallitessa, menneiden aikojen erätarinat antavat perspektiiviä ja lukuisia ainutkertaisia mahdollisuuksia päästä sisään tähän ikaikaisimpaan elämänmuotoon. Eläminen luonnon helmassa kaukana sydänmailla kuvaa hyvin juuriamme ja taitoja, joita se vaati. Ikä ei ole este kokea eräelämysten syvimpiä muistoja. Olipa luonnossa kulkija nuori tai vanha, hän voi tuntea luonnon kutsun suonissaan. Ihminen todella elää liittyessään kiinteämmäksi osaksi luontoa, kulkiessaan ulkoilmassa ja kuunnellen sen monia eri ääniä, tunnustellen tuoksua ja havainnoiden luonnon etenevää kiertokulkua. Lapsuuden luontokokemukset talentuvat tarkoin ihmisen muistin sopukoihin palaten sieltä yhä uudelleen mieleen metsän keskellä, sateen jälkeen aistittavan tuoksun tavoin. Sadepisara kuusen jokaisen kärkikasvaimen päässä spektrinä välkkyen saattaakin olla jo pienelle lapselle suuri elämys.

3.1 Eräsanasto lingvistin näkökulmasta

Erätekstien kieli eroaa muiden pakinoiden ja esseiden kielestä eniten sanastollisesti. Eräsanasto periytyy jo muinaisimmilta kielisukulaisiltamme – jopa suomalaisugrilaista kantakieltä puhuneilta, Volgan mutkassa asuneilta, esivanhemmiltamme saakka. Monet sanat ovat lainautuessaan kokeneet suuriakin äänteellisiä tai ulkoisia muutoksia, mutta alkuperä on useimpien kohdalla kuitenkin jäljitettävissä, kantamuoto rekonstruoitavissa ja yhteys jo muinoin eläneisiin eräkansoihin täten sangen uskottavasti todennettavissa.

Pääosin keskityn kuitenkin kielellisiin ja sanastollisiin muutoksiin, joita erätekstien jatkumossa esiintyy. Selvitän kuinka sanojen valinnalla ja murteen avustuksella eräiden kirjailijoiden tekstit muotoutuvat muita mielekkäämmin johdattelemaan lukijaa kohti jo osin tavoittamattomia eräkokemuksia. Joitakin murteellisia sanoja on sisällytynyt jokaisen kirjailijan sanavarastoon nykyisen tuotannon aikoihin ja edelleen aiemmin, jolloin murre oli yksinomainen puhe- tai kirjoitustapa kansan keskuudessa – tosin yksilöllisesti ja alueellisesti vaihtelevana. Aleksis Kivi käyttää (Etelä-)Hämäläistä murretta, Juhani Aho (Pohjois-)Savolaista, Aini Tahvanainen (Pohjois-)Karjalaista, Pentti H. Tikkanen Pellon tai Tornionjokilaakson puheenpartta sekä maskulaissyntyinen Seppo Hyytiäinen lähinnä yleiskieltä. Päähenkilöiden ja kertojan ikä sekä sukupuoli, aiheeseen valittua näkökulmaa unohtamatta, vaikuttavat murre-eroineen monin tavoin kertomuksen etenemiseen.

3.2 Kirjailijan ja ajan tyyliyrkimykset

Eräelämä sinänsä on jo itseisarvo, mutta eräkirjailijat rikastuttavat sekä omaa että lukijoidensa elämää elämällä kokemuksensa uudelleen kirjoittaessaan ja muistelllessaan vanhoja ja tuoreempia eräelämyksiä. Toisaalta kirjailijoita voisi kritisoida siitä, että he kenties ovat mielikuvituksettomia kuvatessaan pääasiassa vain omia kokemuksiaan, mutta on hyvä muistaa, että ollakseen uskottava, on ensinnäkin uskottava itseensä, kirjoitettava tekstit siten, että ne ainakin voisivat olla tosia ja lisäksi annettava teksteille ajallisesti ja paikallisesti jotkin sopivat kiinnekohdat eli mahdollistettava lukijan helppo samaistuminen tekstiin. Tietenkin kirjailijaksi ryhtymisen pontimena ainakin taustalla on myös taloudellisen hyödyn sekä julkisen maineen tavoittelu. Raha vain on viimeaikoina yhä enenevässä määrin kadonnut kirjailijoiden ulottuvilta, mikä on nostanut sekä kirjailijoiden keski-ikää että korottanut heidän kynnystään jättäytyä ”vapaiksi” kirjailijoiksi.

Sen lisäksi, että eräelämykset – itse koetut, kuullut sekä luetut tapahtumat – parantavat kokijansa vapaa-ajan elämänlaatua ne antavat aiheita omakohtaisiin eräteksteihin. Pertti Lassila (2000: 79) toteaa kertoessaan J.V. Snellmanin muiden muassa Aleksis Kivelle langettamasta tehtävästä, että kansankielinen ja kansanomainen kirjallisuus on sinänsä arvokasta, koska se ilmaisee kansan tuntemis- ja kokemistapaa, joka oli sidoksissa kansan kieleen. Sillä ei ollut varsinaisesti tulevaisuuteen suuntautuvaa tai kansakunnan kehitykselle tulevaisuudessa alistettua tehtävää.

Mielestäni Aini Tahvanaisen (1929–) osittainen savonkarjalaismurteen käyttö edustaa jo edellä mainittua kansankielistä sivistystehtävää, vaikka sivistäminen ei sanan varsinaisessa mielessä hänen teksteissään toki pääasia olekaan. Murteen ja ajoittaisten humorististen yksityiskohtien käyttö elävöittää Tahvanaisen novelleja. Hän käyttää murretta varsinkin elävöittäessään luonnollisen aitoja kansankielisiä puhereferaatteja – itse erätarinoiden leipäteksti on pääasiassa huoliteltua yleiskieltä. Tahvanaisen tekstit ovat kokonaisuutena hyvin yhteisöllisiä, koska novelleissa säännönmukaisesti esiintyy koko perhe vauvasta vaariin, ikäjakauman täten muodostuessa varsin laajaksi. Lassila (2000: 80) jatkaa, että kulttuuri ei ole nimetöntä, yhteisöllistä, alisteista jollekin ylhäältä annetulle

käskylle tai auktoriteetille, vaan riippuvaista yksilön vapaasta tahdosta ja toiminnasta. Mikään maailmanhenki tai kansallishenki ei kehitystä johda, vaan kehitys syntyy juuri yksilöiden erilaisuudesta ja heidän ponnistelustaan pyrkiä (kirjoitus) töiden kautta toteuttamaan omia henkilökohtaisia tavoitteitaan elämässä – toisin sanoen yksilöllisyyttään, joka on erottautumisen tärkein motivoija.

Jotain aikakausien vaihtumisesta kertoo se, että karhu on lähes häipynyt eräkertomusten toimijoista, kun taas esimerkiksi runsaat 60 teosta julkaissut pellolainen erä- ja sotakirjailija Pentti H. Tikkanen (1927–) pystyy kirjoittamaan osittain hirvijahteja kuvaavan novellikokoelman *Eräelämyksiä Lapista* (1978). Hirviiheisissä novelleissa Tikkanen kulkee tuttujen miesten kera kotoisissa maisemissa. Teksteissä muistellaan hirvenkaatoja vuosien takaa, seisotaan passissa, istutaan nuotiotulilla ja keskustellaan; keskustellaan erittäin paljon – jopa niin, että toisinaan luulee lukevansa siviiliversiota *Tuntemattomasta sotilaasta*. Tunnetta lisää se, että jahtijoukko on kuin puoli joukkuetta. Tikkanen on entinen sotilas, ja alun perin hän aloittikin sotakirjailijana. Sotailmausten kirjoittautuminen tekstiin voi selittyä kirjailijan työtaustalla, mutta toisaalta hirvijahdin rinnastaminen sotatoimiin korostaa koko saalistuksen kurinalaisuutta ja systematiikkaa. Tikkanen kuvailemassa hirvijahdissa saalistaja voi tuntea kuuluvansa samanhenkiseen miesjoukkoon: jokaisella on sama päämäärä – kruunupäähirven saanti. (Varis 2003: 375–376.)

Aleksis Kiven (1834–1872) elinaikaan suomen niin kutsuttu kirjakieli oli vielä varsin vakiintumatonta. Sen vuoksi on vaikea sanoa, mitkä Kiven käyttämistä sanoista olisivat puhekielisyyksiä siten kuin ne nykyisin ymmärretään. Kivi selvästi kehitti elinkelpoista kirjakieltämme tehden tutuksi ajan eränkäynnin sanastoa sekä muita arkisia ilmauksia, jotka ennen häntä olivat esiintyneet lähes yksinomaan puhutussa kielessä. Vaikka Kiven pyrkimys olikin kirjoittaa ensimmäinen suomenkielinen romaani, valitsi hän seitsemän veljeksensä asuinpaikaksi syrjäisen hämäläiskylän metsineen. Eränkäynnin kuvauksena jo 1870 valmistunut Kiven pääteos on vivahteikkaan eloisa, jopa siinä määrin ettei erägenren historiallista kehitystä voi tarkastella palaamatta yhä uudelleen *Taula-Matin* muisteluihin ja veljesten hurjiin ilves ja karhujachteihin Hämeen sydämessä. Karhun ja muiden suurpetojen saalistusvietti koituu veljesten isän kohtaloksi, mutta pojat joutuvat jännitteisen ristiriidan eteen kamppaillessaan erämaaelämän vapauden ja toisaalta yh-

teiskunnan vaatimien normien ja odotusten välillä. Yksinäisten metsien eläjien aika oli jo tuolloin ohi, minkä todistaa romaanin loppu, jossa vain Simeoni jää ilman vaimoa.

Juhani Ahoa (1911–), alkujaan Johannes Brofeldt (1861–1921), on tutkittu monesta näkökulmasta. Häntä on luonnehdittu niin tunnelmalyyyrikoksi, realistiksi, kansalliseksi uusromantikoksi, intimistiksi, karelianistiksi, sentimentalistiksi kuin eräkirjallisuuden klassikoksikin. Luontokirjailijaksikin Ahoa voi syystä nimittää, sillä tärkeimpiä hänen keskeisistä teemoistaan oli luonto – voima, joka on johdatellut hänen tuotantoaan läpi vuosikymmenten. (Immonen 2007: 46.)

Aholle tyypillinen näkökulma on ilmiöiden tarkasteleminen staattisina. Aho paikallistaa toimintoja verbeistä johdetuilla substantiiveilla tai partisiipeilla. Verbit eivät Aholla yleensä ilmaise aktiivista toimintaa, vaan muiden muassa frekventatiiviverbeillä hän luo staattisen tunnelman tapahtumiin: ”Jo kauan olin *toivoskellut* tilaisuutta *päästäkseni* näkemään, kuinka englantilainen oikein onkii.” (Aho 1956: 237). Aktiivisen toiminnan vähyys näkyy Aholla murteellisessa passiivin suosimisessa. (Saukkonen 1984: 95.)

Kirjallisuudentutkija Pertti Lassila (2000: 81) kirjoittaa Ahon olleen pohjimmiltaan realisti sekä humanisti, jonka kirjoitustyön ainakin alkuvaiheessa voi nähdä Aleksis kiven perintönä. Keväällä 1884 ilmestyi Ahon esikoisteos *Muuan markkinamies* ja saman vuoden lopulla läpimurtoromaani *Rautatie*, joka on monin tavoin samantapainen kuin Kiven *Seitsemän veljestä*. Molemmissa uskotaan ihmisyyhteisön mahdollisuuksiin, ja työllä toteutuviin unelmiin. *Rautatiessä* päähenkilöt Matti ja Maija työskentelevät yhteisten päämäärien eteen samoin kuin seitsemän veljestä. Kummatkin rajoittuvat omiin idylleihinsä. Aleksis Kivestä poiketen Aholle oli tyypillistä epäillä kaikenlaista uutta ja ihmeellistä, etenkin tekniikkaa. Sekä Ahon tekniikanvastaisuus että luontomyönteisyys oli enemmänkin konservatiivisuutta kuin edistyksellisyyttä. Näin ollen kansalliskirjailijamme tuotannossa on ajankohtaisinta sen kaikkein vanhakantaisin, uudistuksia vieroksuva aines. (Immonen 2007: 46, 48.)

Lohestus oli Ahon intohimo, ja useat hänen lastuistaankin ovat kalajuttuja. Niin innokas kalamies ja kalajuttujen kertoja hän oli, että kirjallisuudentutkija Markku Varis (2003:

9) pystyy perustellusti luokittelemaan hänet eräkirjailijaksikin. Tarinakokoelmassaan *Lohilastuja ja kalakaskuja*(1921) Aho tunnustaa olevansa jopa ”enemmän kalamies kuin kirjemies”. Ahon mielikalastuspaikka oli Huopanankoski Viitasaarella. Kalastus oli yhtäältä pakoa ihmisten ilmoilta ja toisaalta jonkinlaisen lumouksen hakemista. Aivan ensimmäisestä lohestaan Aho kertoo näin: ”Minulla oli siinä silmänräpäyksessä se tunne, että nyt ei ole kala kiinni, vaan minä. En minä ole ottanut kalaa, vaan kala on ottanut minut. Olen lumottu, huumattu”. Kalastaessaan hän tunsi kuuluvansa johonkin tiiviisti suomalaiseen. Ahon kalastusharrastus jatkui ikämieheksi asti. Hän ei yritä oikeuttaa kalastusta millään hyötynäkökohdalla, vaan sen tuottamalla primitiivisellä mielihyvällä ja ristiriitaisista tunteistaan huolimatta hän ei pysty lopettamaan kalastusta: ”Olen enemmän siveellinen epäsikiö, joka ei välitä paremmista, jalommista tunteistani, en omantunnon pistoksesta, jonka saaliinriemun ohella tunnen joka kerta, kun veri pulppuaa suuren kalan kurkusta ja se kalpenee verikivellä, missä istun sen vieressä ja panen tyydytyksen tupakan ja nielaisen tunnon moitetta sammuttelevan sauhun”. (Immonen 2007: 48.)

Metsästys Aholta jäi vanhemmiten vähitellen, kun hän alkoi yhä enenevässä määrin tuntea myötämieltä metsän riistaa kohtaan. Esimerkiksi *Jänislanka*-lastusta voi lukea arvostelua epäeettistä lankapyyntimenetelmää kohtaan. Samoin *Haltijan joululahja* on selvästi eläinsuojelullinen tarina, jossa metsänhaltijaa tarvitaan kohentelemaan eläinten elinoloja. Ahon harvat metsästysjutut ovat selvästi itseironisia kuten *Metsämiehen muistelmia*, jossa metsästäjät ovat jäniksenpojan ammuttuaan ”voittajia ja sankareita”. (Immonen 2007: 48.)

Jos Aho teoksissaan yhä uudelleen palaakin kuvaamaan ihmisen suhdetta luontoon, ei hän tavallisesti anna sille moraalista sisältöä. Ero esimerkiksi sellaisiin Suomen luonnon ihannoijiin kuin Franzeniin, Runebergiin, Kiveen ja Topeliukseen on ratkaiseva. Näille luonto edusti Jumalaa tai isänmaata, kun taas Aholle luonto on myös mahdollisuus paeta yhteiskuntaa, palata luonnonlapsuuteen, ihmisen alkuperäisempään tilaan. Ahon tekstien ”luonto” ei viitannut mihinkään yhteiskunnalliseen tai sivistyksen ulkopuoliseen. Usean lukijan mielestä tämä voi viitata taantumukseen, mutta itse asiassa nykyisen kaltaisen ympäristöajattelun kannalta moinen käänne on merkittävä. Ahon piilonostalgisuus ja

vanhojen hyvien aikojen haikailu sisältääkin samalla jotain uutta. Hän näet omaksuu näkökulman ja luontosuhteen, joka ei tähtää ainoastaan luonnon hyväksikäyttöön. Tässä mielessä muutos luonnon hyväksikäytöstä esteettiseen – mikä esimerkiksi Saksassa ja Yhdysvalloissa luontoromantikkojen ajattelussa tapahtui jo 1800-luvun puolivälissä – ilmeni suomalaisessa eräkirjallisuudessa todenteolla vasta Aholla. (Immonen 2007: 48.)

Alati Aho rajasi luonnon tilaksi, jossa ihminen voi mennä itseensä. Sivilisaatiota hän piti kenties välttämättömyytenä, mutta ei sitä suinkaan varauksetta ihailut. Luonto oli minuuden rakentaja, johon Ahon henkilöt palasivat paeten yhteiskuntaa. Nykyisenlaisen ympäristötietoisuuden aikana yritys paeta sivilisaatiota metsään tai lohijoen penkereille on toivoton. Nykyajan tietotulvassa ei voi täysin sulkea pois ekologisia ongelmia eikä välttyä missään ympäristöongelmilta ja tekniikalta. Ahon aikaan oli vielä mahdollisuus paeta ihmisten yhteiskuntaa takamaiden idylleihin, tai ainakin kuvitella sellaisen paon olevan mahdollista. Usein Aho kertomuksissaan antoi luonnon olla pysähtynyttä, avaraa ja kiireetöntä. Hyödyntämisen lisäksi tai jopa sen sijasta luonto oli ihmisen pakopaikka, jossa ihminen saattoi vapautua yhteisöpaineista, olivat ne sitten todellisia tai kuviteltuja. Enemmän kuin varsinainen luonnon puolestapuhuja Aho onkin suomalaisuuden tutkija, ja suomalaisuuden ytimen hän aistii ihmisen ja luonnon välillä. (Immonen 2007: 49.)

4 ERÄAINEISTOA JA ETYMOLOGIOITA

Esittelen näin aluksi aineistoni keskeisimmän eräsanaston alkuperää, joka ei viimeisimmänkään tutkimuksen valossa näytä olevan vielä täysin selvillä. Alkuperä voi kuitenkin ratkaisevasti vaikuttaa sanojen nykyihmisissä synnyttämiin mielikuviin tai konnotaatioihin ja merkitysten muutoksiin – riippuen sanan ulkoasusta ja muodosta.

Ansio on lainaperäinen sana, jolla ei ole vastineita sukukielissä. Sana kuuluu etymologisesti yhteen *ansaita*-verbin kanssa, jolle on esitetty germaaninen lainatausta. Myös rakenteeltaan *ansio* muistuttaa monia sellaisia sanoja, jotka on selitetty germaanisiksi lainoiksi (esimerkiksi *avio-*, *kallio*, *lantio*, *vainio* ja niin edelleen).

Toisen selityksen mukaan sekä *ansaita* että *ansio* ovat johdoksia balttilaisperäisestä *ansa*-sanasta. Tämän mukaan *ansio* olisi ollut ’ansalla pyydetty saalis’ ja *ansaitseminen* olisi alun perin merkinnyt ’ansalla pyydystämistä’. Vanhasta kirjakielestä ei kuitenkaan löydy esimerkkejä tällaisesta merkityksen muutoksesta. Sen sijaan ehkä vanhasta kansanrunoudesta voidaan osoittaa tämän suuntaisia viitteitä. *Ansa*-sanana yhteyttä *ansio*- ja *ansaita*-sanoihin ei kuitenkaan ole sitovasti voitu osoittaa. Suomen kirjakielessä *ansio* on ensiesiintynyt Westhillä ja Agricolalla. (Häkkinen 1987: 12.)

(*Metsästy*)*asetus* on ikivanhan *asea* ’panna (kuntoon)’ -verbin ja tämän → *asettaa*-johdoksen pohjalta muodostettu sana. Suomen kirjakielessä *asetus* on esiintynyt ensi kertaa Agricolan teksteissä. Johdoksella on konkreettisen asettamisen ja sovittamisen merkityksen rinnalla jo suomen vanhimmassa kirjakielessä ollut myös merkitys ’määräys, päätös, säädös, laki’. Muita vanhoja joskin nykykielestä jo kadonneita nimityksiä ovat muiden muassa ’asema ja asento’. (Häkkinen 2004: 70.)

Konkreettisessa perusmerkityksessä johdos voi olla tuhansia vuosia vanha, sillä sekä vartalolle että kaikille johdinsuffikseille löytyy varmoja etymologisia vastineita lähisukukielistä, mahdollisesti kauempaakin. Maallisen ja hengellisen hallinnon termiksi *asetus* lienee vakiintunut jo keskiajalla, oletettavasti vieraiden kielten antaman mallin

mukaisesti. Vertaa esimerkiksi saksan vastaavia sanoja *setzen* 'asettaa' ja *Gesetz* 'laki, asetus'. (Häkkinen 2004: 70.)

Eläin on johdos ikivanhasta omaperäisestä verbistä *elää*. Samasta verbistä on johdettu myös monien sukukielten 'eläintä' merkitsevä sana, joskin itse johdokset ovat rakenteeltaan erilaisia, kuten karjalan *elukka*, viron *elajas* (tavallisesti 'petoeläin'), lapin *æl'le* (< *eläjä) ja niin edelleen. (Häkkinen 1987: 29.)

Erä on ilmeisesti ikivanha omaperäinen sana, jolle on esitetty etymologisia vastineita kaikista lähisukukielistä, lapista ja ostjakista. Esimerkkejä ovat karjalan *erä*, viron *ära* 'pois', norjanlapin tai aerre 'se maitoerä, jonka lehmä tai vaadin tai karja kerralla lypsää' ja ostjakin *eroet* 'eräs'. Lapista esitetyt vastineet ovat kuitenkin ainakin osittain lainaa itämerensuomesta, joten sanan vanhuuteen viittaaviksi todisteiksi jäävät vain ostjakin vastineet. (Häkkinen 1987: 37.)

Erä-sanan perusmerkitys on todennäköisesti 'erillään tai irrallaan oleva (osa, paikka tai muu sellainen)'. Esimerkiksi *erämaa* on alkuaan 'erillään, kaukana oleva seutu'. 'Erillään olevan' tai 'erilleen otetun' merkityksestä voidaan johtaa sanan monet merkitysvariantit, mm. 'kerta; sato, saalis; matka, taival; määrä tai osa jostakin määrästä' jne. Vanhassa kirjakielessä *erä*-sanan monia sijamuotoja on käytetty myös adverbeinä: kuten *eränänsä* 'erikseen' tai *erääkään* 'vähääkään'. (Häkkinen 1987: 37.)

Kala on ikivanha sana, jolla permiläiskieliä lukuun ottamatta on vastine kaikissa uralilaisen kielikunnan kielihaaroissa, kuten suomen lähisukukielissä *kala*, lapissa *guolle*, mordvassa *kal*, tšeremississä *kol*, vogulissa *hül*, unkarissa *hal* ja jurakkisamojedissa *hāl'e*. Sanan äänneasun arvellaan säilyneen tuhansia vuosia muuttumattomana kantauralista nykysuomeen asti. Sen sijaan suomen etäsukukielissä on tapahtunut jonkin verran äänteellisiä muutoksia. Joka tapauksessa *kala*-sana kuuluu uralilaisen kielikunnan vanhimpaan tunnettuun sanastokerrostumaan ja se on esiintynyt kirjakielessämme Uppsalan evankeliumikirjasta ja Agricolan ajoista asti. (Häkkinen 1987: 87–88; 2004: 326.)

Käsittää on johdos ikivanhasta *käsi*-sanasta. Myös johdinaines on ikivanha ja rakenteeltaan samantyyppisiä johdoksia esiintyy eräissä sukukielissäkin, esimerkiksi viron *käsi-tada*. Sanan alkuperäinen merkitys lienee 'käsitellä, saada käsiinsä tai kiinni'. Vanhassa suomen kirjakielessä sana esiintyy sekä konkreettisesti että abstraktissa merkityksessä, kuten seuraavissa Agricolan esimerkeissä: *Ja quin hen näki sen Juttaille kelpauan, nin hen mös pysi Petari käsitte [saada kiinni]; Sille ette se on henelle yxi hulluus, ia ei taidha site käsitte [ymmärtää]*. *Käsittää* esiintyi 1800-luvulla yleisesti merkityksessä 'saada käsiinsä', eikä tämä käytötapa nykyäänkään ole aivan tuntematon, joskin selvästi arkaistinen. Merkityksen muutos 'saada kiinni' → 'ymmärtää' lienee käänöslainaa, vertaa ruotsin *begripa* 'ymmärtää, tajuta', *gripa* 'tarttua, ottaa kiinni'. (Häkkinen 1987: 136.)

Käydä-sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä, esimerkiksi karjalaunun *kävvä*, lyydin ja vepsän *kävuda* sekä viron *käia*. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat kaikki aivan epävarmoja äänne- ja merkityssuhteiden takia, esimerkiksi tšeremissin *kajaš* 'mennä, poistua' ja vogulin *koji* 'ajaa takaa'. Uuden selityksen mukaan itämerensuomen *käydä* on germaanista alkuperää. Originaaliksi sopii varhaiskantagermaanin **skæwia-*, jota edustavat muiden muassa gootin *skewjan* ja muinaisskandinaavin *skæva* 'kulkea, kiiruhtaa' (Häkkinen 1987: 137.)

Laatia on lainaa venäjän verbistä *ladit'* 'järjestää, panna kuntoon, laittaa, korjata' ynnä muuta sellaista. Sana on levinnyt myös useimpiin suomen lähisukukieliin, kuten karjalaunun *load'ie*, vepsän *lat'ta* 'laittaa; aikoa' sekä vatjan johdos *laadittaa* 'valmistaa huolellisesti'. (Häkkinen 1987: 139.)

(Metsästys)laki on ruotsalaisperäinen lainasana, joka esiintyy jo 1500-luvun kirjakielessä sen kaltaisena juridisenä terminä, esimerkiksi Agricolan tekstissä *Nijse cahdesa käs-kys caiki Laki ia Prophetat rippuat*. Sama sana on lainautunut myös karjalaan. Sanaa edustavat lainanantajataholla muinaisruotsin *lagh* ja nykyruotsin *lag*. (Häkkinen 1987: 143.)

Liha-sanalla on varmoja etymologisia vastineita kautta koko itämerensuomen, kuten karjala-aunuksen, vatjan ja viron *liha*, liivin *lejä* 'ruumis, liha'. Vastineita on esitetty myös lapista, mutta ne ovat sekä äänne- että merkityssuhteiden takia epäilyttäviä, kuten norjanlapin *lii'ke* 'iho' ja turjanlapin *liške* 'ruumis, liha (hengen vastakohtana)'. Sanan alkuperä on tuntematon. Sitä on arveltu protoeurooppalaiseksi substraattisanaksi, eli elementiksi, joka olisi periytynyt itämerensuomalaisiin kieliin samoilla alueilla puhutuista, täysin tuntemattomista Euroopan alkuperäiskielistä. Tätä on kuitenkin mahdotonta todistaa tutkimusaineiston puutteellisuuden takia. Levikin suppeus suomen- sukuisissa kielissä viittaa joka tapauksessa lainaperäisyyteen. (Häkkinen 1987: 147.)

Liikkua-sanalla on varmoja etymologisia vastineita lähisukukielissä, esimerkiksi lyydin *l'iikkuda*, vatjan *liikkua* ja viron *liikuda*. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat sekä äänneseikkojen että merkityserojen vuoksi epävarmoja. Lapin *lik'kât* saattaa olla lainaa suomesta, syrjäänin *l'ikmy* merkitsee 'ilmestyä, löytyä' ja vogulin *lakwi* 'ryömiä'. Vastineiden epävarmuudesta huolimatta sanaa pidetään yleensä vanhana ja omaperäisenä. (Häkkinen 1987: 148–149.)

Sanalle *riista* on vastineita monissa lähisukukielissä, mutta vaihtelevin merkityksin. Vatjan *rīssa* ja liivin *rīst* tarkoittavat kapinetta, esinettä tai astiaa, vepsän *rišt* kuvaa pitkää aikaa, karjalan *riista* merkitsee metsäneläintä tai naisen sukupuolielintä. Virossakin *riist* voi kapineen, esineen tai astian lisäksi olla nimitys sukupuolielimelle. Suomessa *riista* voi tarkoittaa metsäneläimen ohella tarkoittaa rikkautta tai tavaraa. Alkuperäiseksi merkitykseksi on arveltu 'esine, tavara; vilja', mutta sanan alkuperästä ei ole varmaa tietoa. Sitä on, toistaiseksi tuloksetta, yritetty selittää paljon nuoremman, etymologisia vastineita vailla olevan *riistää*-verbin johdokseksi. Kirjakielessämme *riista* on esiintynyt aina Agricolasta alkaen. (Häkkinen 2004: 1048.)

Luonnossa liikkumisesta käytetään nykyisin yleensä verbejä *vaeltaa*, *kävellä* tai *kulkea*. Häkkisen (2004: 1425) mukaan *vaeltaa*-verbin tarkkoja muoto-opillisia vastineita ovat vatjan *vajõltaa* ja eteläviron *vaelda*-. Sanan alkuperäinen merkitys on ollut *vaihtaa*, eikä 'kulkea paikasta toiseen', niin kuin nykysuomessa. Kulkeminen on siis alun perin ollut olinpaikan vaihtamista, kuten loogista onkin vertailtaessa variantteja keskenään.

Eräkirjailijat käyttävät murteellista sanaa *porkata* (1. survoa, tarpoa porkalla, porkkia | Porkata kaloja nuottaan, vettä tarpoimella. 2. sauvoa [venettä]. | Vene porkataan ylös koskesta. 3. *kuv.* Porkata [=rämpiä] upottavia suoniittyjä. Oli vähällä porkata [=sekoittaa, sotkea] asiat aivan sekaisin.) (NS 4: 409.) merkityksessä kulkea luonnossa.

Historiallisen näkökulman aiheeseeni tuo Pentti H. Tikkasen eränovellin *Hirvestämistä* läheisempi vertaileminen Juhani Ahon moniulotteiseen erälastuun nimeltä *Takalisto*.

”Riennän oravieni iloihin, pyitteni pyrähtelyihin, jänön kanssa kilpasille... Unohdan oravat, pyyt, ja jänikset, ja käyskelen polkuja ja *porkkaan* soita ja kiipeän kukkuloita, muistamatta, missä kuljen ja mitä varten...” (Aho 1954: 21.)

”Suurin osa meistä määrättiin Riipisenvaaraan johtavan tien varteen passiin ja pari kahden miehen partiota lähti *porkkaamaan* koiran kanssa etelästä tietä kohden vastatuuleen.” (Tikkanen 1999: 52.)

Tämä osoittaa, että erätekstien (murteellinen) sanasto siirtyy (erä)kirjailijasukupolvelta toiselle pitäen näin yllä arvokkaita perinteitä. Lisäksi esimerkki valaisee, miten yleiskielen yleistynyt käyttö kaventaa sanavarastoamme. Aikaisemmin käytössä olleita, mutta nykyisin usein jo unohtuneita verbejä ovat *jotostaa*, *jutata* (*murt.* varsinkin porolapplaisten siirtymisestä porojen mukana kotapaikasta toiseen; yleensä kulkea, liikkua.) ja *porkata*. On hienoa, että osa kirjailijoista yhä vaalii vuosisataisia perinteitä ja elävöittää tekstejään vanhoilla, nyt jo etupäässä murteellisilla, sanoilla. Toivotaan, että nykyisin jo sarjakuvat ja runouden vallannut murrebuumi laajenisi myös koko laajalle kaunokirjallisuuden kentälle. Rikkaus luovasti ilmaistuna eri kirjallisuuden lajeja yhdistelemällä on arvokas saavutus. Mitä useampi julkaisu murretta ja vanhaa sanastoa sisältää, sitä useampi lukija siihen törmää ja täten unohtuneet sanat merkityksineen vähitellen rikastuttavat myös nykykieltämme.

4.1 Sanat eräaineistossa

Valitsin aineistoni tekstisanojen eli saneiden sanaluokista lähemmän tarkastelun kohteeksi sekä substantiivit että verbit. Substantiivit kuvaavat kirjailijan käyttämän sanavaraston laajuutta ja monipuolisuutta. Verbit luovat lauseisiin niiden tunnelman ja virittävät lukijansa mukaan kulloiseenkin tapahtumaan.

Taiteellisen tyylin (jota eräkirjallisuuskin edustaa) verbit ovat yleensä dynaamisia ilmaisten aktiivista liikettä, aistimusta, kommunikointia tai muuta prosessia. Yleisimmät substantiivit tarkoittavat ihmistä, ihmisen osaa, aikaa, paikkaa tai materiaa ja substantiivien käyttöön liittyy läheisesti myös persoonapronominien käytön suosiminen. (Niemi-korpi 1991: 352.)

4.2 Eräsubstantiiveista

Substantiivit ovat luvussa ja sijassa taipuvia nomineja, jotka ovat lajin kertovia yleis- tai yksilön eriyttäviä erisnimiä. Substantiiveilla nimetään esimerkiksi asiantiloja, esineitä, ominaisuuksia ja paikkoja, suhteita ja toimintoja. Nämä viittaavat joko konkreettisiin olioihin kuten *talo*, *kirja*, *sahti*, *nummi*, *Kaisa*, *Timo Jukola*, jotka ovat fyysisinä olioina tai abstraktioihin, kuten *ajatus*, *rakkaus*, *elämä* tai *ilo*, joilla ei ole fyysistä tarkoitetta. Substantiivit ovatkin avoin luokka, jonka produktiivisiin taivutustyyppeihin tulee alati uusia sanoja. (ISK 2004: 547.)

Substantiivi saa niin etu- kuin jälkimääritteitäkin, erityistapauksissa myös täydennyksiä. Se muodostaa substantiivilausekkeen joko yksin tai erilaisten laajennusten kera. Lisäys voi olla esimerkiksi demonstratiivinen rakenne tai adjektiivilauseke (*tuossa suuressa lohessa*, *aika hyvällä onnella*), substantiivi-, adverbi- tai adpositiilauseke (*päivän saalis*, *karhun ampuminen*, *kritiikki metsästäjiä kohtaan*), infinitiivilauseke tai lause (*työ josta pidän*, *halu lähteä heti*). Substantiiviin voi liittyä myös possessiivisuffiksi: *luotiaseeni*, *hänen saaliinsa*). (ISK 2004: 547.)

Substantiivilauseke voi olla merkitykseltään joko määräinen tai epämääräinen, aivan sen mukaan, onko tarkoite puhujan ja kuulijan tunnistettavissa (Näetkö tuon linnun tuolla?) vai ei (Sinne tulee [joku mies] ja [sen yks kaveri]). Yleiskielinen viittaus on taas silloin, kun kyse on kokonaisesta luokasta tai jonkin luokan jäsenestä luokan edustajana (Tavit ovat sorsalintuja.) (ISK 2004: 547.)

Juhani Ahon, Aleksis Kiven, Aini Tahvanaisen ja Pentti H. Tikkasen tekstikatkelmista yhteisiä eräsubstantiiveja löytyi kuusi: *hiljaisuus*, *koira*, *luonto*, *metsä*, *päivä* ja *saalis*. Syvennyn nyt erikseen näiden substantiivien etymologiaan ja kirjailijoiden niistä käyttämiin muotoihin.

Hiljaisuus, jota Tahvanainen sekä Tikkanen käyttävät, kuuluu Häkkisen (2004: 197) mukaan äänetöntä, vaimeaa tai hidasta merkitsevään *hilja*-vartalon sanueeseen, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Esimerkiksi karjalan *hilja*, vepsän *hil' l'* ja liivin *ilig*. Viron *hilja* ja vatjan *ill'aa* vastaavat suomen muotoa *hiljaa*, joka on partitiivimuotoinen adverbi. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi. Sen rekonstruoitua alkumuotoa, **silé(ja)n-*, edustaa muun muassa gootin (*ana-*)*silan* merkityksessä 'mykistyä'. Samaa indoeurooppalaista juurta on myös latinan hiljaisuutta merkitsevä *silentium*. Lainaselityksen heikkoutena on kuitenkin se, että germaaniselta taholta ei ole voitu todeta välittömäksi lainalähteeksi sopivaa adjektiivia, jollainen kyllä periaatteessa on ollut mahdollista muodostaa. Suomen kirjakielessä *hilja*-vartalon muotoja on esiintynyt Agricolasta alkaen, kuten *hiljainen*, *hiljaisuus*, *hiljan ja hiljetä* ovat kuuluneet Agricolan sanavarastoon. Muoto *hiljaa* on ensi kertaa mainittu vasta vuonna 1761 painetussa neuvokirjassa. (Erikoisesti äänettömyys, tyyneys, rauhallisuus, liikahtamattomuus. | Metsän syvä tai yön hiiskumaton hiljaisuus.) (NS 1: 471.)

Koira-sanalla, jota Aho (*ajokoira*) ja Tikkanen (*koiran haukku*) käyttävät, on Häkkisen (2004: 455) mielestä vastineita useimmissa sukukielissä samojedia myöten. Kaikki etäsukukielten vastineet merkitsevät lähinnä urospuolista eläintä, eivät varsinaisesti koiraa. Kantauralin sanamuoto **ko(j)era* onkin selitetty johdokseksi miestä tai ihmistä merkinneestä sanavartalosta **koj(e)-*, jolla ei ole muita vastineita suomessa. Näin ollen *koira*-sanana käyttö vain tietyn eläinlajin nimityksenä voi olla paljonkin myöhempää,

lähinnä itämerensuomalaista perua. Sen sijaan ikivanha koiran nimitys näyttää olleen *peni*, jolle tunnetaan varmoja etymologisia vastineita lähisukukielistä, saamesta sekä volgalais- ja permiläiskielistä. Suomen kirjakielessä *koira* on esiintynyt Agricolasta alkaen. *Koira* on lisäksi mainittu esimerkisanana myös Sebastian Münsterin teoksessa *Cosmographie*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi jo 1544. (Häkkinen 2004: 455.)

Luonto, jota Aho ja Tikkanen käyttävät perusmuodossaan, johdos ikivanhasta *luoda*-verbistä. Sana on ollut yleinen suomen vanhassa kirjakielessä 1500-luvulta lähtien, joskin sen merkitys on yleensä ollut 'luonne, sisu, luontaiset ominaisuudet'. Myös karjalan vastaavalla johdoksella on samantapaisia merkityksiä, esimerkiksi 'luonne, sisu, hengenvoima, kyky'. Merkitys 'luomakunta, ulkomaailma' on yleistynyt vasta 1700-luvulta lähtien, vaikka se näyttääkin esiintyvän jo Agricolan toukokuusta kertovassa runossa: *Coko loondo nyt wircopi. Meri, maa ia taiuas ihastupi*. Myös yhdyssana *luontokappale* esiintyy jo vanhimmissa suomenkielisissä teksteissä. Johdoksella ei ole vastineita etäsukukielissä. Lapin sana, *luon'do*, on äänneseikkojen perusteella katsottava lainaksi suomesta. (Häkkinen 1987: 157.)

Metsä-sanalla, josta Aho on käyttänyt tekijäjohdosta *metsästäjä*, Kivi yhdyssanaa *metsänraja* ja Tikkanen vastaavasti puulajin osoittavaa *mäntymetsä*-ilmausta, on Häkkisen (2004: 707–708) mukaan vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Sanaa on jo vanhastaan arveltu balttilaiseksi lainaksi ja uudemman äännehistoriallisen tutkimuksenkin mukaan balttilainen alkuperä on mahdollinen. Alkumuodoksi sopii kantabaltin *medja-, jota nykyliettuassa vastaa murteellinen *mėdis* 'puu, metsä'. Vanhojen balttilaisten ja germaanisten lainasanojen alkuperäiset *dj*-tyyppiset yhtymät on monissa muissakin lainoissa korvattu kantasuomalaisella affrikaatalla *-'c`c-, josta myöhemmin on tullut nykysuomen *ts*-yhtymä. Sana, *metsä*, on ollut Agricolasta alkaen.

Päivä-sanalla, jota Aho ja Tahvanainen käyttävät perusmuodossaan ja Kivi lisäksi tarkemmin määrittävässä yhdyssanassa (ilta)*päivä*, on varma etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä ja saamessa, joissa se merkitsee niin päivää kuin aurinkoakin. Suomen yleiskielenkin *päivä*-sanalla on selvästi merkityksenä "aurinko" sen tapaisissa yhteyksissä kuin *päivänpaiste* ja *päivettyä*, vaikka – > *aurinko* on muuten sen jo tästä

merkityksestä myöhemmin syrjäyttänyt. Vertailukohdaksi sopii kantasamojedin *pejwä eli lämpö, lämmin, josta on johdettu esimerkiksi nganasanin *feabme'am* eli lämmittelin. Rinnastuksen osuessa oikeaan sanan alkuperäinen merkitys on ollut 'lämmin, (aurin-
gon) lämpö, aurinko'. Ikivanha auringon nimitys on mahdollisesti ollut kantaauralin *kájá, jonka johdoksia saattavat olla suomen *kajo* ja *kajastaa*. Suomen kirjakielessä *päivä* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista senaikaisista käsikirjoituksista alkaen. (Häkkinen 2004: 995.)

Saalis, jota käyttävät perusmuodossaan saadun riistan tai kalan merkityksessä niin Kivi kuin Tahvanainenkin, viittaa Häkkisen (2004: 1096) mukaan Suomessa ja Virossa ryöstäjän tai pyyntimiehen *saaliiseen*, mutta muissa sukukielissä se voi tarkoittaa myös muun muassa työstä saatavaa ansiota. Itämerensuomalaisten kielten *saalis* on johdos verbistä → *saada*. Suomen kirjakielessä *saalis* on esiintynyt Agricolasta lähtien. Sen sijaan *saalistaa* on tullut käyttöön vasta 1900-luvun puolella. Elias Lönnrotin sanakirjan lisävihkossa 1886 on kuitenkin aunukselaiseksi ilmoitettu johdos *saalistua*, joka merkitsee kypsymistä tai valmistumista.

4.3.1 (Karhun)metsästyssubstantiiveista

Eräkirjailijoiden *karhunmetsästystä* kuvaavissa katkelmissa *karhusta*(H)¹ käytetään useita *kiertoilmauksia*, *pseudonyymeja* tai *eufemismeja* kuten *erauspoika*(H) (eli 1-vuotias karhu), *kivi*(K), *kontio*(K), *nalle*(T), *otso*(T), *peto*(K), *ruokavieras*(K), (ihme)*saalis*(T) sekä *vihollinen*(K). *Karhu*-sanana *kiertoilmauksilla* ja *pyyntitaitoilla* on pitkät perinteet, joita seuraavassa alun perin Metsästys ja Kalastus -lehdessä vuonna 1931 julkaistussa Eliel Wartiaisen tekstinäytteessä valottaa Jehkin Iivana:

”Hänen[Iivanan] isoisänsä aikaan olivat suvun miehet vielä ’lumonneet’ aseensa, laulaneet metsästysvirsiä, sekä pesälle mennessä, että sieltä tullessa ja monia taikoja tehneet. Olen[Wartiaisen] aivan varma, että ukolla itsellään[Iivana] muistona näistä entisistä on ainakin mustanmaon pää, karhunkynsi tai joku muu taikakapine taskussa ja että hän itseksensä joitakin loitsuja suussaan pyörittelee. Hänhän se juuri kerran ajoi kohti tulevan karhun pakoon vain karjaisemalla: ’Puhas metshä, älä peälle tule!’

¹ Lyhenteen kuvaavat eräkirjailijoita: (H)=Hyytinen, (K)=Kivi ja (T)=Tikkanen.

Saanpa minäkin[Wartiainen] häneltä[Iivana] erään varoittavan kehoituksen – **olla** nimittäin *karhua mainitsematta* sen **varsinaisella nimellä**. Sellaisesta voi näet **paha periä**. Olkoon siis ’puhas metsähä’ minunkin puolestani!” (Yläne 1971: 270.)

Häkkisen (2004: 360) mukaan *karhu*-sanana vastineita ovat vatjan ja viron *karu*. Sana on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi *karhea*, ja se on alun perin pelättyyn ja kunnioitettuun suurpetoon viitannut kiertoilmaus. Vanhempi varsinaainen *karhun* nimitys on *ohto* tai *otso*. Se on deminutiivinen johdos vanhasta, omaperäisestä, nimityksestä **oksi*, joka esiintyy vielä paikannimenä (Oksiniemi, Ohdenpää). (Mt. 845). *Kontio* puolestaan on todennäköisesti johdos kömpimistä tai ryömimistä merkitsevästä *kontia*-verbistä(*kontata*), ja se on alun perin ollut kiertoilmaus, jota käyttämällä on haluttu välttää mahtavan ja vaarallisen metsän kuninkaan mainitseminen oikealla nimellä. (Mt. 471). *Nalle* – joka tunnetaan suomen murteissa ja vanhassa kirjakielessä myös nuorta *karhua*, naaraskarhua tai -kissaa, merkitsevässä asussa *nalli*, jota on arveltu naaras-sanana variantiksi – merkitsee lelu- tai leikkaruhua tai leikkisästi myös oikeata ja on lainaa ruotsin samanasuisesta sanasta, joka on muunnos henkilönimestä *Natanael*. (Mt. 769).

Peto merkitsee raatelevaa villieläintä ja samanasuiset vastineet ovat inkeroisen ja karjalan kielissä. Alkuperä on vielä epäselvä, mutta johdos murteellisesta sanasta *peta* ’vahinko, pula, vastus’, joka on lainattu venäjän sanasta *bedá* ’onnettomuus, vahinko, kurjuus’, on mahdollinen. Toistaiseksi varmuutta ei ole. (Häkkinen 2004: 909). *Saalis* on käsitelty jo edellä, sivulla 25. *Karhua* on sanottu *viholliseksi* tarkoittaen vihamiestä tai vastustajaa johdoksena sanasta *viha*. *Viho(i)llisella* on siis paljon vihaa. (Mt. 1468).

Karhua tai siitä saatavia hyödykkeitä on eräaineistossani kuvattu myös kattavasti. Seppo Hyytinen mainitsee synonyymisesti *nahan* eli *taljan*, joka muinoin on ollut arvokkain osa otsoa. Vanhalla germaanisella sanalla *nahka* on vastineita kautta itämerensuomen ja sen asuksi on selvitetty **naxska-*, jota edustaa anglosaksin *naesc* ’pehmeä (hirven)nahka’. Suomen kielessä sana on tavattu aina Westhin ja Agricolan teksteistä asti. (Häkkinen 2004: 767.) *Talja* puolestaan on ison eläimen karvapeitteinen *nahka*, jolle löytyy vastineet itäisistä lähisukukielistä sekä saamen sanasta *duollji*. *Taljaa* on pidetty vanhana, omaperäisenä sanana alkuperäisen asunkin ollessa nykyisen kaltainen. Baltti-

lainen **dalja* ei merkitse *taljaa*, vaan osaa, osuutta, saalista tai vastaavaa, joten se ei voine olla samaa sanajuurta. Suomeen *talja* tuli 1677 Anders Keksin Tornionjoen jäänlähtöä kuvaavassa runossa, joten se on suomessa enkä nuorempi kuin edellä kuvattu *nahka*. (Häkkinen 2004: 1264.)

Kivi mainitsee karhun tarkan *aistin* (vaarasta) metsästäjän ollessa lähettyvillä. Samasta ”yliaistillisuudesta” kertoo myös FM Matti Karjalainen 1942 kirjoittamassaan tarinassa karhujahdista: ”Karhulla tuntui olevan ylikuonnollisia kykyjä. Aloimme ymmärtää esisiemme karhunpalvontaa. Omasta puolestamme teimme kaiken voiton saavuttamiseksi. Vasta 10. iltana karhu tuli varomattomaksi ja jäi lopulta saaliiksi.” (Yläne 1971: 102.) *Aisti*-sanalla ei Häkkisen (2004: 35) mukaan ole vastineita lähisukukielissä ja alkuperä on myös edelleen epäselvä, mutta kieleemme se on tullut Gananderin sanakirjasta 1786. Aisteihin liittyy myös karhu *atrialla* (tai pyytäjänsä haaskalla) tai pyytäjän tarjoamalla peijaisaterialla, jolla karhun lihaa eri muodoissaan maistellaan. Kiven sanalla *atria* on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sillä ei ole selvää alkuperää. *Atria* esiintyy jo Agricolan rukouskirjassa 1544, mutta *ateria* vasta herra Martin laissa n. 1570. (Mt. 76.)

Karvapeitteen lisäksi uroskarhuilta on otettu talteen *suoron* eli *siitinluu*, josta ampuja on toisinaan voinut vuolla rakkaalleen pienen lusikan tai sitten sitä on käytetty sellaisenaan taikaesineenä tuomassa hyvää onnea, kuten Tikkanen erätekstissään mainitsee. Hän myös kunnioittaa karhua saaliina suuresti ja pitää sen kaatamista ihmeenä, sillä Pellosta edellinen karhunkaato on raportoitu yli 40 vuotta aiemmin. Tikkanen kuvaa karhun*liha-kimpaletta*, jota koirakaan ei pysty oksentamatta nielemään – eikä kerran maistettuaan siihen toista kertaa koske. Suurta kappaletta merkitsevä *kimpale* on ehkä johdos sanasta *kimppu*, joka murteissa esiintyy samanmerkityksisenä. Toisaalta kantaverbinä on voinut olla myös *kimmota*. Suomeen sana on tullut G. E. Eurénin sanakirjasta 1860. (Häkkinen 2004: 429.) Hyytinen kuvaa karhun lihaa sanalla *paisti* ja jo aiemmin mainitsemani Karjalainen seuraavasti: ”Liha ei ollut niin hyvää kuin olimme otaksuneet. Se oli kyllä rasvaista ja mureata, mutta sai parin päivän kuluttua ilkeän eltaantuneen hajun, joka pilasi syömisen nautinnon, vaikka itse maussa ei vikaa ollutkaan.” (Yläne 1971: 103.) Karhua siis arvostetaan etenkin sen koon, turkin, voimien ja maineen – ei niinkään lihan, perusteella.

Metsästäjää eli erämiestä kuvataan melko vähän. Hyytinen käyttää huonokuntoisesta mieshiihtäjästä, joka ei suksilla pysy karhun perässä, nimitystä *sippiukko*. Kivi kuvaa metsästystoimessa 7 *veljestä*, joista (uhka)rohkeimpana Timo syöksyy karhunkaatoon ja joutuukin itse *uhriksi* karhun rynnätessä häntä kohti. Tikkanen puolestaan kuvaa pyyntiä hyvin yhteisöllisesti, koska karhunkaatoon osallistuu koko *jahtiporukka*. Sana on lainaa venäjistä, jossa *porúka* merkitsee takausta tai takuuta. Se on lainautunut murteisiimme ja karjalaan asussa *porukka*, josta on muodostettu yhdyssana porukka- eli takuumies, joka on edelleen alkanut merkitä yhteistyökumppania. Suomeen porukka on tullut vasta 1900-luvun alkupuolella. (Häkkinen 2004: 948.) Täten onkin ymmärrettävää, ettei sana esiinny vielä Kivellä, mutta Tikkasella jo esiintyy. Hyytiäisen lounainen kotipaikka selittää sen, ettei hän käytä metsästysjoukostaan nimitystä *porukka*, vaikka se olisikin muuten mahdollista. Murre pilkistää jokaisen eräkirjailijan teksteistä esiin paikoitellen, mutta varsinaisia murteellisia erätarinoita kukaan heistä ei kirjoita. Tämäkin mielestäni kertoo siitä, että heidän kohdeyleisönsä on koko suomen lukeva kansa, ei vain lähipiiri.

Hyytiäinen ei kuvaa varsinaisia metsästysvälineitä, mutta mainitsee (suksi)*sauvan* kertoessaan hiihtäen etenevästä pyytäjistä. *Sauva*-sanalla on vastineensa sekä lähi- että etäsukukielissä ja se kuuluu ikivanhaan omaperäiseen kerrostumaan. Sanan alkuausaksi on luotu **sawn3* ja suomen kirjakieleen sen on tuonut Agricola. (Suksisauva: noin olkapään korkeudelle ulottuva hiihtäjän lykkimäväline, jonka alapäässä on piikki, noin 6 sentin päässä kärjestä sompa sekä yläpäässä yleensä rannelenkki; synonyymeina *porkka* ja *sauva*.) (NS 5: 313.) Pyyntivälineitä kuvaa yksityiskohtaisimmin Aleksis Kivi, joka mainitsee *sankin* eli ruutipussin, (*k*)*ruudin* eli ammuspulverin sekä *latingin* eli ampu-mavalmiiksi viritetyn ase. Sana on kenties johdos verbistä *ladata*, joka merkitsee asepanostamista. *Ladata* on alun perin laina ruotsin samaa tarkoittavasta verbistä *ladda* ja se on ensi kertaa mainittu Samuel Forseenin suomentaman Ruotsin valtakunnanlain käsikirjoituksessa 1738. (Mt. 556.) Räjähävää ammuspulveria merkitsevä *ruuti* on myös laina ruotsin sanasta *krut*, joka juontuu alasaksan sanasta *krût* tai *krude*, joka ruudin ohella on merkinnyt ryytiä tai jopa maustetta. Jälkimmäinen merkitys on alkupe- räinen ja merkitys ammuspulveri on tullut aineiden samankaltaisen ulkonäön perusteella. *Ruuti* on tullut kirjakieleen Gananderin sanakirjan myötä 1787, mutta *kruuti* jo puoli-

toista vuosisataa aiemmin Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637. (Mt. 1079.) Vanhempi muoto on saattanut säilyä Kivelle tutun hämäläismurteen alueella, joten tämä saattaa selittää Kiven käyttämän variantin *kruuti* – olihan Kivi aiemmin Aleksis Stenvall suomentaen nimensä vasta päästyään kirjailijaksi. Tikkanen mainitsee (välineellistetyn) koiran *haukun* merkinä saaliista. Sana *haukku* on johdos koiran ääntelyä jäljittelevästä äänteellisesti motivoitusta vartalosta ja verbistä *haukkua*, jolla on vastine lähisukukielissä (poikkeus liivi). Agricola toi *haukku(a)*-sanana kirjakieleemme. (Häkkinen 2004: 177.) Tikkanen kuvaa myös aseiden etutähtäintä tai saaliin saamista tähtäimeen eli *jyvälle*. Sana on esiintynyt suomessa Agricolasta alkaen, mutta Häkkinen (2004: 299) ei anna sille muuta merkitystä kuin viljansiemen. *Jyvän* merkitys on ehkä vasta viime vuosikymmeninä laajentunut tarkoittamaan aseiden etutähtäintä, josta se on edelleen edennyt merkityslainaksi ’olla *jyvällä* jostain asiasta’.

Pyyntitapahtuma esiintyy eräaineistoni kirjailijoilla monipuolisena jahtikonaisuutena. *Pyynti* on eritelty tarkemmin seuraavalla sivulla ja *jahti* jo sivulla 21. Hyytinen kuvaa metsästysreissuaan sangen vivahteikkaasti. Matkaa tarkoittava *reissu* on lainaa ruotsin sanasta *resa*, joka suomenruotsin kautta on lainautunut suomeen, karjalaan, vatjaan ja inkeroiseen. Suomessa sanan ensiesiintymä on 1766 lakitekstin selityksissä. (Häkkinen 2004: 1037.) *Hankimettä* viittaa talvimetsästyksen ja *lumiteli* joen jääkanteen. *Ampumahollia* hakee useampi mies, mutta kohdalle se ei vaan osu. Verbistä *ampua* kerrotaan lisää sivulla 50. Kiven ainoa pyyntisana on etäisyyttä kuvaava *pyssynkantama*, joka merkitsee pisintä ja vielä tappavaa välimatkaa aseiden ja saaliin välillä. Sana *pyssy* on tullut suomeen nyky- ja muinaisruotsin ja alasaksan kautta, jossa *büsse* merkitsee muun muassa aseiden piippua. Ensimmäinen on Kustaa Vaasan suomenkielisessä kirjeessä jo vuodelta 1555. (Mt. 989.)

Tikkasen eräsanoista pyyntiin liittyvät *asema* tai *passi*, *laaki* ja *vainaa* sekä *tulojälki*. Jo 1637 Schroderuksen sanakirjassa on etymologisesti yhtenevä maininta ylikulkupaikasta nimellä *passi*. Nykysuomessa sana merkitsee (matka-asiakirjan ohella) vartiopaikkaa ja on lainaa ruotsista ja alasaksasta, jossa *pas(s)* tarkoittaa määrää tai aikaa. Latinan kielen kantasana on *passus* eli askel. (Mt. 883.) *Laaki* (*ark.* 1. isku, lyönti; kerta. | Ampui kaksittain yhdellä laakilla. – – täytyy ensi laakin oitis luonata [=osua, onnistua] F. E. Sillan-

pää) (NS 3: 5.) viittaa yhteen aseiden laukaisuun ja *vainaa* puolestaan kuolleeseen (saalis)eläimeen. *Vaina(j)a*-sana on kantagermaanista alkuperää *wainagaz ja sitä edustavat gootin *wainahs*, *wainags* 'kurja, viheliäinen' ja nykysaksan *wenig* 'vähä, vähäinen, pieni; vähän'. Ilman j-kirjainta sana on esiintynyt jo Agricolasta alkaen ja j:n kera vuodesta 1667. (Häkkinen 2004: 1433.) *Tulla*-verbi on esitelty sivulla 53 ja sanalla *jälki* on etymologiset vastineensa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta, alkuasuksi on rekonstruoitu *jälke ja se on esiintynyt Agricolasta sekä Uppsalan evankeliumikirjasta alkaen. (Mt. 299–300.) Tikkasen käyttämät sanat *passi*, *vainaa* ja *tulojälki* (yleensä monikossa Palasi tulojälkiään.) (NS 6: 32.) viittaavat passiiviseen kyttäysmetsästyksen, jossa tarkka etukäteissuunnitelma on puolet jahdistista.

Metsästyspaikkojen luonnehdintoja on tutkimillani eräkirjailijoilla teksteissään monia. Hyytisen eräpaikkoja ovat *Kitisen(joki)*, *maasto*, (karhun)*makuukuoppa* ja *Porttipahdan* (tekoallasalue). *Kitisen* ja *Porttipahdan* voi jättää tässä yhteydessä käsittelemättä, sillä ne ovat kumpikin maantieteellisiä nimiä ja tavoitteeni on sanaston tutkimus. *Maasto* on vasta 90-vuotias *maa*-sanasta johdettu oppitekoinen uudissana, jonka käyttöönottoa ehti ensimmäisenä ehdottamaan Jooseppi Julius Mikkola. (Häkkinen 2004: 663.) Sen sijaan tuore yöllinen *makuukuoppa* on metsästäjille varma merkki siitä, että *kontio* on ollut paikalla edellisenä yönä. Sanan *kuoppa* alkuperä on tuntematon, vaikka se on suomessa esiintynyt Agricolan ajoista asti. (Mt. 512.) Hyytinen pitäytyykin siis miltei yksinomaan kartalle sijoitettavissa paikoissa ja poikkeus *maasto* kuvaa maisemaa hyvin yleisellä tasolla. *Makuukuopan* havainnoinnilla hän haluaa ehkäpä viestiä karhun läheisyydestä ja herätellä niin lukijan kuin toisten karhunpyytäjienkin mielenkiintoa petojahtia kohtaan.

Kivi mainitsee eräsanana *maan*, johon Timo joutuu syöksymään tekeytyäkseen kuolleeksi karhun edessä. Sanan *maa* alkuperäiseksi asuksi on muotoiltu *maye ja sitä on pidetty omaperäisenä, mutta indoeurooppalainen lainautuminenkin on mahdollinen. Johdoksensa *maasto* tavoin *maa* on maassamme ollut käytössä Agricolan ajoista lähtien. (Mt. 660.) Kivi myös yksilöi *maan* paikoin *aroksi*, joka yleiskielessä Häkkisen (2004: 65) mukaan merkitsee heinää kasvavaa aukeata sekä puutonta tasankoa, murteissa lähinnä kosteaa rantaniittyä, notkoa tai kuivaa joutomaata. Arokin on ikivanha suomalais-ugrilainen sana, joka on mainittu kosteana rantaniittynä Jusleniuksen sanakirjassa 1745

ja nykymerkityksessä jo 1860-luvulla eli Kiven luodessa Seitsemän veljeksien ensimmäisiä sivuja. Kivi ei siis yksilöi tapahtumia tietyille karttapaikalle kuten Hyytinen ja Tikkanen. *Maa* ja *aro* kuvaavat maisemaa hyvin yleisellä tasolla. *Aro* tosin on suomalaisessa (erä)kirjallisuudessa harvemmin käytetty *maan* nimitys – aho, korpi, suo tai (ranta)niitty esimerkiksi ovat paljon tavallisempia. Arosta tuleekin lähinnä mieleen Keski- ja Itä-Euroopan isot heinää kasvavat arot, joita myös pustiksi kutsutaan.

Tikkanen sijoittaa karhunmetsästyksen *kaatopaikan*, *Naamijoelle*, *Pellon* kuntaan ja *Tornionjokilaaksoon*. Kun erisnimet jätetään kommentoimatta, jää jäljelle *kaatopaikka*, joka ei tässä yhteydessä tarkoita yhdyskuntajätteen loppusijoituspaikkaa, vaan kohtaa, johon saalis (tässä tapauksessa *karhu*) hyvin osuneen riistalaukauksen jälkeen kaatuu viimeistä kertaa ja jossa se tavallisesti myös pistetään (eli valutetaan veri) ja suolistetaan (avataan vatsapuoli, samalla poistaen sisäelimet, suolet ja vatsalaukku). Näin *saalis* on jo paljon kevyempi kuljettaa riippumaan metsästysmajan teurastustilaan tai vastaavaan paikkaan ja se on asianmukaisesti esikäsitelty (kuten *karhu* edellä peijaisia, kaatojuhlaa varten). Lisätietoa sanasta *paikka* on sivulla 33. Myös Tikkanen sijoittaa tapahtumansa tarkasti kartalle, mikä kenties johtuu hänen taustastaan sotakirjailijana. Armeijan asemat ja liikkeet on tietysti kuvattava kartalla paljon täsmällisemmin kuin metsästysseurueen – ainakin, jos sotatoimien tahdotaan pohjautuvan todellisiin sota-aikaisiin tapahtumiin.

4.3.2 (Lohen)kalastussubstantiiveista

Olen jaotellut neljältä eräkirjailijalta, Juhani Aholta, Aleksis Kiveltä, Aini Tahvanaiselta sekä Pentti H. Tikkaselta, poimimani kalastussubstantiivit viiteen eri kategoriaan, jotka ovat kalastuspaikka, -tapahtuma, -toimija, (kalan)saalis ja (kalastus)väline. Seuraavaksi esittelen kalastussubstantiivit edellä mainitsemisissä osioissa ja erittelen niiden merkitystä, tyyliä ja murteellisuutta kirjoittajiensa ja käsiteanalyysin avulla.

Kalastuspaikkaa kirjailijat kuvailevat aineistossani seitsemällä eri sanalla. Juhani Aho ei aineistossani nimeä kalastuspaikkoja. Aleksis Kivi käyttää nimityksiä Ahtola² (veden-

---

² Käytän käsiteanalyysissäni jatkossa lyhenteitä yläk.(yläkäsité) ja alak.(alakäsité).

jumalan, Ahdin koti, yläk.) ja Ilvesjärvi(paikka Etelä-Hämeessä, alak.), jotka rinnastuvat Seitsemän veljeksien lyhyessä kalastuskatkelmassa. Jätän erisnimet työssäni kuitenkin tarkemmin käsittelemättä. Häkkinenkään ei tunne Ahtolaa tai Ahtia, mutta selittää (2004: 255) *ilves*-sanan etäisemmän alkuperän olevan toistaiseksi tuntematon. Sillä on kuitenkin samanasuiset vastineensa karjalan ja viron kielissä, vepsässä *il'bez*, vatjassa *ilvez*, liivissä *ilbōks* ja pohjoissaameksi *albbas*. Suomen kirjakielessä ensimmäinen *ilveksestä* on Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637 ja jo Agricola käyttää sanaa *järvi*, joka esiintyy myös kaikissa lähisukukielissä – saamen muodossa *jävri* ovat kaksi konsonanttia vaihtaneet paikkaa keskenään – ja sen alkuperäiseksi asuksi on saatu **järvä*. Balttilaisen lainaetymologian mukaan *järvi* on samaa juurta kuin liettuan *jáura* 'suo' (Mt. 303.) Ehkä ilves muinoin on pyydetty juuri tämän järven luona.

Aini Tahvanainenkin paikallistaa pyyntikuvauksensa *Lappiin*(yläk.), *pilkki*(avantoon), *salmensuulle* sekä *Tenojoelle*(alak.). Häkkinen (2004: 282) mielestä Agricolan aikaisella sanalla *joki* on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se vaikuttaa lisäksi kuuluvan ikivanhaan omaperäiseen sanastoon ja alkuperäiseksi asuksi onkin luotu **joke*. *Lappi* liittyy yleensä alueeseen Napapiiriltä pohjoiseen tai saamelaisiin, joista muut kansat ovat käyttäneet (pilkki)nimitystä lappalaiset (ruots. lappar 'lappu'). Lähtökohta sanalle voi olla myös yleisnimi *lape*, *lappea* merkityksessä syrjäseutu. Eri nimet kuten Lapinjärvi ja -lahti ovat kenties joskus olleet pohjoisten kansojen kotiseutuja. Agricolan rukouskirjan esipuhe-runossa *lappi* merkitsee lähinnä pakanaa, mutta asussa *Lapinmaa* se on Henrik Florinuksen sanakirjassa 1678 sekä johdoksena *lappalainen* jo 1608. (Mt. 573–574). Sanalla *salmi* on vastineita useissa lähisukukielissä ja saamessa. Alkuperä on epäselvä, joten se on luettu vanhaksi omaperäiseksi sanaksi, joka alkuaan on esiintynyt asussa **s'olma*. Ensimmäinen kirjakielessämme on jo 1601 Ljungo Tuomaanpojan suomentamassa maanlaissa. (Mt. 1111.) (Merenpuoleinen salmensuu. – – ja meidän vaarat virkkoa, / ja meidän laaksot lausua, / sanella salmensuut. A. Oksanen) (NS 5: 31.)

Pentti H. Tikkasen karttakoordinaatit sijoittuvat myös *Lappiin*(yläk.), tarkemmin *Pellon (koti)kuntaan*(alak.). Hänen (lohen)pyyntipaikkojaan ovat Teno- ja Tornionjoki. *Pyynti* on ikivanha itämerensuomalainen sana, joka todennäköisesti pyyn pyynnistä on levinnyt muunkin riistan ja kalansaaliin tavoittelua kuvaavaksi sanaksi. (Häkkinen 2004: 992).

Paikka 'kohta, paikkatilkku; huivi tai liina', jota aiemmin pidettiin omaperäisenä onkin osoittautunut germaaniseksi lainaksi sanasta **spaikā*, josta edelleen on muodostettu Gotlannin murteeseen *spaiik* 'pyörän puola; puuhun veistetty pilkka'. *Paikan* yhteinen tarkoite on 'erivärinen, ympäristöstään erottuva täplä tai kohta', joka on esiintynyt Agricolaista alkaen ja jolla on vastineensa kaikissa suomen lähisukukielissä. (Mt. 852).

Kalastajia eli toimijoita ei mainitse Juhani Aho ja Aleksis Kiven kuvauksessa *veljekset* ovat kalastamassa. Agricola on ensimmäisenä käyttänyt sanasta monikollista ulkoasua, mutta vastineita on lähisukukielissä sekä saamessa ja alkuperä saattaa olla germaaninen. Alkumuodoksi on luotu **velje* ja *velipuoli* on herra Martin lainsuom. 1570. (Häkkinen 2004: 1470). Aini Tahvanaisella toimijana on ainoastaan yksinäinen (pilkki)*mies*, jolla on vastineita läpi itämerensuomen, mutta etymologia on toistaiseksi selvittämättä. Kirjakielessämme *mies* on ollut Uppsalan evankeliumikirjasta ja Agricolan kielestä alkaen. (Mt. 709–710).

Pentti H. Tikkasella on kolme toimijaa *lohensoutaja*, *lohi-* tai *saamamies* (*kansanomaisesti* Saaliin saaja: On tuo Lauri saamamies, harvoin se metsästä tyhjänä tulee A. Kivi) (NS 5: 7.) ja *soutukaveri*. *Kaveri* on kontaminaatio eli yhdistelmä ruotsalaisesta sanasta *kamraati* ja venäläisestä vastineesta *toveri*. Sana on nuori, Elias Lönnrotin vuoden 1886 sanakirjan lisävihossa merkiten varasta, eikä sillä ole vastineita suomen sukukielissä. (Mt. 386).

Kalastusvälineitä eräkirjailijat esittelevät kilvan. Aho ja Tahvanainen hyödyntävät usein kalastaessaan *haavia*, (vieheen) *koukkua*, *perho*(kalastus)*vapaa* ja omaa *soutuvenhettä*. *Haavi* on pussimainen verkosta, harsosta tai muusta sellaisesta tehty kalanpyyntiväline. Se on suora laina ruotsin sanasta *hav* ja se on samoin lainattu karjalaankin. Kirjakielessä *haavi* on ensi kertaa esiintynyt Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637. (Häkkinen 2004: 159). Sana *koukku* tunnetaan useimmissa lähisukukielissämme, mutta varmaa etymologiaa ei ole pystytty todentamaan – sillä on mahdollinen merkitys yhteys *kuokka-*sanaan. (Mt. 487). *Perhovapa* merkitsee pitkää karsittua riukua tai ongenvapaa ja sillä on vastineensa läpi itämerensuomen. Etymologia on toistaiseksi tuntematon, mutta sana on ensiesiintynyt jo 1745 Daniel Jusleniuksen sanakirjassa. (Mt. 1452). *Ven(h)e-*sanalla

on tarkat vastineet lähisukukielissä, saamessa sekä mordvassa ja sen alkumuodoksi on kehitelty *veneš. Jo Agricola käytti siitä molempia muotoja, länsimurteissa *h* heittyy sen sisään. (Mt. 1471). Otoksessani ainoat talvikalastusvälineet *jääkaira* ja *pilikki* (avanto/mies) esiintyvät Aini Tahvanaisella. *Jääkaira* on suurta poraa merkitsevä laina germaaniselta taholta kantaskandinaaviin ja siitä edelleen pohjoismaisiin kieliin. Daniel Juslenius on merkinnyt sen sanakirjaan 1770. (Häkkinen 2004: 321). Avannosta onkimista tarkoittava pilkkiä-verbi on johdos ruotsalaisesta lainasta *pilkki*, joka kuvaa lyhytvapaista pilkkionkea tai siinä käytettävää viehettä. Ruotsin *pilk* on juuri viehe ja johdettu verbistä pilka 'kalastaa pilkillä'. Verbin vanha merkitys on 'näpertää, poimia'. Kirjakeilessämme sana *pilkki* otettiin käyttöön 1900-luvun alussa. (Mt. 922.)

Lisäksi Tahvanaisella on seuraavat kalastusaiheiset substantiivit: *airot*, *hyppy*, *juurakko*, *loiskahdus*, *sähköisku*, *vastaisku* ja *veden pinta*. *Airolla* on vastineensa lähisukukielissä, se on germaanista alkuperää, kuten nykyruotsin *åra* ja kantaskandinaaviseksi muodoksi on kirjattu *airō. Ensimmäinen on Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637. (Häkkinen 2004: 34.) *Hyppy* on johdettu verbistä *hypätä*, jolla on vastineensa lähisukukielissä. Sen alkuperä on silti epäselvä. Mahdollinen on germaaninen lainaetymologia sanoista *hoppa* (ruotsi) ja *hüpfen* (saksa), mutta yhtä todennäköisesti se on omaperäinen äänteellisesti motivoitu deskriptiivisana, joka on ollut kirjakeilessämme Agricolasta asti. (Mt. 231.) *Juuri* puolestaan merkityksessä kasvin maanalainen osa, *tyvi* on vanha ja omaperäinen sana, jonka alkuasuksi on muokattu *jure tai *jûre. Sillä on varma vastine sukukielistä useimmissa ja se on kuulunut kielemme Agricolasta saakka. (Mt. 296.) *Loiskahdus* on johdos verbistä *loiskua*, jonka ainoa vastine on karjalan *loiskoa*. Liikkuva vesi on uurtanut jälkensä ja äänensä verbivartalon deskriptiivimuodosteeksi, joka on ensi kerran esitelty Gananderin sanakirjassa 1786. (Mt. 623.) Yhdyssana *sähköisku* on muotoutunut erillissanoista *sähkö* (Samuel Roosin vuonna 1845 luoma uudissana, joka syrjäytti Lönnotin *liekki*-sanasta johtaman vastineen *lieke*.) ja *isku* (Johdos verbistä *iskeä*, jonka alkuperä on tuntematon, vaikka sillä on vastineensa lähisukukielissä Agricolasta asti.). Sana merkitsee läpi kalastajan kehon kulkevaa hermoimpulssia kalan tarttuessa kiinni sille tarjottuun syöttiin.

Aleksis Kiven kalastusvälineitä ovat *onkivapa* (selitys edellisellä sivulla) ja *kalaverkko*, jolla on varma vastine kaikissa lähisukukielissä. Sana on vanha germaaninen laina. Sen perusasua on kenties **werko-*, jota edustavat nykyruotsin *verke* tai *värke*, joka merkitsee joen poikki rakennettua kalapatoa, jossa olevien aukkojen eteen verkot lasketaan. Alkuaan **werka-* on tarkoittanut juuri punomalla tehtyä työtä. Sana on ollut kirjakielesämme Agricolasta alkaen ja käyttöala on englannin *net-* ja *network-*sanoja mukaillen kasvanut huomattavasti 1900-luvun jälkipuolella. (Häkkinen 2004: 1473–1474).

Pentti H. Tikkasella sen sijaan riittää kalastusvälineitä: *kala-* tai *nostokoukku*, tyhjä *rokuli-* tai *onkivapa*, *pyyntisiima* ja *siimajarru*, *vaappu* eli *puu-uistin*, *vene* sekä *virvelike-la*. *Kala*, *koukku*, *vapa* sekä *vene* on käsitelty jo aiemmin, joten nyt on hyvä paneutua muihinkin Tikkasen väline-sanoihin. Venäläinen lainasana *progúl'* eli *rokuli* merkitsee joutopäivää tai lyhytaikaista poissaoloa töistä. Se on lyhennelmä sanaliitosta *progúl'nyj den'* 'laiminlyöty työpäivä'. Sana on mainittu ensimmäisen kerran Lönnrotin suomalaisruotsalaisen sanakirjan lisävihossa 1886. (Mt. 1058–1059). *Rokulivavaksi* kutsutaan kalatonta *vapaa*, joka pitää *kalan* iskiessä aina ensin kelata pois. Vasta sitten kun kaikki saaliittomat *vavat* ovat *veneessä*, voi huoletta alkaa väsyttää itse *kalaa* vailla pelkoa *siimojen* tai *vieheiden* sotkeentumisesta keskenään. *Onki*-sanaa on arveltu hyvin vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. Sillä on vastineita ainakin itämerensuomessa ja saamessa ja se on esiintynyt perusmuodossaan aina Agricolasta saakka. (Katso sivu 53). *Virveli* kuvaa heitto-onkea, vavallista heittouistinta (NS 6: 558.) tai pyörimisen mahdollistavaa leikaria ollen nuori (noin 1880) laina ruotsin sanasta *svirvel*, joka on iäkäs johdos pyörimistä ilmaisevasta germaanisesta verbistä. Juhani Ahon kuolinvuonna 1921 ilmestynyt Knut Cannelinin käännössanakirja tuntee jo *virvelin*. (Mt. 1504). *Kela* kuvaa akselinsa ympäri pyörivää kerimislaitetta ja sillä on vastineina karjalan *kela* ja viron *kõla*. Sana on vanha preussinbaltilainen laina muodosta *kelan* 'pyörä, ratas'. Se ja verbi *kelata* on mainittu Daniel Jusleniuksen sanakirjassa 1745. (Mt. 395). *Vaappu* on tavallisesti kalan muotoinen uistimen viehe, joka vedessä kulkiessaan tekee sivusuuntaan tai pystyakselin ympäri *vaappuvaa* liikettä. (NS 6: 239.) *Puu-uistin* on kalastuksessa tarpeellinen viehe tai väline. Se on johdos verbistä *uistaa*, joka on johdettu ikivanhasta omaperäisestä *uida*-verbistä ja sillä on vastineensa itäisissä sukukielissä. *Uistin* mainitaan Jusleniuksen sanakirjassa 1745. (Häkkinen 2004: 1397).

Kalastustapahtumaa eräkertomuksissaan kuvaavat muut kuin Aleksis Kivi. Juhani Aho käyttää ilmauksia (vieheen veteen) *heitto*, *syönti* (kalojen *tärpit*) ja *otanta*, *temmeltely* tai *temmonta* (kalojen liike). *Heittää*-verbillä sekä substantiivilla *heitto* on lähisukukielissä varmoja etymologisia vastineita ja ne ovat johdoksia germaanisperäisestä lainavartalosta **šej-*, johon on liitetty omaperäinen *-ttä*-johdin. Nykysaksassa kyseistä sanaa edustaa *säen* 'kylvää', jonka merkitys 'heittää' on täsmentynyt muotoon 'heittää siemeniä' maanviljelytaidon kehittymisen myötä. Suomessa sana *heitto* on esiintynyt Uppsalan evankeliumikirjassa ja Agricolasta lähtien. (Häkkinen 2004: 182). *Syödä*-verbillä ja siitä johdetulla substantiivilla *syönti* on vastineensa niin lähi- kuin etäsukukielissäkin. Sana katsotaan kuuluvaksi ikivanhaan omaperäiseen sanakerrostumaan ja sen alkumuoto on **sewe-*, jolle on ehdotettu myös ikivanhaa esi- tai kantairanilaista lainaetymologiaa. Se on esiintynyt kirjakielessämme Agricolasta asti. (Mt. 1232–1233). *Temmata*-verbillä, josta Aho on johtanut substantiivit *temmeltely* ja *temmonta*, on vastineensa kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha balttilaislaina, jonka nykyliettuassa on jo korvannut *tempti* 'vetää, venyttää' ja latvian *tiept* 'ojentaa, pitää tiukasti kiinni'. Sana on suomessa ollut jo Agricolalla ja johdos *tempaus* Jusleniuksen sanakirjassa 1745. (Mt. 1296). *Ottaa*-verbillä, jota Aho substantiivina *otanta* käyttää, on varmoja vastineita Häkkisen (2004: 845) mukaan kaikissa lähisukukielissä, kuten karjalan *ottoa*, vepsän *otta*, vatjan *vöttaa*, viron *vötta* ja liivin *vöttö*. Joitakin epävarmoja vastineita on esitetty myös etäsukukielistä. Vastineita voivat olla komin *votny* 'kerätä, poimia' ja mansin samaa merkitsevä *wäti*, jotka kuuluvat keskenään yhteen. Toinen mahdollisuus on, että itämerensuomen *ottaa*-verbiä vastaavat saamen *vuohittit* 'löytää jälkiä', komin *vötny* 'saavuttaa, ajaa takaa', ehkä myös nenetsin *wed'e-* 'tarkastaa, käydä katsomassa, ajaa takaa'. Joka tapauksessa *ottaa* lienee ikivanha omaperäinen sana. Alkuperäiseksi vartaloksi on rekonstruoitu **watta-*. Suomen kirjakielessä *ottaa* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista alkaen.

Tahvanaisen kolme tapahtumakuvausta ovat *lohenkalastus* (Perämeren lohenkalastus on päättymäisillään NS 3: 196.) ja (kalan) *nykäys* sekä *pyynti*. Näistä *kalanpyynti* (Harjoittaa kalanpyyntiä, Lähteä kalanpyyntiin, Kalanpyynnin aika.)(NS 2: 159.) on yläkäsite ja sille alisteisia alakäsitteitä ovat *lohenkalastus* ja kalan *nykäys*. Substantiivin *kala* etymo-

logian olen käsitellyt jo sivulla 17, joten seuraavaksi kohteena on arvokalan nimitys *lohi*, jolla on vastineensa useimmissa lähisukukielissä ja saamessa (karjalan ja vepsän *lohi*, vatjan ja viron *lõhi* sekä saamen *luossa*). Lajinimitys *lohi* on iäkäs balttilainen laina, jota vastaavat nykyliettuan *lašis* ja -latvian *lasis*. Suomessa *lohi* on mainittu ensiker-taa Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637. (Häkkinen 2004: 621.) Sanalle *nykäys* ovat uskottavia vastineita karjalan *nykie*, viron *nügidä*, mansin *n'aw-* 'kyniä, nyppiä' ja unkarin *nyü* 'kiskoa, repiä, nyhtää', joiden pohjalta alkumuodoksi on rekonstruoitu **n'ik3-* tai **n'ük3-*. Sanavartalo on silti deskriptiivissävytteinen esiintyen myös muodossa *nyk-kiä*, mikä viittaa äänteellisesti motivoituun ugrilaiskielistä erilliseen sanavartaloon. Kir-jakielessämme *nykiä* on esiintynyt Agricolasta alkaen. (Mt. 806.) Substantiivin *pyynti* olen käsitellyt jo sivuilla 35–36.

Pentti H. Tikkasella on tapahtumista kaksi kalastuskuvausta *tärppi* (*kalan*, edellä mai-nittu, *nykäys*) ja *lohen viikkorauhoitus*. Nykimistä, näykkimistä, nappaamista, tarttumis-ta tai onnistumista merkitsevä *tärppi* on johdettu *tärpätä*-verbistä, jonka läheisiä vasti-neita ovat karjalan *tärppie* 'hakata, kolota, viiltää, turmella' sekä lyydin *tärpidä* 'lyödä kirveellä lovia puuhun'. Suomen murteissakin tunnetaan *tärppiä*, joka tarkoittaa vielä mainittujen lisäksi reikien pistelemistä tai hakkaamista. (Katso sivu 49.) Substantiivin (*lohen*) *viikkorauhoitus* osat muodostuvat kantasanoista *viikko* ja *rauha*. Seitsemän päi-vän jaksoa tarkoittava *viikko* on germaanista alkuperää (alkujaan **wikōn*), josta myös nykyruotsin *vecka* on lainattu. Se on ennen merkinnyt 14 päivän ajanjaksoa, mutta roo-malaiset ovat vakiinnuttaneet Eurooppaan nykymerkityksen seitsemän päivää ja kris-tinuskon myötä tämä tulkinta on vain vahvistunut. Murteissa *viikko* on yleisesti tarkoit-tanut 'pitkää ajanjaksoa'. Suomessa se on esiintynyt Agricolasta asti. (Mt. 1488.) *Rau-ha*-substantiivilla on vastineina inkeröisen ja karjalan *rauha* ja viron *rahu*. Alkuperä on yhä epäselvä, vaikka yhteyttä on etsitty ruotsin ja saksan vastineisiin *ro* ja *Ruhe*. Se on esiintynyt Agricolasta alkaen tärkeänä ja keskeisenä kirkon kielessä, mikä puoltaisi vahvasti lainaetymologiaa. (Mt. 1031.) *Viikkorauhoitus* eli viikoittainen kalastuskielto esiintyy usein Lapin lohijoissa, mutta Nykysuomen sanakirjakaan ei yhdyssanaa tunne.

Kalansaalista aineistoni eräkirjailijanelikko kuvaa seuraavasti. Aleksis Kivi kuvailee kiiltävää *kalakarjaa* eritellen sen joukosta kyrmyniskaisen *ahvenen* ja kultakylkisen

sorvan. Valossa loistamista, hohtamista ja kimaltamista tarkoittavalla *kiiltää*-verbillä on vastineina karjalan *kiilteä*, vatjan *tšiilata*, viron *kiilata*, liivin *kil't'õ* 'häikäistä, sokaista' ja luulajansaamen *kiltēt*. Se on johdos deskriptiivisestä omaperäisestä sanavartalosta ja on esiintynyt kirjakielessämme Agricolasta lähtien. (Häkkinen 2004: 420.) *Karja*-sana on saanut vastineensa inkeröisen, karjalan ja vatjan *karja*, viron *kari* ja liivin *kõra*. Sen alkuperä on kiistanalainen ja alkumuodoksi onkin esitetty kantagermaanin **xarja-z*, jota edustaa nykyruotsin parvea tai (sota)joukkoa tarkoittava *här*. Sana saattaa olla alkujaan balttilainenkin, mutta todennäköisesti lainaperäinen. Suomessa *karja* on ollut käytössä Agricolasta asti. (Häkkinen 2004: 361.) Punaeväistä ja poikkiraitaista petokalalajia (*Perca fluviatilis*) kuvaavalla, *ahven*-substantiivilla on eri variantteina karjalan ja viron *ahven*, vepsän *ahn'*, vatjan *ahvõn*, liivin *o'unõz* ja pohjoissaamen *vuoskku*. Sen alkuperä on epäselvä, vaikka sille on ehdotettu balttilaista, germaanista ja slaavilaista lainatahoa. Suomessa *ahven* on ensi kerran mainittu Ericus Schroderuksen tulkkisanakirjassa 1637. (Mt. 29.) Särkikaloihimme kuuluvan *sorvan* (latinaksi *Leuciscus erythropthalmus*) evät ovat veripunaiset ja silmäterät kullanhohteiset. (NS 5: 270.) Mahdollista tietenkin on, että sana esiintyy yleisempänä etupäässä vain (hämäläis-)murteissa, jota Kivi Seitsemän veljeksensä kalastustapahtumaa kuvatessaan taitavasti käyttää.

Juhani Aholla esiintyvät kalastuksen kohteina *hauki* sekä *lohi*, josta variantit *mullonen* ja *veden valio*. *Hauki*-substantiivilla on vastineinaan karjalan *hauki*, vepsän *haug'*, vatjan *autši*, viron *haug* ja liivin *aig*. Kantaslaavilaiseksi alkumuodoksi on muodostettu **šc'(j)aukā*, jota nykyvenäjässä vastaa *šc'úka*. Suomen kirjakielessä *hauki* on tavattu alkujaan 1593 Kaarle-herttuan kirjeessä, jossa lueteltiin eri ruokatavaroiden hintoja. (Häkkinen 2004: 176.) *Vesi*-substantiivilla on varmoja ikivanhoja etymologisia vastineita itämerensuomesta aina samojedikieliin saakka, vain saamesta ja hantista vastine puuttuu. Sen kantaaurililaiseksi muodoksi on luotu **wete* ja indoeurooppalaisissa kielissäkin vastineita on. Sanojen levikin laajuus kummankin kielikunnan alueella todistaa sanan yhdeksi vanhimmista nyt arkikäytössä olevista sanoista. Suomen kirjakieleen sanan on tuonut Agricola, joka myös käytti adjektiivia *vetinen*. Johdos vesistö taas on vuodelta 1762. (Mt. 1476–1477.) *Valio* on peräisin germaanisesta **waljo* -tyyppisestä sanasta. Ensiesiintymä suomessa on Gananderin vuoden 1878 sanakirjassa, joka sisältää paljon kansanrunoutta, josta 1800-luvulta alkaen ammennettiin Kaleva-aiheista aineistoa yleis-

kieleen. (Mt. 1439.) Aho tuo hienosti esiin arvostuksensa *saalista* kohtaan nimittäessään *lohta veden valioksi. Mullonen*, jolla Juhani Aho kuvaa nuorehkoa lohta, on koskessa elävä nuori järvitaimen eli forelli (esim. Onkivat koskesta *mullosia*, yhdyssanana *lohenmullonen*). (NS 3: 537.)

Aini Tahvanaisella *kala(n)saaliina* (hyvä, huono tai Pietarin ’tavattoman runsas’ kalansaalis.) (NS 2: 165) esiintyvät *paistohauki* ja *Tenon lohi*. *Hauki*han on keitettyäkin hyvää, mutta parhaimmillaan *paistettuna* ja myös *lohesta* maistaa heti, onko se syönyt luomuravintoa vai ostorehua. Substantiivit *hauki*, *kala* ja *saalis* olen esitellyt aiemmin.

Pentti H. Tikkasella on pari saalista kuvaavaa sanaa, nimittäin *kalaonni* (*kalastusonni* voi tulla, mennä tai olla hyvä, huono – jopa vaihteleva: Käydä kalaonneaan koettamassa.) (NS 2: 159.) tai *tuuri* ja *Tornionjoen lohi*. *Tornionjoki* on ehkä saanut nimensä substantiivista *torni*, joka nykytarkoitteensa ohella merkitsee myös tyrmää tai savupiippua ja on lainaa muinaisruotsin sanasta *torn*. Mikael Agricola on alun alkaen saattanut *tornisanan* kirjakieleemme. (Häkkinen 2004: 1333.) *Tuuri*-substantiivi on esiintynyt merkiten onnea tai vuoroa lainana ruotsin sanasta *tur*. Sana juontuu alkujaan ranskan muun muassa kierrosta merkitsevästä sanasta *tour* (turisti). Suomen murteissa *tuuri* on sanana sangen yleinen mutta, sävyllään arkisena, sitä ei juuri käytetty kirjakielessämme ennen 1900-lukua ja edelleenkin se esiintyy enimmäkseen kauno- ja **erä**kirjallisuudessa. (Mt. 1369.)

4.4 Eräverbeistä

Valitsin aineistoni sanaluokista tarkempaan tarkasteluuni, pääasiassa dynaamisuutensa vuoksi, juuri verbit. Verbit kuvailevat osuvasti eräelämän toimintakeskeisyyttä, luonnon aistimisen paloa ja luonnonilmiöiden monia hienojakoisia vivahteita. Tekeminen, kokeminen ja monipuoliset luonnonhavainnot yhdistettynä rauhaan ja hiljaisuuteen luovat lukijalle jo valmiiksi erähenkisen, tunnelmallisen vireystilan.

Jokaisen tekstilajin käytetyimmät verbit ovat *olla* sekä kieltoverbi *ei*. Hyvin tavallisia verbejä ovat myös *tulla*, *tehdä*, *pitää*, *jääda* ja *sanoa* sekä vielä modaaliverbit *voida* ja

saada. Verbit ovat avoin luokka, johon tulee alati uusia sanoja, erityisesti johdoksia. Verbit eroavat taivutuksensa vuoksi nomineista sekä taipumattomista sanoista; tosin partisiipit ovat tulkittavissa verbimuotojen lisäksi adjektiivijohdoksiksi. Osin myös eräät infiniittimuodot ovat leksikaalistuneet siten, että ne saatetaan tulkita adverbeiksi, kuten sana *yllättäen* tai adpositioiksi kuten sanat *johtuen* ja *huolimatta*. (ISK 2004: 437.)

Verbeillä kuvataan tavallisesti dynaamisia tilanteita, joihin kuuluu muutosta: tekoja kuten *keittää* ja *ampua* sekä tapahtumia kuten *laueta* ja *pelästyä*. Prototyypiset verbit kuvaavat elävän olennon tekoja. Lisäksi on statiivisia verbejä, joilla kuvataan tilanteita, jotka eivät ole niin dynaamisia: esim. *aistia*, *rakastaa* ja *sisältää*. Dynaamiset verbit eroavat toisistaan esimerkiksi siinä, onko niiden ilmaisemalla toiminnalla kestoja sekä luonnollista päätepistettä. Lueteltujen ominaisuuksien ja toisaalta objektin ja erilaisten adverbiaalien yhteisvaikutuksesta muotoutuu lauseen aspekti. (Mt. 437.)

Verbit voidaan jakaa esittämiensä tilanteiden perusteella konkreettisiin, mentaalsiin ja abstrakteihin. Merkitykseltään konkreettiset verbit kuvaavat havaittavia tiloja, toimia ja tekoja kuten oleskelua, liikettä, valmistamista ja hävittämistä. Näin verbienkin lisäykset ovat nominaalisia lausekkeita, koska kuvattujen tilanteiden osalliset ovat yleensä hyvin konkreettisia (elollisia tai elottomia) olioita. Mentaaliset verbit sitä vastoin kuvaavatkin mielen sisäisiä tiloja, tekoja tai toimintoja. Samalla ne edellyttävät elollista, tajunnallista osallistujaa, joilla on tyypillisesti elollinen täydennys, tavallisimmin subjekti. Edelleen mentaaliset verbit voidaan jakaa tunnetta, havaintoa ja tietoisuutta ilmaiseviin. Toisaalta kommunikaatioverbit sisältävät niin mentaalisia kuin konkreettisiakin piirteitä. Erona konkreettisista verbeistä (Veljekset *raahasivat* saalistaan.), kommunikatiiviset tai muut mentaaliset verbit saavat tavallisesti täydennykseksi lauseen tai infiniittisen lausekkeen (Veljekset *ajattelivat* mainettaan – että heitä oli kohdeltu väärin.) (ISK 2004: 437–438.)

Abstraktit verbit sitä vastoin suhteuttavat asiointiloja keskenään, eivät vain kuvaa niitä. Abstrakteja esimerkiksi ovat sellaiset modaaliset verbit kuten *täytyä* tai *voida* ja sitten sellaiset asioiden välisiä suhteita ilmaisevat verbit kuin *aiheutua*, *johtua* ja *vaikuttaa*. Abstraktitkin verbit esiintyvät infiniitivien ja lauseiden yhteydessä (En voi tehdä sitä.). Konkreettisen, mentaalisen ja abstraktin välillä ei ole yksiselitteistä rajaa, varsinkaan,

kun verbit saattavat metaforisesti laajentaa merkitystä konkreettisesta abstraktiin päin. Verbin metaforinen käyttö heijastuu myös täydennysten laatuun niin, että nekin voivat olla merkitykseltään abstrakteja (Pieneen reppuun ei juuri *mahdu* tavaroita.) (ISK 2004: 438.)

Toisin kuin tietokirjallisuudessa ovat verbit kaunokirjallisuudessa sekä kvalitatiivisesti että kvantitatiivisesti ja lisäksi tyylillisesti erittäin keskeinen sanaluokka. Kaunokirjallisuudelle luonteenomaisia ovat perusluonteiset: suuntaa, fyysistä liikkumista ja suullista tai siihen verrattavaa välitöntä kommunikointia, aistihavaintoa ja ei-teoreettista ajattelua ilmaisevat verbit. (Niemikorpi 1996: 66.)

Eräverbien rektiosta ei tietääkseni ole aiempaa tutkimusta. En jaottelekaan **eräverbejä** (Pajusen 1999: 150–) mukaan olosijan (*inessiivi* tai *adessiivi*) perusteella sekä *intransitiivisiin* että *transitiivisiin* **liike**verbeihin, yksi- ja kaksisuuntaisiin **tila**verbeihin, **asettamis-**, **toimimis-** ja **aistihavainto**verbeihin (eli **lokaaliset obliikvit**), vaan **luontoa**, **kalansaalista**, **pyytäjää** ja **välineitä** aineistossani paremmin ilmentäviin eräverbeihin.

Juhani Ahon, Aleksis Kiven, Aini Tahvanaisen ja Pentti H. Tikkasen tekstikatkelmista yhteisiä verbejä ilmeni kymmenen: *kuulua*, *lähteä*, *mennä*, *nauttia*, *nousta*, *odottaa* (tai murteellisesti *vuottaa*), *ottaa*, *tehdä*, *tietää* ja *toivoa*. Nyt siis vertailen kirjailijoiden käyttämiä yhteisiä verbimuotoja, joita siis on hyvin runsaasti yhteisiin substantiiveihin nähden, ja niiden etymologioita.

Kuulua-verbi, jota Kivi ja Tikkanen myös molemmat käyttävät, on johdos ikivanhasta omaperäisestä *kuulla*-verbistä. Niin johdinaines kuin johdostyyppikin ovat ikivanhoja. *Kuulua*-verbin muinainen perusmerkitys on 'tulla kuulluksi', ja tässä merkityksessä se on esiintynyt myös kirjakielessä Agricolasta lähtien. Sen sijaan merkitys 'kuulua jollekin tai johonkin' on aivan tuoretta perua. Se ei edes esiinny muutamaa, ilmeisesti suomenkielen vaikutuksesta johtuvaa, poikkeusta lukuun ottamatta lähisukukielissä eikä suomen kirjakielessäkään ennen 1800-lukua. Useissa suomen kielen murteissa nämä merkitykset kuitenkin tunnetaan. Merkityksen laajentuma voidaan luontevasti selittää germaanisista naapurikielistä johtuvaksi merkityslainaksi, jolloin malleiksi sopivat esi-

merkiksi saksan *gehören* ja ruotsin (*till*)*höra*. Kansankieleen *kuulua*-verbin uudet merkitykset ovat saattaneet levitä suullisesti oikeudenkäyttökielestä, käräjäsuoimesta. (Häkkinen 2004: 524–525.)

Lähteä-verbillä, jota Kivi, Tahvanainen ja Tikkanen käyttävät, on Häkkisen (2004: 651–652) mukaan varmoja etymologisia vastineita useimmissa sukukielihaaroissa, ei kuitenkaan samojedissa. Vastineita ovat esimerkiksi karjalan *lähtie*, lyydin *lähtä*, vatjan *lätä*, marin *lektaš* 'tulla tai mennä ulos', komin *lokny* 'tulla' ja hantin *lügõt-* 'mennä ulos'. Sanavartalon alkuperäinen asu on todennäköisesti ollut **läkte-*. Suomen kirjakielessä *lähteä* on esiintynyt Uppsalan evankeliumikirjasta ja Agricolasta saakka.

Mennä-verbillä, jota Tahvanainen (murteellisessa asussa männä) ja Tikkanen (uusissa eräteksteissään) käyttävät, on Häkkisen (2004: 701–702) tulkinnan mukaan kielellisiä vastineita lähes kaikissa sukukielissä. Verbivartalon alkuperäiseksi kantaaurililaiseksi muodoksi on rekonstruoitu **mene-*. Suomen kirjakielessä *mennä* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista alkaen.

Nauttia-verbillä, jota Aho, Kivi ja Tikkanen suosivat, ei ole vastineita sukukielissä. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **naut(i)jan-* 'omistaa, nauttia'. Tätä edustaa muun muassa nykyruotsin *nöta* 'kuluttaa', jonka vanha merkitys on 'nauttia'. Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluu myös vanhempaa lainakerrostumaa edustava → *nauta*. Suomen kirjakielessä *nauttia* on esiintynyt Agricolasta alkaen. Vanhimmassa kirjakielessä tavallisempi on ollut kuitenkin toista johdostyyppiä edustava *nautita*, joka Agricolan ohella esiintyy myös Uppsalan evankeliumikirjassa ja Westhin tekstissä. (Häkkinen 2004: 776.)

Nousta-verbillä, jota Aho ja Tahvanainen hyödyntävät, on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä, kuten karjalan *noussa*, vepsän *nousta* tai *nûsta*, vatjan *nõisa*, viron *tõusta* ja liivin *nûzõ*. Etäsukukielistä ei vastineita tunneta, eikä sanalle ole voitu osoittaa lainaetymologiaakaan. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Suomen kirjakielessä *nousta* on esiintynyt Agricolasta ja samanaikaisista käsikirjoituksista alkaen. (Häkkinen 2004: 797.)

Odottaa-verbillä, joka Kivellä esiintyy muodossa *vartoa*, Tahvanaisella *odottaa* ja Tikkasella *odottaa* tai *vuottaa*, tai ainakin sen vartalolla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä, saamessa ja volgalaiskielissä, kuten karjalan *vuottoa*, lyydin *vuottada*, vepsän *vottatada*, viron *oodata*, ruotsinsaamen *ådsotet*, mordvan *utšoms* ja marin *wucaš*. Samaan yhteyteen saattaa kuulua myös selkupin *otty*-’vartioida, pitää silmällä’. Verbivartalon alkuperäiseksi asuksi on rekonstruoitu **oc’a-*. Suomen kirjakielessä *odottaa* on esiintynyt Agricolasta alkaen. (Häkkinen 2004: 816.)

Ottaa-verbillä, jota Aho (muodossa ’*ottaa haltuunsa*’) ja Tikkanen viljelevät, on varmoja etymologisia vastineita Häkkisen (2004: 845) mukaan kaikissa lähisukukielissä, kuten karjalan *ottoa*, vepsän *otta*, vatjan *võttaa*, viron *võtta* ja liivin *võttõ*. Joitakin epävarmoja vastineita on esitetty myös etäsukukielistä. Vastineita voivat olla komin *votny* ’kerätä, poimia’ ja mansin samaa merkitsevä *wāti*, jotka kuuluvat keskenään yhteen. Toinen mahdollisuus on, että itämerensuomen *ottaa*-verbiä vastaavat saamen *vuohittit* ’löytää jälkiä’, komin *võtny* ’saavuttaa, ajaa takaa’, ehkä myös nenetsin *wed’e-* ’tarkastaa, käydä katsomassa, ajaa takaa’. Joka tapauksessa *ottaa* lienee ikivanha omaperäinen sana. Alkuperäiseksi vartaloksi on rekonstruoitu **watta-*. Suomen kirjakielessä *ottaa* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista asti.

Tehdä-verbillä, jota Aho (muodossa ”*tehdä mieli*”) ja Kivi käyttävät, on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissäkin. Sanavartalon alkuperäiseksi suomalaisugrilaiseksi asuksi on rekonstruoitu **teke-*, ja tätä on pidetty sekä vanhaan omaperäiseen kerrostumaan kuuluvana että hyvin vanhana indoeurooppalaisena lainana. Sanaa on pidetty myös todisteena indoeurooppalaisen ja uralilaisen kielikunnan alkusukulaisuudesta, joskin lainaselitys katsotaan nykyään todennäköisemmin oikeaksi. Suomen kirjakielessä *tehdä* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista lähtien. Agricolalla on myös *tehdä*-verbin johdoksia, muiden muassa *tehtävä*, *tekijä* ja *teko*. (Häkkinen 2004: 1290–1291.)

Tietää-verbin, jota Aho ja Kivi hyödyntävät, etymologisia vastineita ovat Häkkisen (2004: 1306) teoksessa karjalan *tieteä*, lyydin *t’iettä*, vepsän *t’eta*, vatjan *täättää*, viron

teada ja liivin *tiedō*. Etäsukukielistä vastineita ei ole voitu osoittaa. Saamen *diehtit* on todennäköisesti lainaa itämerensuomesta. Myös verbin oma rakenne viittaa siihen, että se voi olla korkeintaan yleisitämerensuomalainen. Kaikki lähisukukielten vastineet voi palauttaa yhteiseen kantamuotoon **tētā-*. Ikivanhoissa omaperäisissä sanavartaloissa ensi tavun pitkät vokaalit (tässä **ē*) olivat alun perin mahdollisia vain e-vartaloisissa sanoissa. Näin ollen yhdistelmä, jossa on ensi tavussa pitkä *ē* ja toisessa tavussa *ä*, on ikivanhoissa sanoissa mahdoton.

Yleisimmin hyväksytyn selityksen mukaan itämerensuomalaisten kielten *tietää*-verbi on johdos vanhemmasta *tie*-sanasta, jolloin *tietää* olisi alkuaan merkinnyt 'tuntea tai osata tie', mahdollisesti myös 'seurata jälkien muodostamaa uraa', josta helposti on voinut kehittyä myös yleisempi menettelytavan tuntemisen tai selon hankkimisen merkitys. On kuitenkin esitetty myös mahdollisuus, että *tietää* olisi lainaa germaanisesta juuresta **stē-* kuin *sietää*-verbikin. Suomen kirjakielessä *tietää* on esiintynyt Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista lähtien. Myös *tietää*-verbin johdos *tieto* on esiintynyt kirjakielessä alusta alkaen. Johdos näyttää olevan kantasuomalainen siitä päätellen, että vastaavia johdoksia on myös lähisukukielissä, esimerkiksi karjalan *tieto*, vatjan *täätö*, ja viron *tead*. *Tieto*-sanaa on 1800-luvun alkupuoliskolle asti käytetty myös merkityksessä *tiede*, esimerkiksi yhdyssanassa *Tieto-Akademia*. Sanan vanhoja merkityksiä ovat myös 'osaaminen, taito'. (Häkkinen 2004: 1307)

Toivoa-verbin, jota Kivi ja Tahvanaisen käyttävät, (sana)vartalolla on Häkkisen (2004: 1325) tekstissä vastineita useissa lähisukukielissä. (Sana)vartalolle *toivo-* on esitetty kanta-arjalainen lainaetymologia ja lainalähteeksi on rekonstruoitu **dāiva-*, jota edustaa muiden muassa muinaisintian *daiva-*. Tämä merkitsee muun muassa jumalilta tulevaa, jumalallista, taivaallista tai kohtalosta riippuvaa ja on lainautunut kalastusvavan nimeen. Suomen vanhassa kirjakielessä *toivoa* on esiintynyt Agricolasta alkaen samoin kuin samaa (sana)vartaloa edustava substantiivi *toivo*. Henkilönnimenä *Toivo* tunnetaan asiakirjoista jo 1400-luvulta. Myös muista itämerensuomalaisissa kielissä on samantapaisia vanhoja henkilönnimiä, esimerkiksi karjalan *Tojvet* (1447 "Toivettu"), viron *Toyes* (1342 "Toives") ja liivin *Huwedoywo* (noin 1300 "Hyvätoivo"), ja näiden perusteella

pidetään myös mahdollisena, että *Toivo*, *Toivottu* sekä *Hyvätoivo* olisivat jo itämeren-suomalaiselta yhteisajalta periytyviä henkilönnimiä. (Häkkinen 2004: 1325.)

4.4.1 (Lohen)kalastusverbeistä

Seuraavassa jaottelen kalastusverbit eräkirjailijoiden kesken *kalaa*, *luontoa*, *pyytäjää* ja (kalastus)*välineitä* ilmentäviin pohtien samalla niiden moninaisia merkityksiä. Etenen alkaen Ahosta, jatkaen Kiveen, Tahvanaiseen ja Tikkaseen asti eli aakkosjärjestyksessä.

Juhani Aho kuvaa kalaa verbeillä *ottaa*(käsitelty aiemmin sivulla 47), *tavata*, *tiristä* sekä *tupsahtaa*. Kalan tavoitteleman vieheen, tässä tapauksessa perhon, ottamista Aho kuvaa verbeillä *ottaa*, *tarttua*(myös Kivi) ja *tavata*, jolla on vastineita ympäri itämerensuomen, tulkinta germaanisperäiseksi lainaksi vaikuttaa oikealta ja iältään se on Agricolan ajalta. (Häkkinen 2004: 1286.) *Tavata* on merkitykseltään monitulkintaisempi kuin *ottaa* tai *tarttua*, sillä edes kalan *tapaama* viehe ei välttämättä pysy sen suussa, mutta kun kala on *ottanut* eli *tarttunut* kiinni, niin saalis on jo paljon todennäköisempi kuin aiemmin. Verbillä *tiristä* on vastineita itämerensuomalaisissa kielissä, se on kontinuaatiivinen eli jatkuvaa tekemistä mallintava johdos rätisevää, lirisevää ynnä muuta samaista ääntä jäljittelevästä vartalosta, joka esiintyi Gananderin sanakirjassa 1787. (Mt. 1318.) *Tiristä*-verbillä Aho ilmentää kalan tyypillistä äännähtelyä kuumalla paistinpannulla ja verbillä *tupsahtaa* hän esittää kalan yllättävää, läheistä näyttäytymistä kalastajalle. Itse verbi on johdettu huudahduksenomaisesta sekä äänteellisesti motivoidusta kantasana. Karjalankielinen läheinen vastine *tupsahtoakseh* tarkoittaa pehmeää putoamista ja sanan ensimmäinen on Gananderin satukokoelmassa 1784. (Mt. 1359–1360.) Luonto on esillä Aholla verbinä *vaahdota*, jolla hän kuvaa veden liikettä suvannossa, pyörteessä tai akanvirrassa. Sana saattaa olla germaaninen laina, vaikka siitä sekä suomessa että saksassa esiintyykin eri murteissa useita poikkeavia vastineita. Suomeen, vastineensa kaikissa lähisukukielessä ja nykyruotsin sanassa *tvätt* eli pesu saava, *vahto* kotoutui aluksi Agricolan avulla asuissa *vaaksi* ja *vahto* – pitkävokaalinen muoto yleistyi vasta 1800-luvulla. (Häkkinen 2004: 1419.)

Luontoa eivät varsinaisesti mainitse verbien muodossa sen paremmin Aini Tahvanainen kuin Pentti H. Tikkanenkaan. Verbillä *kulkea* luonnehtii Aho kalastajan leppoisaa ajautumista harrastuksensa pariin ja asulla *onkia* monen lapsen alkuperäisintä kalastustoittoa. *Onki(a)* verbillä on vastineita niin itämerensuomessa kuin saamessakin, esimerkiksi marin *ongo* eli koukku, silmukka tai rengas, muinaisyläsaksan *ango* tai latinan *uncus* eli koukku ja liettuan *ánka* eli silmukka. Kirjakielessämme *onkia* ja sen kantasana *onki* ovat esiintyneet Agricolasta lähtien. (Häkkinen 2004: 829.)

Aleksis Kiven kalaa ilmentäviä eräverbejä ovat *takertua* ja *tarttua*. Likimääräinen vastine *takertua*-verbille on viron *takerdada* eli penkoa, sotkea, pöllyttää tai kaivautua ja hantin *tâxört* eli tartuttaa, panna kiinni. Ensiasuksi on rekonstruoitu **takk3-*, johon eri kielissä on yhdistetty erilaisia johtimia. Ensimmäinen *takertua*-verbistä on Jusleniuksen vuoden 1770 sanakirjan lisäyksissä, jotka myöhemmin teki Henrik Gabriel Porthan, muunnos *takertaa* esiintyi vasta Gananderin sanakirjassa 1787. (Häkkinen 2004: 1261.) Verbillä *tarttua* on vastine monissa lähisukukielissä ja sen alkuperäiseksi asuksi on muodostettu **tart3*, joka sopisi *tarrata*-verbinkin (tarra 1959) perustaksi Agricolasta asti. (Mt. 1280.) Edellisillä verbeillä on kalastuksen kannalta selkeä merkitysero, sillä *takertua* viittaa verkkoon takertuneisiin tai juuttuneisiin kaloihin, mutta *tarttua* jo paljon aktiivisempaan toimeen kalan yrittäessä *tarttua* onkimatoon, syöttiin, uistimeen tai muuhun vieheeseen. Keväisen luonnon kauneutta Kivi ilmentää aamuauringon nousua kuvaavalla verbillään *kajastaa* sekä sorsalintujen liikkeitä ilmassa kuvaavalla *lennellä*-verbillä. Aleksis Kivi kirjoittaa sarastusta, heijastumista ja loistamista tarkoittaen, että aamu *kajastaa*. Verbillä on jonkinlainen vastine useissa lähisukukielissä ja ne on kaikki johdettu sanavartalosta *kaja-*, joka saattaa olla ikivanha omaperäinen sana, jonka etäsukukieliset vastineet merkitsevät aurinkoa, kuumuutta ja kirkkautta. Kirjakielessämme sarastusta kuvaavat *kajastaa* ja *kajo* on ensiksi mainittu Gananderin sanakirjassa 1786. (Mt. 324.) Kivi mainitsee myös sorsan etenemistä ilmassa kuvaavan verbin *lennellä*, joka on johdos verbistä *lentää*, jonka alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Rakenteen sekä merkityksen puolesta verbi voi olla ikivanha ja omaperäinen, mutta kun etäsukukielisiä vastineita ei ole, asiaa on mahdoton todistaa. *Lentää* on Agricolan aikainen. (Mt. 594.) Kalanpyytäjiään, 7 veljestä, Kivi kuvailee verbeillä *harjoitella*, *istua* ja *lippaella*, mutta pyyntivälineet hän jättää verbalisoimatta täysin. Verbi *harjoitella* on

johdettu samasta vartalosta kuin *harjaantua*, *harjautua* ja *harjoitus* ja karjalasta on tarkka vastine, jonka kantavartalo vaikuttaisi olevan *harja, mutta alkuperä on epäselvä. Mahdollinen yhteys on balttilaisperäiseen sukua tarkoittavan harja-sanana kanssa, sillä viron sanasta *hari* eli harja, suka on johdettu *harida* merkityksessä sivistää, puhdistaa tai viljellä. Suomessa *harjoitella* ja kantasana *harjoittaa* ovat esiintyneet Agricolasta saakka. (Häkkinen 2004: 172.) *Istua* esiintyy kaikissa lähisukukielissä Agricolasta alkaen, mutta sen etymologia on epäselvä. (Mt. 265.) Verbiä *lippaella* ei, ehkä sen murteellisuuden vuoksi, esiinny kuin muodossa *lippa*, joka nuorena sanavartalona jäljittelee lepattavaa (veden) ääntä. Merkitysvastine on verbi *lipota* eli ammentaa tai pyydystää lipolla, toisin sanoen haavi(t)a. Lohen, siian tai kuoreen *lippoaminen*. (NS 3: 181.) Kirjakielessämme (lakin) *lipan* mainitsee jo Europaeus sanakirjassaan 1853 ja Eurénin 1860 mukaan sana voi merkitä myös papin lipereitä. (Mt. 615.) Kiven veljet voivat *istua* ja ongin *lippaella* kaloja eli Ahtolan karjaa rannalle keväisinä aamuina Ilvesjärvellä tuomien tuoksussa ja veden välkehtiessä nousevan auringon *kajastellessa* nauttien Ahdin suomista monipuolisista antimista.

Tahvanainen kuvaa kalaa verbeillä *meuruta*, *nykäistä*, *pyörähtää*, *temmata/tempautua* (katso sivu 40), *tärpätä(ottaa kiinni)*, *vetää* ja *viipyä*(pinnassa). Murteellisen verbin *meuruta* yleiskielisiä synonyymeja ovat pauhata, myllertää ja raivota, kuten meri meuruu, myrsky meurusi tai sonni meurusi veräjällä. (NS 3: 464.) *Tärpätä*-verbi tarkoittaa onnistumista, nappaamista, nykimistä, näykkimistä sekä tarttumista ja sillä on läheisiä vastineita karjalan ja lyydin kielissä sekä suomen eri murteissa. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi tuntematon, mutta ensiesiintymä on jo Gananderin sanakirjassa vuonna 1787. (Häkkinen 2004: 1385.) *Nykäistä*-verbin kantasana *nykiä* katso sivu 41. *Pyörähtää* verbiä Häkkinen (2004: 993) ei mainitse, mutta lähisukukielissäkin esiintyvä kantaverbi *pyöriä* on kontinuatiivinen eli jatkuvaa tekemistä mallintava johdos substantiivista *pyörä*. Suomen kirjakielessä *pyöriä* on jo Raamatussa 1612 ja johdos *pyörittää* Jusleniuksen sanakirjassa 1745. Verbillä *vetää* puolestaan on tarkka vastine lähisukukielissä ja vielä lisäksi joissakin etäsukukielissä. Sanan suomalais-ugrilaiseksi rekonstruktiksi on muodostettu **wetä-*, joka voi olla indoeurooppalainen laina, elleivät kielikunnat sitten ole jo alkuaan sukua keskenään. Suomessa *vetää* on tavattu Agricolasta asti ja johdos *vedellä* Jaakko Finnon virsikirjassa vuonna 1583 sekä johdos *vetäistä* Ga-

nanderin sanakirjassa vuonna 1787. (Mt. 1478–1479.) *Viipyä*-verbillä on vastineensa monissa lähisukukielissä kuten karjalassa, vatjassa, virossa ja liivissä. Rakenteeltaan se on ilmiselvä johdos ja kannaksi käy sama muinaisvartalo **wine-*, joka on pohjana myös sanassa *viime*. Kirjakeielessämme *viipyä*, johdosten *viivytyllä*, *viivytytys* ja *viivyyttää* kera, on ollut Agricolasta lähtien. (Häkkinen 2004: 1492.) Ajallisesti verbit suhteutuvat toisiinsa siten, että ensin kala tarttuu vieheeseen, *tärppää* eli *nykäisee* kuten kalastajakin vastaiskun muodossa, sitten alkaa ”henkien ja voimien” taisto, jossa kala murteellisesti *meuruaa*, *pyörähtelee* tai *viipyy* hetken pinnassa, *tempoilee*, *tempautuu* ja *vetää* yhteen suuntaan ja kalastaja toiseen – vasta aika aina näyttää, kumpi kulloinkin vie voiton.

Varsinaisia luontoverbejä ei Tahvanaisella esiinny, mutta kalastajaa edesottamuksineen hän kuvailee verbien *heittää* (katso sivu 48), *koettaa*, *paistaa*, *saada* (katso sivu 55) ja *tavoitella* avulla vielä tarkemmin. Tahvanaisen pyyntiverbeihin kuuluu siis *koettaa* (pyssykö saaliskala siiman päässä), joka merkitsee tunnustelua, kokeilua, tutkimista ja yrittämistä. Verbin vastineita ovat viron murteellinen *koeta-* eli yrittää, koettaa ja laatia sekä karjalan *kuotella*. Nämä kaikki edellä mainitut ovat *kokea* (pyydys/tunnelma)-verbin johdoksia ja ensi maininta löytyy Sorolaisen postillasta 1621. (Mt. 451.) Loistamista ja (kala)ruoan valmistamista kuvaavalla *paistaa*-verbillä on vastineensa kaikissa lähisukukielissä ja se on selitetty johdokseksi germaanisesta vartalosta **bā-ja-*, jota nykysaksassa edustaa *bähen* ’lämmittää, hautoa; paahtaa, paistaa’. Kirjakeielessä sana on esiintynyt Westhin ja Agricolan teksteistä asti. (Mt. 854.) *Tavoitella*-verbin kantasana *tavoittaa* ja johdos *tavoite* ovat 1900-luvun alun uudissanoja, (joten niitä ei ymmärrettävästi esiinny vielä Ahon tai Kiven teksteissä). Sanaa on käyttänyt Volter Kilpi jo 1918, mutta laajempaan tietoisuuteen sen saattoi vasta E. A. Saarimaa vuonna 1927. Kanta-*verbi tavoittaa* on johdos verbistä *tavata* (alkuaan germaanisperäinen) ja sitä on käytetty Agricolan aikaan. (Mt. 1287.) Kalastusvälineitä ilmentäviä verbejä Tahvanainen mainitsee kaksi: *työntää* (vene vesille) sekä *vavahtaa* (uistinvapa). Verbillä *työntää* on vastineita niin lähi- kuin etäsukukielissäkin ja vartalon alkuperäiseksi asuksi on kehitelty **tek3-*. Saattaa myös olla, että itämerensuomen sanat ovatkin työ-sanan johdoksia. Suomessa *työntää* sanan ensimmäinen maininta on saarnassa, jonka Matias Salamnius kirjoitti 1690 Juhana Gezeliuksen muistoksi. (Mt. 1379.) *Vavahtaa* on momentaaniverbi, ilmais-

ten äkillistä tapahtumaa: esimerkiksi Onkivapa *vavahti*, kun kala nappasi syöttiin. (NS 6: 412.), jonka etymologiaa ainakaan Häkkinen ei teoksessaan millään tavoin valaise.

Pentti H. Tikkanen kuvailee kalaa verbeillä *hypätä*(katso sivu 38), *jysähtää* ja *syöksyä*. *Jysähtää* saattaa olla murteellinen, koska ei esiinny Häkkisellä. Verbillä *syöksyä* tai sen kausatiivisella rinnakkaismuodolla *syöstä* on vastineita joissakin lähisukukielissä kuten virossa ja liivissä. Verbit ovat johdoksia verbistä *syödä*, joka on ruoan nautinnan ohella merkinnyt uurtamista, kalvamista, syövyttämistä ja kuluttamista. Ensimmäinen löytyy Gananderin sanakirjasta 1787. (Häkkinen 2004: 1233.) Luontoa ilmentäviä eräverbejä ei Tikkasellakaan esiinny, mutta pyytäjää hän kuvailee monipuolisesti verbeillä: *kelata* (katso sivu 39), *kiskaista*, *koukata*, *kääntyä*, *lähteä*(katso sivu 46), *löysätä*, *soutaa* tai *tikata*, *vuolla*(katso sivu 60) ja *väsyttää*. *Kiskaista* on johdettu verbistä *kiskoa*, jonka vartalolla on vastineita niin lähi- kuin etäsukukielissäkin. Sanavartalo luetaan vanhaksi omaperäiseksi sanaksi ja sen alkumuodoksi on rekonstruoitu **kis'k3-* ja kirjakieleemme sanan toi aikanaan Agricola. (Mt. 442.) Verbi *löysätä* on johdos substantiivista *löysä*, jolla on tarkka vastine inkeröisen ja merkitysvastine *leysätä* karjalan kielessä. Sana on selitetty lainaksi ruotsin irtonaista merkitsevästä muodosta *lös*. Kirjakielessämme *löysä* sanasta on ensimmäinen vuoden 1745 almanakassa muodossa *löysältä*. (Mt. 658.) Verbit *koukata*, *kääntyä* ja *väsyttää* ovat Häkkiselle – ainakin etymologisesti – outoja. *Soutaa*-verbillä on itämerensuomalaisissa kielissä tarkat vastineensa ja se on johdos vartalosta **süye-*, jolla on vastineita samojedikieliä myöten. Kantauralilaiselle vartalolle on esitetty indoeurooppalainen lainaselitys, mutta verbi vaikuttaa kuuluneen uralilaisen kieli-kunnan sanastoon jo ammoisista ajoista. Suomeen verbin toi Agricola. (Mt. 1190.) *Kelata* viittaa siiman keräämiseen kelalle, *kiskaista* kalastajan (kun kala tarttuu) suorittamaan vastaiskuun, (josta seuraa kalan *väsyttäminen*, jonka aikana siimaa pitää tilanteen mukaan kiristää tai *löysätä*), *koukata* kalan nostoon vedestä joko haavilla, nostokoukulla tai käsin, *kääntyä* puolestaan kuvaa tässä abstraktisti kalaonnen alkamista kalastajan *lähtiessä* soutamaan tai kun hän *soutaa* eli *tikkaa*. Tikkanen viittaa soutamiseen *tikata*-verbillä (ensimmäinen on 1787 Gananderin sanakirjassa), joka on lainaa ruotsin sanasta *sticka* eli kirjoa tai ommella ja se on lainattu edelleen inkeröiseen ja karjalaan. Anders Keksien runossa 1677 oleva *tikata* eli merkitä tikoilla on johdos ruotsalaisesta lainasta *tikka*, joka tarkoittaa jää- tai talvitien merkiksi pystytettyä kuusennärettä tai oksaa. (Mt.

1311.) Kalastusvälineitensä Tikkanen ilmentää verbien *katketa*, *mennä rikki*, *notkahtaa* ja *pyöriä* (katso sivu 51) avulla. *Katketa*-verbillä on vastineensa jokaisessa lähisukukielissä ja lisäksi äänne- ja merkityserojen vuoksi epävarmoja etäsukukielissä. Sana laskeetaan kuuluvaksi muinaiseen omaperäiseen sanastoon ja kirjakieleemme sen on juurruttanut Agricola. (Häkkinen 2004: 377.) *Mennä rikki*, *rikkoutua* ja *rikkua* ovat rakenteeltaan johdoksia, joiden vartalona on mitä ilmeisimmin sama *rikka*, joka esiintyy itämerensuomalaisissa kielissä roskan, karikkeen tai silpun merkityksessä Agricolasta alkaen. (Mt. 1050.) Sanavartalolla *notkea* on vastine niin lähi- kuin etäsukukielissäkin. Sanan vartalo on ilmeisesti vanha ja omaperäinen esiintyen mordvan verbissä *nutškams* eli taivuttaa käyräksi, taipua kokoon ja johdettunakin verbinä *notkua*, joka on mainittu Maskun Hemmingin virsikirjassa 1605. (Mt. 796–797.) *Katketa* viittaa tässä etenkin heikkoon tai kuluneeseen siimaan, *rikkoutua* tässä vieheen metalliseen koukkuun, *notkahtaa* taipuvaan vapaan sekä *pyöriä* kelalla liikkuvaan siimaan.

4.4.2 (Karhun)metsästysverbeistä

Olen jaotellut kolmelta eräkirjailijalta – Seppo Hyytiseltä, Aleksis Kiveltä ja Pentti H. Tikkaselta – poimimani metsästysverbit kolmeen eri kategoriaan, jotka ovat metsästäjää eli pyytäjää, (metsästys)saalista ja (metsästys)välineitä kuvaavat eräverbit. Seuraavaksi esittelen metsästysverbit edellä mainitsemisni osioissa ja erittelen niiden merkitystä, tyyliä ja murteellisuutta kirjoittajiensa ja verbianalyysin avulla.

Metsästäjää eli pyytäjän toimintaa kuvataan eräverbiaineistossani seuraavasti. Seppo Hyytisen tekijäverbejä ovat seuraavat yksitoista: *ampua*(karhua), *kokeilla*(lunta), *kyssä*(jahdista), *laittaa*(nahka suolaan), *lähteä*(karhumetsälle), *meinata*(selvitä jahdista), *nostaa*(sauva lumesta), *ottaa*(suunta takaisin), *pärjätä*(karhun jäljillä), *saada*(saalista) ja *sanoa*(jäätävänsä saaliitta). *Ampua*-verbillä on niin lähi- kuin etäsukukielisiä vastineita, kuten karjalan *ampuo*, vepsän *ampta*, vatjan *ampua* ja pohjoissaamen *a'bbut* 'kiehua yli, kiehua kovasti' ja udmurtin *ybyny*. Sanan katsotaan kuuluvaksi ikivanhaan omaperäiseen sanastokerrostumaan ja sen alkumuodoksi on muotoiltu **amp3-*. Agricola on juurruttanut verbin kirjakieleemme. (Häkkinen 2004: 51.) Verbin *kokeilla* täytyy olla suhteellisen nuori muodoste kirjakieleessämme, sillä sitä ei Nykysuomen etymologisessa

sanakirjassa esiinny – siinä on esitelty vain verbi *kokea* ja substantiivi *kokemus*. *Kysyä-*verbille sen sijaan löytyy vastine lähisukukielistä, saamesta sekä mordvasta ja sen ensi muodoksi on rekonstruoitu **küis'e-*. Se kuuluu ikivanhaan omaperäiseen sanastoomme ja sen, sekä johdoksen *kysymys*, toi kieleemme itse Agricola. (Häkkinen 2004: 535.) Verbille *laittaa* on olemassa kaksi eri merkitystä: yhtäältä 'asettaa, panna, järjestää, huolehtia, lähettää' ja toisaalta 'moittia'. Edellisen tarkoitteen kantagermaaniseksi ensiasuiksi sopii **lagjan* 'asettaa'. Se on suomessa esiintynyt 1570 sekä herra Martin maanlain suomennoksessa että Paavali Juustenin Messussa. Tarke *moittia* on esiintynyt Agricolasta asti. (Mt. 562.) Verbin *lähteä* olen käsitellyt jo sivulla 46. *Meinata*-verbi on suora laina ruotsin verbistä *mena* 'luulla, arvella, tarkoittaa' merkiten suomessa aikomista, tarkoittamista ja arvelemista ynnä muuta sellaista ja ensiesiintymä suomessa on Gananderin sanakirjassa 1786. (Mt. 697.) Verbillä *nostaa* on – vepsää lukuun ottamatta – varmoja etymologisia vastineita jokaisessa itämerensuomalaisessa kielessä. Se onkin johdos laajalevikkisestä itämerensuomalaisesta *nousta*-verbistä esiintyen suomessa Agricolasta asti. (Mt. 796.) *Otaa*-verbin olen esiteltyt jo sivulla 36. Selviytymistä tai suoriutumista tarkoittavalla verbillä *pärjätä* on lähteensä ruotsin verbeissä *bärga* 'kätkeä, korjata talteen, pelastaa' ja refleksiiviverbissä *bärga sig* 'selviytyä, suoriutua, tulla toimeen'. Suomeen *pärjätä* on rantautunut 1886 Lönnrotin sanakirjan lisävihossa. (Mt. 997.) *Saada*-verbillä on oma vastineensa lähi- ja etäsukukielissä, joissa ensisijainen – ehkä alkuperäisinkin – tarkoite on 'tulla, saapua'. Alkumuodoksi on muotoiltu **saye-* ja samaan yhteyteen sopii myös mordvan verbi *sajems* 'ottaa haltuunsa; anastaa, saada, voittaa'. Agricola on luonut *saada*-verbin johdot *saamaton*, *saapua*, *saattaa*, *saattaja* ja *saavuttaa*. (Mt. 1095.) Verbillä *sanoa* on vastine jokaisessa lähisukukielessä. Se on johdos sanasta *sana*, jonka vastineet tarkoittavat myös loitsua, sillä sanan voima on aina ollut osa kansanperinnettä. Ensimmäisenä verbi *sanoa* on kirjakielessämme esiintynyt Agricolalla. (Mt. 1121.)

Aleksis Kiven metsästysverbejä ovat seuraavat neljä: *laukaista*(ase), *maata* (liikkumatta), *paiskata*(syökäsyä maahan) ja *varrota*(odottaa). Jännityksen tai virityksen vapauttamista tarkoittava sana *laukaista* on johdos avointa, löyhää merkitsevistä sanavartalosta *laueta* ja murreadjektiivissa *laukea*. Kirjakielessämme *laukaista* on ensi kerran mainittu 1659 sotatapahtuma-asiakirjassa. *Laukaus* on painettu vasta 1842 Antti Wikmanin sa-

nakirjan käsikirjoitukseen. (Häkkinen 2004: 581.) *Maata*-verbi merkityksessä 'olla pitkällä tai levätä' on vanha germaaninen laina, alkumuodoltaan **makō(ja)n-* tai itämerensuomen **maka-* supistumaverbi, jotka monesti ovat lainoja. Westhin ja Agricolan teksteissä on siitä kirjakielemme ensimmäinnat. (Häkkinen 2004: 663.) Verbin *paiskata* varma vastine on viron *paisata* ja karjalan identtinen muoto saattaa olla laina suomesta. Sana on selitetty usein äänteellisesti motivoitukseksi iskusta tai putoamisesta lähtevää läjähdysääntä jäljitteleväksi onomatopoeettis-deskriptiiviseksi johdokseksi. Agricola on ottanut sen suomen kieleen. (Mt. 854.) Odottamista kuvaavalla murrepohjaisella *varrota*-verbillä on merkitysvastine 'odottaa' saamen sanassa *vuordit* ja saksan verbissä *warten*. Sanan kantagermaaniseksi rekonstruktioksi on luotu **wardō-* tai **wardō(ja)n-*. Suomeen muodot *varrota* ja *vartoa* ovat tulleet 1700-luvulla – *varsi*-sananjohdos *vartua* on jäänyt murteisiin. (Mt. 1457.)

Pentti H. Tikkasen metsästäjäverbejä ovat seuraavat yhdeksän: *hämmentää*(kahvia), *jutella*(erätarinoita muille), *kaataa*(saada saaliiksi), *löytää*(yhyttää karhu), *mennä*(seurata karhua), *nylkeä*(irrottaa nahka), *paarustaa*(seurata jälkiä), *saapua*(saaliin luo) ja *suolistaa* (poistaa suolet). Verbillä *hämmentää* on vastineinaan inkeröisen ja vatjan *hämmentää*, karjalan *hämmenteä*, vepsän *hämeta*. Sana on johdos vartalosta, josta on muodostettu *hämällään* ja *hämätä* aina Agricolan ajoista lähtien. (Häkkinen 2004: 237.) *Jutella*-verbi on sanavartaloltaan ehkä omaperäinen saaden vastineensa niin itämerensuomessa kuin mordvassakin. Agricola käytti verbiä merkityksessä kertoa ja puhelemiseen viitaten se on mainittu jo Maskun Hemmingin virsikirjassa 1605. (Mt. 295.) Verbillä *kaataa* on vastineinaan inkeröisen *kaataa*, karjalan *koatoa* ja lyydin *koata*. Viron *kaadama* voi olla osin murteellisena laina suomesta, mutta sanan alkuperä on hämärän peitossa. *Kaataa* on esiintynyt aina Agricolasta asti. (Mt. 314.) *Löytää* verbillä on vastineensa jokaisessa lähisukukielessä, mutta etäsukukielistä se löytyy ainoastaan unkarista muodossa *lel*. Perusmuoto voi olla suomalais-ugrilainen **lewdä-*, itämerensuomen **lewe-* tai **leytä-* tai kantagermaanin **xleutan*-vartalo, jota edustaa muinaisruotsin *liuta* 'saada, saavuttaa, tavoittaa, kohdata, löytää'. Verbi on suomessa esiintynyt Uppsalan evankeliumikirjasta ja Agricolasta lähtien. (Mt. 658.) *Mennä*-verbin olen käsitellyt jo sivulla 46. Verbillä *nylkeä* on vastineina karjalan *nylkie*, vepsän *nülkta*, vatjan *nültšä*, viron *nülgida*, liivin *nilgō*, saamen *njalgat* 'nilkoutua', ersämordvan *n'el'gems*

ja hantin *n'égōtmaj* 'lähteä (karva määräaikana)'. Suomalais-ugrilaiseksi alkuasuksi on saatu **n'ilke-* tai *n'ülke-*. *Nylkeä* on perusmuodossaan esiintynyt aina Agricolasta asti. (Mt. 806.) *Paarustaa* ei löydy etymologisesta sanakirjasta todennäköisimmin murteellisuutensa vuoksi. Suomen *saapua*-verbillä ei ole varsinaisia sukukielisiä vastineita. Viiron *saabuda* on hyvin nuori uudissana ja muut vastaavat ensisijaisesti johdosta *saavuttaa*. Perusmuoto on tyypillisen kirjakielinen, mutta murteissa harvinainen johdos verbistä *saada*, jonka alkuperäisiin merkityksiä on myös 'tulla'. *Saapua* on tullut suomeen Agricolan mukana. (Häkkinen 2004: 1097.) *Suoltaa*-verbi on johdos substantiivista *suo-li*, jolla on vastineita lähi- ja etäsukukielissä. Sanan rekonstruoitu perusasus on *šola ja sen juuret juontavat ikivanhaan suomalais-ugrilaiseen tai indoeurooppalaiseen sanakerrostumaan. Se on esiintynyt kirjakielessä jo Agricolan aikana. (Mt. 1210.)

Metsästyskohdetta eli saalista kuvataan eräaineistossani seuraavasti. Seppo Hyytinen on käyttänyt saaliskuvauksessaan neljää eri eräverbiä, jotka ovat alkaa(riita karhun iästä), jäädä(karhu ampumatta), kasvaa(riistaeläin isoksi) ja tulla(karhu näkyviin). Verbi *alkaa* on karjalaksi *alkoa*, vatjaksi *alkaa*, viroksi *alata* ja saameksi *a'lgit*, joka voi olla lainaa suomesta. Sana kuuluu ikivanhaan omaperäiseen kerrostumaan ja sen perusmuodoksi on muotoiltu *alka, joka on voinut muinoin taipua niin nominina kuin verbinäkin. *Alkaa* on suomessa ollut käytössä Agricolasta eteenpäin. (Häkkinen 2004: 44.) *Jäädä*-sanalle on esitetty vastine jokaisesta lähisukukielestä. Tuoreimman selityksen mukaan sana on varhaiskanta-arjalainen laina, jolloin se pohjautuisi muinaisintian verbiin *jahā-ti* 'jättää, hylkää'. Verbi on *jäänyt* kirjakieleemme Agricolan ansiosta. (Mt. 305.) Verbillä *kasvaa* on varmat vastineensa lähisukukielissä ja mordvassa. Varmaa (laina)etymologiaa ei ole toistaiseksi pystytty osoittamaan, mutta sana on suomessa ollut Agricolan ajoista asti. (Mt. 374.) Ikivanhalla omaperäisellä verbillä *tulla* on vastineensa lähisukukielissä sekä muutamissa etäsukukielissäkin. Kantaarjalilainen rekonstruktio on **tule-* ja se on ollut kirjakielessämme Agricolasta saakka. Partisiipista *tuleva* johdetun nominin *tulevaisuus* on 1845 ottanut käyttöön Pietari Hannikainen. Jo 1831 oli Kaarle Aksel Gottlund samaa tarkoittavaa yhdyssanaa *vastatulevaisuus*, josta edellisen voidaan katsoa lyhentyneen. (Mt. 1349.)

Aleksis Kiven metsästysmaaliverbejä on eräaineistossani 10 kappaletta: *haistella*(karhu tutkii), *juonitella*(karhu), *karata*(karhu päin Timoa), *kuulua*(karhun ääni), *kyhneillä* (näykkivä karhu), *lähestyä*(karhu miehiä), *läkseä*(karhu kohti), *saada*(aisti vaarasta), *seisahtua*(karhu syömään) sekä *siirtyä*(karhu metsään). *Haistella* on frekventatiiviverbi (esimerkiksi: *Haistella* keittoa tai ilmaa. Koirat *haistelevat* toisiaan. Kuvainnollisesti: Ilmassa *haisteltiin* olevan ukkosta.) (NS 1: 323). Verbi *juonitella* on johdettu substantiivista *juoni*, jolla on vastineet sekä lähi- että etäsukukielissä ja sen alkuperäinen tarkoitus lienee kulkemalla tai polkemalla tehty tie tai ura. Sanan käyttöönottaja on Agricola ja kirjallisen kertomuksen juoneksi sanan on vakiinnuttanut August Ahlqvist 1860. (Häkkinen 2004: 292–293.) *Karata*-verbillä on varmat vastineet lähisukukielissä tarkoittaen pakenemista, juoksemista ja hyppäämistä. Sana katsotaan kuuluvaksi vanhaan omaperäiseen sanastoon. Agricolan avulla verbi on *karannut kärkelemisesta*(1700–) *karke-loinnin*(1800–) kautta *tanssimisen* merkitykseen. (Mt. 358.) *Kuulua*-verbin olen selvittänyt ennemmin sivuilla 41 ja 42. Verbiä *kyhneillä* ei murteellisen asunsa vuoksi löydy etymologioista – ainoa vartaloltaan läheinen olisi nomini kyhmy, (johdettuna *kuhmusta*) tai sen toinen variantti *kyhmä*, mutta merkityseronsa puolesta ei sekään sovi selitykseksi. *Lähestyä*-verbi kuuluu *lähi*-sanavartaloon, joka ei juuri esiinny itsenäisesti vaan partikkeleina eri taivutusmuodoissa. Yhteisen osan alkuasuksi on luotu **läše-*, josta Agricola on johtanut *lähentyä*, *lähentää* ja *lähestyä*. (Häkkinen 2004: 651.) Verbi *läkseä* on murteellinen variantti verbistä *lähteä*, jonka olen jo esitellyt sivulla 46 ja *saada*-verbin sivulla 55. Pysähdyskäskyä kuvaava *seis* on *seisoa-* ja *seistä*-verbeistä luotu yksikön 2. persoonan puhekielinen imperatiivimuoto, joka perusmerkitykseltään on ’seisahda, pysähdy’. Sanakirjoihin se on otettu vasta 1880-luvulla, mutta jo ennen ovat käytössä olleet saman tarkoitteen muodot *seiso!* ja *seisota!* (Mt. 1136.) Etymologia ei tunne verbiä *siirtyä*, mutta Nykysuomen sanakirja kuvailee ja jaottelee sen käyttötarkoituksia laajasti sivulla 156 osassa 5: I. paikasta: liikkua, mennä tai joutua toiseen paikkaan, vaihtaa, muuttaa paikkaa. 1. elollisten olentojen tai niihin rinnastettavien (tavallisesti omatahtoista) siirtymisestä | Siirtyi paikkakunnalta toiselle. 2. elottomien esineiden (us. ulkopuolisten voimien aiheuttamasta) siirtymisestä. | Koneen jalusta estää tärinän siirtymisen kallioon. II. liikkeen konkreettinen paikan vaihtamisen merkitys himmentynyt, häipynyt täysin. 1. elollisista olennoista tai niihin rinnastettavista. a. aseman, tilan, toiminnan kohteen tai vaiheen, toimipaikan, -alan tai muun sellaisen vaihtamisesta. | Keskellä

ajoa koira voi siirtyä seuraamaan toista otusta. b. ryhtyä tai muuttua joksikin toiseksi, toisenlaiseksi. | Siirtyä amatööristä ammattilaiseksi, jonkin kannattajaksi, toisen liikkeen asiakkaaksi. (NS 5: 156.)

Pentti H. Tikkasen saalisaiheisia eräverbejä ovat *ajattaa*(karhua koiralla) sekä *polttaa* (karhun liha koiran suuta). Verbi *ajattaa* on johdos verbistä *ajaa*, jolla on vastineet lähi- ja etäsukukielissä samojedihaaraa lukuun ottamatta. Ensivartaloksi on muotoiltu **aja-*. Verbi *ajaa* voi olla indoeurooppalainen laina suomalais-ugrilaisiin kieliin, ellei niillä ole yhteistä kantakieltä. Suomessa sana *ajaa* on ollut Westhin ja Agricolan ajoista. (Häkkinen 2004: 37.) *Polttaa*-verbillä on lähi- ja etäsukukielisiä vastineita, kuten karjalan *poltto*, vepsän *poutta*, vatjan *polttaa*, pohjoissaamen *boaldit* ja ersämordvan *pultams*. Verbi saattaa olla *palaa*-verbin iäkäs johdos, vaikka vokaalisuhteet eroavat suuresti toisistaan. Agricola on saattanut verbin nykyiseen kirjakieleemme. (Mt. 942.)

Metsästysvälineitään eräkirjailijakolmikkoni kuvaa seuraavasti. Seppo Hyytinen *sullo* (eli ahtaa, tunkee, survoo, pakkaa ahtaaseen, täpötäyteen) (NS 5: 325.) tekstissään karttaa rinkkaan. *Sullo*-verbillä ei toistaiseksi ole sukukielisiä vastineita tai lainaetymologiaa, vaan sen alkuperä on täysin tuntematon. Suomen kielessä se on ollut Agricolasta saakka. Aleksis Kivi käyttää verbiä *lemahtaa* savuavana aseensa piipun päästä ilmaan tuprahtavasta ruudista. Lähtökohta on voimakasta hajua merkitsevässä substantiivissa *lemu*, jolla on vastineensa muutamissa lähisukukielissä, kuten inkeröisen *lemissä* 'hais-ta', karjalan *lemakka* 'tunkkainen ilma huoneessa' ja viron murteellinen *lemu* 'palaneen haju'. Vartalon alkuperä on epäselvä, mutta ilmeisesti se on äänteellisesti motivoitu deskriptiivinen sana. *Lemu* on esiintynyt suomessa Agricolasta asti ja *lemahtaa*-verbin ensimmäinen maininta on Jusleniuksen sanakirjassa sekä johdos *lemauttaa* tulkisanakirjassa *Variarum rerum vocabula* 1644. (Mt. 593.) Pellon Pentti H. Tikkasen metsästysvälineitä kuvaavia eräverbejä on neljä: *ampua*(laukaista), *maistua*(tuore kahvi), *ottaa*(karhu tähtäimeen) ja *vuolla*(muotoilla puukolla). Verbit *ampua* sekä *ottaa* olen käsitellyt jo sivuilla 50 ja 36. *Maistua*-verbin ainoa todellinen vastine on inkeröisen identtinen verbi-muoto, kun vatjan *maistaa* on määritelty lainaksi inkeröisen tai suomen kielestä. Sana on johdos tutusta germaanisperäisestä vartalosta **smakja-*, josta on muodostettu myös *maittaa* ja *maku*. Kirjakieleemme *maistaa* on tuotu Westhin ja Agricolan kautta. (Häk-

kinen 2004: 670.) *Vuolla*-verbillä on vastineita, kuten karjalan *vuolla*, vepsän *vol'd'ä*, vatjan *voolla*, viron *voolida*, saamen *vuollat*, udmurtin *võlyny* ja mansin *walti*. Sen perimmäiseksi muodoksi on rekonstruoitu **wole-*. Verbiä on käytetty kirjakielessämme aina Agricolasta saakka. (Mt. 1512.)

Seuraavassa analysoin aineistoni kautta vieläkin tarkemmin eri kirjailijoiden verbien käyttöä (erä)teksteissään:

Juhani Ahon (1861–1921) kahdessa lastussa Kurjalan rannalla ja Alakuloisuuden ylistys on käytetty seuraavia verbejä (perusmuoto)³: alkaa(d, k), antaa(d, k), elellä(s, a), haukahtaa(d, k), hyräillä(d, k), hämärtää(s, a), häämöttää(s, a), istua(s, k), itkeä(d, k), jättää(d, k), kadehtia(s, a), kasvaa(d, k), katsella(d, k),kehrätä(d, k), kimmeltää(s, k), kutsua(d, k), lienee(d, k), liikkua(d, k), loikkia(d, k), lähteä(d, k), muistuttaa(s, a), näkyä(s, k), olla(s, k), paistaa(s, k), palella(d, k), päätyä(d, k), raivota(d, k), ravistella(d, k), repiä(d, k), retuuttaa(d, k), riippua(s, k), ripustaa(d, k), rätkiä(d, k), sataa(d, k), sattua(d, k), siirtyä(d, k), sirittää(d, k), soitella(d, k), soittaa(d, k), sulaa(s, k), tahtoa(s, k), tarvita(s, k), tirskata(d, k), tuhuttaa(d, k), tuoda(d, k), tyyntyyttää(s, a), täyttää(s, a), uiskennella(d, k), valua(s, k), viedä(d, k) ja virittää(d, k).

Ahon nyt lastuissaan käyttämistä verbeistä kuusi: *haukahtaa*, *liikkua*, *loikkia*, *riippua*, *ripustaa* ja *uiskennella*, ovat selvästi eräaiheisia. *Haukahtaa* kuvaa oivasti koiran tuttua ääntelyä, *liikkua* metsästäjän ja *loikkia* saaliin – kenties jäniksen – etenemistä. Saatu saalis(lintu) ripustetaan usein ilmapasti viileään tilaan *riippumaan* muutamaksi päiväksi välittömän verestyksen ja suolistuksen (veren ja suolien poistamisen) jälkeen, jotta liha mureutuisi entisestään ennen saaliin valmistamista riista-ateriaksi. *Uiskentelu* kuvaa vesilinnun tai kalan luontaista liikettä vedessä, luontaisimmassa elinympäristössään.

Verbeistä kolme, *rätkiä*, *tirskata* ja *tuhuttaa*, ovat puhekielisiä mutta virkkeissään elävöittävät ilmaisuja raikkaasti. Esimerkiksi *rätkiä* räntää kuulostaa alkusointuineen huomattavasti kuvaavammalta kuin mahdollinen yleiskielinen vastine sataa vetistä lunta.

³ Verbien luonnehdintojen selitykset: a = abstrakti, d = dynaaminen, k = konkreettinen ja s = staattinen

Samoin kengistä *tirskaa* ilmivesi tuntuu onomatopoeettisesti oikein luontevalta. Verbi *tuhuttaa* on murteellinen ja äänteellinen muunnos yleiskielen verbistä *tihuttaa* mutta sopii oivallisesti kuvaamaan harmaata sadetta, joksi sankka sumukin saattaa tiivistyä.

Useimmat Ahon käyttämistä verbeistä ovat sangen dynaamisia ja toiminnallisia vaikka staattisiakin verbejä esiintyy. Konkreettisia verbejä on myös enemmän kuin abstraktisia, mikä kuvaa hyvin erätekstien havainnollista luonnetta. Verbit ovat suurimmaksi osaksi yleiskielisiä, mikä juontaa juurensa Ahon lehtimiestaustasta. Elävä kieli, joka on tyypillistä monille eräteksteille, näkyy hyvin Ahon maisemia ja tunnelmia maalailevissa lastuissa. Tarkkoja maisemallisia yksityiskohtia on paljon ja tapahtumat etenevät mukavan jouhevasti paikan ja ajan usein menettäessä merkitystään luonnon yllätyksellisyyden ja uljauksen edessä. Luonnon pyhyys tai tapahtumien soljuvuus puhuttelee lastujen lukijaa.

Aleksis Kiven (1834–1872) 1870 ilmestynyt pääteos *Seitsemän veljestä* sisältää paikoin varsin värikästä eräsanastoa. Niinpä valitsinkin tarkasteluni kohteeksi seitsemännen luvun karhunmetsästyskohtauksesta osan (s.189–190), jossa verbejä (perusmuodossaan) ovat: *ampua*(d, k), *arvella*(s, a), *asettaa*(d, k), *ehtiä*(d, k), *heiketä*(d, k), *hukuttaa*(d, k), *istua*(s, k), *jatkaa*(d, k), *jättää*(d, k), *kaikkua*(d, k), *kajahtaa*(d, k), *karata*(d, k), *kartella*(s, k), *katsella*(s, k), *keikahtaa*(d, k), *kiirahtaa*(d, k), *kiittää*(d, k), *kirmata*(d, k), *kohdata*(d, k), *käsittää*(s, a), *kääntää*(d, k), *käännellä*(d, k), *ladata*(d, k), *leimahtaa*(d, k), *levätä*(s, k), *lähestyä*(d, k), *lähettää*(d, k), *maata*(d, k), *marista*(d, k), *muistella*(s, k), *nakutella*(d, k), *nousta*(d, k), *nuhdella*(d, k), *näkyä*(d, k), *näyttää*(d, k), *olla*(s, k), *paeta*(d, k), *palata*(d, k), *pilata*(d, k), *pistellä*(d, k), *puhallella*(d, k), *puolustaa*(s, k), *ravistaa*(d, k), *rientää*(d, k), *rohjeta*(d, k), *ruveta*(d, k), *rynkästä*(d, k), *saada*(d, k), *saavuttaa*(d, k), *sattua*(d, k), *seisahtua*(d, k), *seisoa*(s, k), *siirtyä*(d, k), *taitaa*(d, k), *tapahtua*(d, k), *tehdä*(d, k), *temmata*(d, k), *teuhata*(d, k), *toivoa*(s, k), *tuijotella*(s, k), *tukistella*(d, k), *tulla*(d, k), *tuntea*(d, k), *tuottaa*(d, k), *tähdätä*(d, k), *tömistä*(d, k), *uskaltaa*(d, k), *varrota*(s, k), *virrata*(d, k), *ärhennellä*(d, k) ja *äyhkiä*(d, k).

Kiven verbeistä seitsemäntoista: *ampua*, *kaikkua*, *kajahtaa*, *keikahtaa*, *kiirahtaa*, *kiittää*, *kohdata*, *käsittää*, *ladata*, *leimahtaa*, *rynkästä*, *saavuttaa*, *sattua*, *tähdätä*, *tömistä*, *ärhennellä* sekä *äyhkiä* ovat eräaiheisia. Ase *ladataan*, sillä *tähdätään* saaliiseen ja *am-*

muttaessa ase leimahtaa ja saattaa kajahtaa tai kaikkua. Karhu lähestyy metsästäjää kiitäen, tömisten ja rynkästen sekä äänтелеe äyhkien tai ärhennellen. Joskus luoti sattuu kiirahtamaan eli kohtaamaan eläimen keikauttaen sen lopulta kumoon alas tantereeseen.

Aleksis Kiven teksti ja sanavalinnat avaavat romaanikirjallisuudellemme samanlaisia polkuja kuin Agricolan pohjatyö kielellemme runsas kolmesataa vuotta aikaisemmin. Jo ensimmäisistä virkkeistä alkaen Seitsemän veljestä raivaa omaa uljasta kieliruuaansa läpi siihen saakka lähes koskemattoman romaaniaarniometsän. Herkän kuvailevat verbit kuten *kaikkua, kiirahtaa, rynkästä* ja *äyhkiä* sointuvat teoksen hämäläiseen ympäristöön kuin suojaväri hautovalle emolinnulle. *Kaikkua* kuvaa kahdentuneen k:n koko voimalla sitä metsän vastausta, jonka sinne huutava poikajoukko metsästyksen tiimellyksessään saa. Useista verbeistähän keskikonsonantin kahdennus on nykykielestä kadonnut, mutta poikkeuksiakin, kuten *keikkua, kiikkua* tai *riekkua*, vielä on. *Kiirahtaa* puolestaan on synonyymi karhun keikahtamiselle tantereeseen. Tässä tapauksessa ei kuitenkaan kiiran (Häkkisen 2004: 422 mukaan puhdas), jota pääsiäisenäkin on pihapiireistä häädetty, aiheuttamana vaan Simeonin ampuman lyijyluodin osuman seurauksena. *Rynkästä* kuvaa tässä karhun voimallista hyökkäystä kohti veljeksiä ja *äyhkiä* yllätetyille karhulle tunnusomaista voimakasta ääntelyä. *Varrota* merkitsee tässä hämäläismurteellisesti odottamista, jota veljesten karhunkaato ei juuri sisällä. *Teuhaus* ja *tukistelu* karhun kanssa on ankaraa painia veljeksillekin, vaikka he urhoollisesti toisiaan tukien taistelun lopulta voitoksensa kykenevät kääntämään.

Aini Tahvanaisen (1933–) eräaiheisen novellin, Loppu hyvin, kaikki hyvin (1999), joka on julkaistu teoksessa Erämaailma 1999–2000, verbejä (perusmuoto) ovat: alkaa(d, k), arvata(s, k), avata(d, k), huokaista(d, k), huutaa(d, k), hyppiä(d, k), hypätä(d, k), ilmestyä(d, k), ilmoittaa(d, k), jatkaa(d, k), juosta(d, k), jättää(d, k), jäädä(s, k), kalastella(d, k), kalastaa(d, k), kangistua(s, k), katsoa(d, k), kertoa(d, k), kietaista(d, k), kiikuttaa(d, k), koettaa(d, k), kutkuttaa(d, k), kuulla(d, k), kuulua(d, k), kuunnella(d, k), kysyä(d, k), käpsehtiä(d, k), kävellä(d, k), käydä(d, k), käyskennellä(d, k), laittaa(d, k), lainailla(d, k), lienee(s, k), lisätä(d, k), luulla(s, k), lähteä(d, k), lämmetä(s, k), löytyä(d, k), mahuuta(d, k), mennä(d, k), mesota(d, k), mitata(d, k), muistaa(d, k), murahtaa(d, k), nirhata(d, k), nostaa(d, k), nähdä(d, k), odotella(d, k), olla(s, k), onnistua(d, k), ottaa(d, k),

painua(d, k), pelätä(d, k), pinkaista(d, k), pitää(d, k), pudottaa(d, k), puhua(d, k), punertua(d, k), pystyä(d, k), pysyä(s, k), pyyhkiä(d, k), saada(d, k), sanoa(d, k), sattua(d, k), selittää(d, k), seurata(d, k), suivaantua(d, k), syödä(d, k), tahtoa(d, k), taitaa(d, k), tarvita(d, k), tehdä(d, k), tietää(d, k), tulla(d, k), tutkia(d, k), tyhjentää(d, k), uskoa(s, a), vedellä(d, k), venyttää(d, k), vetäistä(d, k), viitsiä(d, k), ynähtää(d, k) ja yrittää(d, k).

Käpsehtiä – merkityksessä (olla hiljaisessa liikkeessä tai puuhassa, kupsehtia, kukkia, askarrella) (NS 3: 689.), kuluttaa aikaansa – on sanoista selvästi murteellinen, mutta monista muista sanoista Tahvanainen on – referoidessaan keskustelua – käyttänyt murteellisia muotoja. Murteella on Tahvanaisen teksteissä keskusteluosuuksia aidosti elävöittävä vaikutus, mutta novellin runko muodostuu kuitenkin pääosin yleiskielisistä verbeistä. Tekstiä piristävät useat osuvat verbivalinnat, kuten *kutkuttaa*, *käyskennellä*, *mesota*, *murahtaa*, *nirhata*, *pinkaista*, *punertua* ja *suivaantua*. Ilo ja onnistumisen riemu saadusta suurkalansaaliista välittyvät novellista lukijalle saakka. Novelli suorastaan riuhtaisee lukijansa huimaan taisteluun kalan ja pyytäjänsä mukaan. Lohen kihelmöivä odotus, pitkä ja monivaiheinen kamppailu veden herruudesta sekä samanaikaisesti koettava häpeä kadonneista haavista ja puukosta, vaihtuvat lopulta onnen ja ylpeyden tunteisiin aviomiehen saavuttua kotiin. Tahvanaisen eräteksi on myös lempeän humoristista.

Pentti H. Tikkasen (1927–) eräteoksen *Eräelämyksiä lapista* (1998) novellissa *Sorsajahdissa* on käytetty verbejä (perusmuoto): aloittaa(d, k), antaa(d, k), avittaa(d, k), hakea(d, k), hakeutua(d, k), heilahtaa(d, k), hoitaa(d, k), horjahtaa(d, k), hypätä(d, k), ilmoittaa(d, k), istua(s, k), jysähtää(d, k), jäädä(d, k), kaataa(d, k), karahtaa(d, k), kasvaa(d, k), kella(d, k), kiehauttaa(d, k), koukata(d, k), korjata(d, k), kuhahtaa(d, k), kuiskata(d, k), kuoriutua(d, k), kutittaa(d, k), kysyä(d, k), käydä(d, k), laskea(d, k), lentää(d, k), lipua(s, k), lokata(d, k), luovuttaa(d, k), lähteä(d, k), lärväillä(d, k), löytää(d, k), meloa(d, k), mennä(d, k), naljailla(d, k), nasauttaa(d, k), nauraa(d, k), nousta(d, k), noutaa(d, k), näkyä (olevan)(d, k), odotella(s, k), odottaa(s, k), olla(s, k), onnistua(d, k), osoittaa(d, k), osua(d, k), ottaa(d, k), pamahtaa(s, k), pamauttaa(d, k), parahtaa(d, k), parvittua(d, k), paukkua(d, k), pitää(d, k), puistella(d, k), pulpahtaa(d, k), purskauttaa(d, k), pyrkiä(d, k), päästä(d, k), päättää(d, k), ruokailla(d, k), ruuhkautua(d, k), saada(d, k), sadatella(d, k), sanoa(d, k), selittää(d, k), sukeltaa(d, k), todeta(d, k), tulla(olemaan)(d, k), tyhjen-

tyä(d, k), tyytyä(a, s), tähystää(d, k), uida(d, k), vaania(d, k), vastata(d, k), viuhtoa(d, k), voida(d, k) ja vääntää(d, k).

Kuhahtaa, lokata, lärväillä, nasauttaa ja *parvittua* ovat murteellisiksi luettavia verbejä. *Kuhahdus* (Kuhista liikkeestä: hurahtaa, syöksähtää, pelmahtaa | Puuhun kuhahtaa parvi lintuja; äänestä: kohahtaa, kuiskata | Koko yleisö kuhahti – yksipersonainen: Kuului kuin olisi metsässä kuhahtanut) (NS 2: 537.) vertautuu *kahahdukseen*, joka kuuluu kaislikosta linnun noustessa siivilleen tai ampujan asusteista metsästystilanteessa. *Lokata* on muunnos lintujen sekä kalojen plokkaamisesta eli erottelusta, jossa saaliin ravinnoksi kelpaavat osat siististi irrotellaan elintarvikkeiksi. Jäljelle jääneet osat voidaan vielä tarjoilla koiralle noutopalkaksi ja kalanperkeet linnuille, kuten lokeille. Edelleen hyödyntämättä jääneet osat voi asetella haaskoille, loukkuihin tai muihin pyydyksiin syöteiksi ja myöhemmin haudata maahan. *Lärväillä* rinnastuu leppoisaan jutteluun, vitsailuun tai huulen heittoon kavereiden kesken tavattaessa aamulla, taukopaikalla tai metsästyspäivän jo kallistuessa iltaan. *Nasautus* on terävä lohkaisu tai kommentti edellisen *lärväilyn* lopuksi. *Parvittua* viittaa muuttolintujen luontaiseen hakeutumiseen parviin tai kurkien ja hanhien osalta auroihin, joita syksyn edetessä ja muuttomatkan jo lähestyessä, alkaa esiintyä etelässä, kun pohjoisemmassa pesineet yksilöt lyöttäytyvät lajitoveriensa seuraan yhä innokkaammin. Lajitovereistaan turvaa etsivät linnut kohtaavat toisiinsa syksyisillä ja keväisillä taivailla – korkeuksissa, joihin yksin linnut yltävät.

5. TULKINTAA JA TULOKSIA

Eräsanasto on muuttunut varsin radikaalisti edellisten 140 vuoden aikana. Alkuperäisiin elinkeinoiniin viittaavat substantiivit *pyynti* ja *jahti* ovat väistyneet urheilullisemman *metsästyksen* tieltä. Ensimmäiset pyyntirajoitukset oravan ja petoeläinten, kuten ahman, ilveksen, karhun ja suden pyyntiin tulivat 1930-luvulla ja tarkempi lupajärjestelmä 1993, jolloin metsästyslaki viimeksi laajasti uudistettiin. Metsästysvuosi on 1.8.–31.7. eli se ei noudattele kalenterivuotta. Lajikohtaiset metsästysajat päivitetään asetuksella joka syksy erikseen ja yleisiin aikoihin voi olla riistanhoitopiirikohtaisia rajoituksia.

Aineistoni yksittäisistä substantiiveista *karhu* vaikutti saaneen eniten synonyymeja, kuten Hyytiäisen *erauspoika* (eli 1-vuotias karhu), Kiven *kivi*, *kontio*, *peto*, *ruokavieras* ja *vihollinen* sekä Tikkasen *nalle*, *otso* ja (ihme)*saalis*. Nimeäminen liittyy läheisesti mielikuvaan kohteesta. *Karhu* oli aiemmin pelottava peto käydessään kotieläinten ja ihmisten – ainakin pyytäjiensä – kimppuun. Nykyisin *karhu* koetaan hellyttävänä *nallena* tai sen kohtaamista ihmetellään suuresti. Lohestakin löytyi muutamia sangen osuvia ilmauksia kuten Ahon *mullonen* tai *veden valio*. Verbeistä yleisimpiä olivat *ottaa* ja *saada* eri muodoissaan ja yhteyksissään. Yleisesti voisi sanoa, että erilaisia apuverbejä oli eräteksteissä varsin runsaasti, mutta kuitenkin päällimmäisinä mieleen jäivät erilaiset murteellissävytteiset tai osin vanhentuneetkin sanat: *näre*, *sippiukko*, *meuruta* ja *varrota*.

Aleksis Kiven ja Juhani Ahon eräteksteistä kaikki sanat tai ilmaukset eivät ole jääneet jokapäiväiseen kielenkäyttöön edes erägenressä. Kiven jäljittelemättömyys perustuu osittain vanhan hämäläismurteen käyttöön, jota eräteksteissä nykyisin varsin harvoin tapaa ja toisaalta onomatopoeettisiin, osin omintakeisiin, sanamuotoihin. Ahon teksti on osin jo vanhahtavankin oloista, koska lauserakenteet ja yleinen kirjoitustyyli on muuttunut vastaamaan paremmin aikaansa. Oman aikansa modernistina, kirjailijana, lehtimiehenä – jopa raamatun suomentajana, tunnettu Aho taisi tekstin eri vivahteet, mutta nykyisten eräkirjailijoiden tuotokset ovat ilmeettömämpiä ja sanastoltaankin yksipuolisempia kuin edeltäjiensä. Miehistä tarinointia nykyräkulttuurista aineistossani edustavat tuotteliaat, dokumentaariseen aineistoon ja omiin kokemuksiinsa tekstinsä pohjaavat, eräkirjailijat Seppo Hyytinen ja Pentti H. Tikkanen. Tikkanen on eräkirjojen-

sa lisäksi kirjoittanut nuortenkirjan, kolme romaania ja sotateoksia oltuaan rajavartioston kapteenina pitkän työrupeaman, jonka aikana keräsi paljon materiaalia eräkirjoihin.

Naiseräkirjailijoiden jatkuvasti kasvava lukumäärä on laajentanut erätekstien aiheiden ja näkökulmien kirjoa, jota Aini Tahvanainen aineistossani edustaa. Hänen eräteksteissään yhdistyvät leipätekstin yleiskieli sekä repliikkien savolaiskarjalainen murre otolliseksi ja mukaansatempaavaksi kokonaisuudeksi, jota on ilo lukea. Vuonna 1988 järjestetyn eräkirjoituskilpailun osallistujista jo jopa neljännes oli naisia 1989 julkaistun palkittuja tekstejä sisältävän antologian, *Kitisen kontio*, mukaan. Naisten ilahduttavan laaja osanotto, mukanaolo perinteisesti miehekkääksi koetuilla eräpoluilla, toi kilpailun palkintolautakunnan mielestä eräkirjoituksiin tuoreita, raikkaan virkistäviä näkökulmia. Naiset ovat mukana varsinaisissa metsästystapahtumissakin, sillä metsästysseuroissa on jo joi-takin naisjäseniä ja naismetsästäjät ovat paikoin järjestäytyneet aivan omiksi metsästysseurueikseen, koska naisia sentään on metsästäjien kokonaismäärästä (yli 300 000) jo useampi prosentti. Metsästäjä(tai ruotsinkielisen Jägaren)-lehden, joka jaetaan vuosittain kuusi kertaa kaikille riistanhoitomaksunsa suorittaneille, painosmäärä on tänä vuonna jo yli 290 000. Lisäksi pitää huomioida, että osa metsästäjistä pitää vuosittain eri syistä välivuoden ja lisäksi on vielä nuoria, jotka opettelevat metsästystä kokoneem-pien opastuksella. Jokainen on silti mukana omasta innostuksestaan harrastukseen ja sen pariin. Metsästysvietti on myötäsyttyinen ominaisuus, joka joillain on, mutta toisilla ei.

Tärkeä ikiaikainen suullinen kokemus- ja kertomusperinne, joka on siirtänyt erilaisia tarpeellisia taitoja, kuten pyyntiniksejä, seuraaville sukupolville on kaupunkilaistuneen yhteiskuntarakenteemme seurauksena vakavasti vaarantunut. Näkisin eräkirjailijoiden työn tässä suhteessa erittäin arvokkaana perinteiden välittäjänä sekä jatkajana, koska on selvää että (myös erä)väestön ikääntyessä ja nuorison vapaa-ajan aktiviteettien kirjon entisestään laajetessa, eräkirjat ovat, niin valitettavaa kuin se onkin, kohta ainoa väylä josta eräkipinän saanut kaupunkilaisnuori voi saada yksityiskohtaisia ja alkuun auttavia tietoja tästä luonnonläheisestä harrastuksesta, joka rikastaa ja antaa sisältöä arkieloon. Lisäksi kesäisin eri puolilla Suomea järjestettävät metsästysleirit ja koulujen eräaiheiset teemapäivät ovat erittäin arvokkaita siirtäessään eräperinteitä tuleville sukupolville.

TUTKIMUSAINEISTO

Aho, Juhani (1953 ja 1954). *Kootut teokset IV ja V*. Porvoo: WSOY.

Aho, Juhani (1956). *Lohilastuja ja kalakaskuja*. Porvoo: WSOY.

Hyytinen, Seppo (1989). *Kitisen kontio*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Kares, Tuomas (toim.) *Erämaailma 1999–2000 & 2003–2004*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Kivi, Aleksis (1997). *Seitsemän veljestä*. (1.p. 1870, tämä teksti vuodelta 1984) Tampere: Tammer-Paino Oy.

Tahvanainen, Aini (1990). *Sopulien yö ja muita erätarinoita*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Tikkanen, Pentti H. (1978). *Eräelämyksiä Lapista*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

LÄHTEET

Eräkirjoituskilpailun arvostelulautakunta (1989). Lukijalle: sivu viisi (5). Hämeenlinna: Karisto Oy.

Gregory, Michael – Carroll, Susanne (1978) *Language and situation*. London.

Hakulinen, Auli & Jussi Ojanen (1970). Kielitieteen ja fonetiikan terminologiaa. TL 66. Helsinki: SKS.

Halliday, M.A.K. (1978). *Language as social semiotic*. London.

Häkkinen, Kaisa (1987). *Nykysuomen sanakirja 6: Etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.

Häkkinen, Kaisa (1990). *Mistä sanat tulevat, suomalaista etymologiaa*. Helsinki: SKS.

Häkkinen, Kaisa (2004). *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.

Immonen Antti (2007). Maisema on mielentila. *Suomen Luonto* 9, 46–49.

ISK= *Iso suomen kielioppi* (2004). 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 950. Toim. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho. Helsinki: SKS.

Joki, Aulis J. (1989). Sanastomme perusainekset. Teoksessa *Nykysuomen sanavarat*, 7–25. Toim. J. Vesikansa. Helsinki: WSOY.

Kalliokoski, Jyrki (1994). Tekstianalyysi kriittisen lingvistiikan tyyliin. Teoksessa: *Kieli ja sen kieliopit*, 106–111. Helsinki: Edita Oy.

Kangasniemi, Heikki (1997). *Sana, merkitys, maailma. Katsaus leksikaalisen semantiikan perusteisiin*. Helsinki: Finn Lectura.

Lassila, Pertti (2000). *Runoilija ja rumpali*. Helsinki: SKS. Pieksämäki: Rt-Print Oy.

Lehtonen, Mikko (1996). *Merkitysten maailma*. Tampere: Tammer-/Vastapaino Oy.

Lyons, John (1977). *Semantics 1 ja 2*. Cambridge: University Press.

Niemikorpi, Antero (1991). *Suomen kielen sanaston dynamiikkaa*. Vaasan yliopisto. Vaasa.

Niemikorpi, Antero (1996). *Liekepostista tuikeilmaisimeen ja sulhasesta kuraenkeliin. Erikoiskielten rakenteellisesta ja tyylillisestä vaihtelusta*. Vaasan yliopisto. Vaasa.

Nykysuomen sanakirja (NS) 1–6 (1996). 14. p. Juva: WSOY.

Pajunen, Anneli (1999). *Suomen verbirektiosta*. Turku: Turun yliopisto.

Saukkonen, Pauli (1984). *Mistä tyyli syntyy?* Juva: WSOY.

Varis, Markku (2003). *Ikävä erätön ilta*. Helsinki: SKS.

Yläanne, Yrjö (1971). *Riistamailta ja kalavesiltä*. Helsinki: Otava.

Liite 1. Tutkimusaineisto jaoteltuna eräkirjailijoiden mukaiseen järjestykseen.

Aini Tahvanaisen kalastussanoja (EM99-04 40–86):

eräsubstantiivit:	eräverbit:
'kala' <i>haavi</i>	<i>heittää</i> 'uistinta'
'paisto' <i>hauki</i>	<i>katsoa</i> 'kokea'
'kalan' <i>hyppy</i> ja <i>loiskahdus</i>	<i>kelata</i> 'siimaa kelalle'
<i>juurakko</i> 'este pohjassa'	<i>koettaa</i> 'kalan otetta'
'jää' <i>kaira</i>	<i>kömpiä</i> 'pystyyn'
<i>lohenkalastus</i>	<i>meuruta</i> 'kala vedessä'
'kalan' <i>nykäys/sähköisku</i>	<i>nykytellä/nykäistä</i>
<i>pilkki</i> 'avanto/mies'	<i>ottaa kiinni</i> 'kala'
<i>salmensuu</i>	<i>paistaa</i> 'kalaa'
'kalan' <i>saaliin pyynti</i>	<i>pyörähtää</i> 'kala pinnassa'
<i>siima</i> 'kelalla'	<i>saada/tavoitella</i> 'saalista'
<i>Teno</i> 'lohijoki Lapissa'	<i>temmata/tempautua</i> 'kala'
<i>uistinvapa</i>	<i>tärpätä</i> 'kala'
<i>vastaisku</i> 'kalalle'	<i>työntää</i> 'vene vesille'
<i>veden</i> 'pinta'	<i>vavahtaa</i> 'uistinvapa'
<i>vene</i> ja <i>airot</i>	<i>vetää</i> 'kalan nyintä'
<i>viehe</i>	<i>viipyä</i> 'kala pinnassa'

Pentti H. Tikkasen kalastussanoja (EEL 94–96):

eräsubstantiivit:	eräverbit:
'kala/nosto' <i>koukku</i>	<i>hypätä</i> 'lohi ilmassa'
<i>kalavapa</i> 'siiman ohjain'	<i>jysähtää</i> 'kala onkeen'
'vieheen' <i>koukku</i>	<i>katketa</i> 'siima'
<i>lohensoutaja</i>	<i>kelata</i> 'siimaa kelalle'
'Tenon/Tornionjoen' <i>lohi</i>	<i>kiskaista</i> 'vetää vapaa'
<i>kalaonni/tuuri</i>	<i>koukata</i> 'nostaa kala'
<i>Pello</i> 'kunta Lapissa'	<i>kääntyä</i> 'kalaonni'
'lohen' <i>pyyntipaikka</i>	<i>lähteä</i> 'soutamaan'
<i>rulla</i> 'virvelikela'	<i>löysätä</i> 'siimaa'
<i>tyhjä/rokulivapa</i>	<i>pyöriä</i> 'siima kelalla'
<i>saama/lohimies</i>	<i>mennä rikki</i> 'koukku'
'pyynti' <i>siima</i> 'jarru'	<i>notkahtaa</i> 'vapa'
'lohen' <i>soutu</i> 'kaveri'	<i>saada</i> 'kalansaalis'
<i>tärppi</i> 'kalan nykäys'	<i>soutaa/tikata</i> 'venettä'
<i>vaappu</i> 'puu-uistin'	<i>syöksyä</i> 'kohti venettä'
'oma soutu' <i>vene</i>	<i>vuolla</i> 'puu-uistinta'
'lohen' <i>viikkorauhoitus</i>	<i>väsyttää</i> 'kalaa'

Aleksis Kiven kalastussanoja (7V 324–325):

eräsubstantiivit:	eräverbit:
<i>Ahtola</i> 'Ahdin koti'	<i>harjoitella</i> 'kalastusta'
'kyrmynskainen' <i>ahven</i>	<i>istua</i> 'rannalla'
<i>Ilvesjärvi</i> 'kalapaikka'	<i>kajastaa</i> 'aamu'
<i>kiiltävä karja</i> 'kalat'	<i>lennellä</i> 'sorsa ilmassa'
<i>onki</i> 'vapa'	<i>lippaella</i> 'kaloja vedestä'
'kultakylkinen' <i>sorva</i>	<i>takertua</i> 'kala verkkoon'
'kala' <i>verkko</i>	<i>tarttua</i> 'onkeen'

Juhani Ahon kalastussanoja (LL&KK 39–40):

eräsubstantiivit:

ahven 'yleinen onkikala'
 haavi 'kalan nostin'
 hauki 'suuri petokala'
 'vieheen' *heitto*
 koukku 'kalan tartuttaja'
 mullonen/*veden valio* 'lohi'
 syönti 'kalojen täripit'
 temmeltely 'kalan liike'
 'kalan' *temmonta/otanta*
 perhokalastusvapa
 venhe 'kulkuväline vesillä'

eräverbit:

kulkea 'kalastajaksi'
onkia 'pyytää kaloja'
ottaa 'kala vieheeseen'
ottaa 'perhoon'
päästä 'kala koukusta'
saada 'kalastaa'
tavata/tavoittaa 'viehettä'
tiristä 'kala pannulla'
tupsahtaa 'kala eteen'
vaahdota 'joen vesi'
värisyttää 'kala vapaa'

Aleksis Kiven metsästyssanoja (7V 188):

eräsubstantiivit:

aisti 'vaarasta'
 aro 'metsänpohja'
 'ruoka' *at(e)ria*
karhu/kontio/ruokavieras
 kivi 'karhun vertauskuva'
kruuti 'ammuspulveri'
latinki 'lataus aseessa'
 maa 'turvapaikka karhulta'
 (erä)*mies* 'eräs veljeksistä'
näreikkö 'nuori kuusikko'
pyssynkantama 'etäisyys'
sankki 'ruutipussi'
uhri 'Timo karhun edessä'
veljekset 'karhunkaatajina'
vihollinen/peto 'karhu'

eräverbit:

haistella 'karhu tutkii'
juonitella 'karhu'
karata 'karhu päin Timoa'
kuulua 'karhun ääni'
kyhneillä 'näykkää, tarttua'
laukaista 'ase karhuun'
lemahtaa 'ruutisavu ilmaan'
lähestyä 'karhu miehiä'
läkseä 'käydä kohti'
maata 'maassa liikkumatta'
paiskata 'syöksyä maahan'
saada 'aisti vaarasta'
seisahtua 'karhu ruoalle'
siirtyä 'karhu metsään'
varrota 'odottaa karhua'

Pentti H. Tikkasen metsästyssanoja (EEL 174–175):

eräsubstantiivit:

haukku(koiran viesti)
ihme(ammuttu karhu)
jahti(riistaeläimen pyynti)
jahtiporukka(aseseurue)
soipa(asehyttämismetsästyssanoja (EEL 174–175):
eräsubstantiivit:
karhunmaha 'hauta'
karhuspölkki 'metsäpölkki'
laakijoinen 'hänne joutuollut'
laakijoinen 'karhuviesitys'
paasi 'äsiemättä joutunut'
Räikkö 'joka läpiäpössa'
saalis 'kääräjää karhu'
saahon 'luna kuu kuoppa'
traasto 'joka kotoisista'
tulejääkitys 'saalis jättäminen')

eräverbit:

ajattaa(koiralla karhua)
ampua(laukaista ase)
hämmentää(kahvia)
jutella(erätarinoita muille)
kaata(ajaa karhua)
kyllä(yhätkään karhua)
eräjä 'karhu kälvällä'
jäädä 'kshuratanparista'
kyllä 'riistaeläinäksi'
otalla 'katon taituon'
paasi 'jäätelö mestejälkstä'
raottaa 'riittä koiran saunuta'
saapää 'kaatelimetsälle'
saalistaa 'spörä jädosta'
ottaa 'suurota ilta kpisukolla'

näre 'kitukasvuinen kuusi'
paisti 'riistalihakimpale'
Porttipahta 'tekoallasalue'
'hiihtäjän' *suksisauva*
sippiukko 'kunnoton mies'
talja 'esim. karhun nahka'

nostaa 'sauva lumesta'
pärjätä 'karhun jäljillä'
saada 'saalista'
sanoa 'että jäätyy saaliitta'
sulloa 'kartta rinkkaan'
tulla 'karhu näkyviin'